

Tamási Áron
Szülőföldem

TARTALOM

ELSŐ RÉSZ
BESZÉDES ÚT HAZAFELE

MÁSODIK RÉSZ
ÁTKELÉS AZ ARANYHÍDON

HARMADIK RÉSZ
GYÜMÖLCSÖK RÉGI FÁN

NEGYEDIK RÉSZ
ITT ÉLNEK ÉS HALNOD KELL

Első rész

Beszédes út hazafelé

Egyik alkalommal, inkább a tél farkán, mint a tavasz kezdetén, ebéd utáni feketekávéra mentem itt Kolozsváron. De még jóformán bé sem léptem a kávéházba, hát nagy örömmel jön felém az egyik kedves, kék szemű barátom.

- Gratulálok! - mondja, és rázza a kezemet.

Ámulva kérdelem tőle:

- Mihez?

- A szabadjegyhez.

- Miféle szabadjegyhez?

Erre elmondja, hogy Vaida Sándor volt miniszterelnök úr három erdélyi írónak elsőosztályú vasúti szabadjegyet adatott, egész esztendőre szólót. Így mutatta ki tiszteletét az erdélyi magyar irodalom iránt, melyet kezdettől fogva figyelemmel kísért és nagyra becsült. Hirtelen szabadkozni kezdtem a barátom előtt, hogy én sohasem kértem a román vasútra szabadjegyet. Most már mit csináljak? Visszautasítani nem illendő, ugyebár, ha már megtiszteltetés? Viszont az elfogadás sem megy holmi lelki rezzenet nélkül, mert sohasem tudja az ember, hogy mi származhatik belőle.

Tűnődtem, és tekergettem a fejemet.

De a barátom életrevalóbb ember volt, mint én: addig s addig biztatott, amíg megadtam magamat, s elfogadtam a jegyet. Gondoltam, most már megvan a gomb, s valami ruhát is kéne szerezni hozzá, vagyis utazáson kezdtem járni az eszemet. El is terveztem, hogy a dolgaimat rendezni fogom, ha tudom; s azután elindulok a jeggyel, hogy ingyenesen béjárjam szülőföldemet. Úgyis éppen a harmadik esztendeje készülök erre, s boldog-boldogtalannak mondogatom már annyi ideje, hogy egy hazai útleírás lesz a legközelebbi könyvem.

Sietve érlelem a tervet; s elgondolkozva ballagok az utcán is, melyen a papírt és a port térengeti a szél. Kopott, gondokkal rakott emberek jönnek-mennek. Önmagukhoz és másokhoz egyaránt barátságatlanok.

Péntek is van, úgylehet.

Nem jó itt, gondolom; s már fogalmazom is magamban a táviratot, postára menet. Keddre jelentem magam, haza az öcsémnek, hogy várjon akkor az udvarhelyi állomáson, egy alkalmas szekérrel, a félötös vonatonál.

Úgy tervezem, hogy már hétfőn reggel elutazom, s egy napot Székelyudvarhelyen töltök. Megnézem az anyavárost: mit változott s mit nem. Úgysem láttam régecske már. Iszom jó Szejke-borvizet, mint diákkoromban; barátom is van ott egy vagy kettő, azokat meglátogatom; s majd a hálás is lesz valahogy, van olyan város az.

Ahogy megáll a kocsi, hétfőn reggel, a kolozsvári állomás épülete előtt, hamar körültekintek, hogy hordárokat lássak. Észre is veszem, hogy a bejárat torkában hat-hét darab áll egy csomóban. Intek, hogy valamelyik fáradjon oda. Egy fiatalabb rendű meggondolja a dolgot, ímmel-ámmal odajön, leveszi a bőröndöt a bakról, s megkérdi románul:

- Melyik osztályba?

Odatapintok hirtelen az oldalzsebemhez, hogy a szabadjegyet nem hagyám-e el valahol, s hát románul fut ki a számon:

- Első osztály. Rapid.

Egyszerre kiegyenesedik a hordár, s ahogy a bőröndöt tartja, összeüti a bokáját és szalutál. Olyan alázattal néz reám, hogy megijedek tőle. Valami nagy románt vél bennem, s én részvétellel vagyok iránta, mint mindenki iránt, aki helytelen úton jár és nagyot téved. Egy pillanatra azt gondolom, hogy meg kéne mondanom neki az igazat, de aztán mégis elhagyom. Miért bántsam meg, gondolom, s szerezzek foltot nemzeti érzületére? Bizonyára szegyenkezve beszélné el a társainak s még otthon is, hogy ő mekkorát vétett. Hitében hagyom tehát, és ülőhelyet váltok a pénztárnál. Nem érzem valami jól magamat e miatt az első osztály miatt, de világosan nem tudnám megmondani magamnak, hogy miért. Most már mindegy: belékezdtem, s csinálom tovább. Kimegyek a vonathoz, s keresem a hordárt. Valahol itt kéne lennie az első osztályú kocsi mellett a földön, mert a rapidnál az a szokás, hogy fent a kocsiban külön csomaghordó van, s oda más hordárnak felmenni nem szabad. De az én emberem nincsen sehol, s az idő telik. Felugrom a kocsiba, s hát más világ van itt, mint a második s a harmadik osztályban, mert a hordárom ott áll az egyik fülke előtt, s már nyitja is nekem a fülke ajtaját. Csak intek, hogy ne fáradjon; s fizetek is hamar, hadd menjen, s ne lássam többet ezen a tévúton.

Ott fekszik a bőröndöm az ablak mellett, a bal sarokban. Nézem kívülről, s néz ő is engem. Három ember ül a fülkében, igen urason ülnek, s nem szólnak egymáshoz egy szót sem. Még azzal sem zavarják a csendet, hogy az egyik észrevegye a másikat. Mind egy-egy bezárt egyéniség az utazásban. De minnek is vizsgálódnának, vagy tennének kérdést egymáshoz: tudják úgyis jól, hogy együvé tartoznak. Nem Bábelkocsi ez, mint a második vagy éppen a harmadik osztályos, ahol nem érti egyik a másikat a nyelvét. Mind nemzeti ez, és mind úr; s mivel nincsen ellenkező sem nyelvben, sem társadalmilag, sem pedig gondolkozásra: egy kicsit úgy hat már, mintha nem is Erdélyben volna.

Csak éppen én nem találok ide.

Mindenütt olvasnak, a többi fülkében is. Egy-kettő könyvet, de mind újságot a tetemes rész. S kivétel nélkül mind román újságot. Én is vettem egy pesti s egy nálunk való magyar lapot az útra, ott lapulnak a zsebemben. Odanyúlok, de hirtelen meghökken a kezem, s nem húzza ki a magyar újságot. S abban a pillanatban megforrósodik a két vakszememnél az ér, s mint az eleven sebből a vér, forrón buggyan ki egész testemen a kérdés:

- Micsoda dolog ez?!

Ilyen alávaló volna az emberi természet, vagy a létfenntartási ösztön, amely mindenekelőtt alkalmazkodás a környezethez? Vagy a figyelem hatalmasodott el ennyire rajtam, amit a hordárral szemben szabadjára ereszték vala: hogy ne bontsam meg ezt a szép, nyugodt és zavartalan nemzeti összhangot, amely az egész első osztályon gyanakvás nélkül nyugszik!

No, várj, gondolom, mert én most kivallatom magamat.

Elé az értelemmel tehát, amit eszményekhez és igazságra neveltem mindig. Vizsgálja meg szigorúan az ösztön rugóit, amelyek ellene indulának el; világítsa meg a rejtelmeket, bíraskodjék és ítéljen ebben a dologban, hiszen a kisebbségi élet legbensőbb lényegéről van itt szó. Ha a más nyelvű kisebbségeket nem számítom, mi magyarok is másfél millió számban éljük ezt az életet. Vizsgáljuk meg tehát ezt a cseppet, ami a tengerből való, s már mondom is: Igen, Erdély földje ez; s te is erdélyi vagy. Nem jövevény, ki sóval vagy arannyal kalmárkodni jött volna ide. A nép, melyből származol, már itt volt ezer esztendővel ezelőtt. S ha igazuk van a tudósoknak, hogy avarok maradványai a székelyek, akkor itt volt azelőtt is. Nemzetséged

sem habozott soha, hogy más országnak jobb földjét kívánta volna lakóhelyül, hanem ezt védte tatárral, némettel és muszkával szemben. S most ingerülten néznek mindenütt reád, ha nyelveden szólasz ezen a földön; s még úgy jársz a legjobban, ha nem válaszolnak. Jól teszed, ha titkolod is, hogy magyar vagy, mert pusztá léted kellemetlen és izgalmat idéz fel.

Ezt látod és ezt érzed már huszadik éve: lélek és test néha már fáradt: Meg kell értened tehát, ha egyszer-egyszer nyugalomba ereszkedik. Ne zizegj ilyenkor, hanem maradj csendességben és észrevétlenül. Látod-e, a vadmacska is a fának kérgén fekszik, amely véle egy színű; avagy a levelibéka is milyen okosan megvan a zöld levelek között. S azért ne félj, mert a vadmacska, feküdjék akármeddig is a kérgen, úgysem fog taplót teremni soha; s nem a levelibéka sem virágot, hanem marad minden a maga természetében...

Így okoskodom magamban, de ahogy újból végigszaladok azon, amit eddig okoskodtam, egyszerre heves ellenkezés kél bennem, s így folytatom: Igen, vannak természeti törvények, az igaz; de azért van-e az ember, egyenkint és összesen, hogy gondolkozás nélkül elfogadja és bétöltse a természeti törvényeket, amelyek a testé és a testi ösztöné? Ez itt a kérdés. Felelj!

Bolond vagy, gondolom magamban, hogy még fel is teszed a kérdést. Hiszen a napnál világosabb, hogy nem azért van az ember, sem egyenkint, sem együttvéve, miszerint gondolkozás nélkül elfogadja és bétöltse a törvényeket, amelyek a testé és a testi ösztöné. Sőt minél emberibb és minél inkább emberiség, annál inkább nem azért van! Mert emberibb a szellem, mint a test; és a művelődés is inkább lényege az emberiség fogalmának, mint a javak. Töltse bé hát mindenki és töltsék bé a nemzetek is a szellem törvényeit, amelyek az igazság, a jog és a tudás. S legfőképpen az erkölcs! Ez hát számodra is az út, s többé ne hozakodj elé a vadmacskával. Taníts mindenkit erre, hogy jobb lehessen a világ. S ne csüggedj, mert ha nézed a nemzeteket, jelenleg is azt fogod látni, hogy minél jobban bétöltik a szellem törvényeit, annál inkább szabadságot adnak a te nyelvednek és a más nyelvének, s úgyszintén az eszed és a két kezed munkájának. Lám, az angolok ilyenformán csinálják. S emlékezzél csak vissza, hogy amikor Amerikában voltál, ott beszélhettél, ahogy tudtál s ahogy akartál; iskolát állíthattál volna fel, amilyen tetszett; és a hivatalból nem dobtak ki, amiért nem tudtál elég jól angolul, hanem éppen felvettek, hogy legyen, aki a magyarokkal magyarul beszéljen. Pedig volt-e az őseid közül egy is, aki harcolt volna vad indiánusokkal? Ugye hogy nem! De ezt az erdélyi földet művelték, éltek és haltak érte. S húsz esztendő alatt mégis annyira mentél ezen a földön, hogy már-már a vadmacskára gondolsz, nemhogy bétöltenéd a szellem törvényeit, s ügyelnél arra, hogy mások is bétöltsék. Miféle dolog ez! Hát szabad eléfordulni annak, hogy nem szólasz bátran a te nyelveden, csakhogy megkíméljed magad a kellemetlenségtől? Vagy már annyira elcsüggedtél, hogy Makkai Sándorral tartasz, aki sok vívódás után arra jött rá, hogy kisebbségnek lenni erkölcsileg lehetetlen, s hogy erre az életformára nincsen megoldás sehol! Ügyelj, mert ő is első osztályon utazott, mivel püspök volt; s utaztában ilyenformán tusakodhatott sokszor, ahogyan te is...

Mintha bolhák futkorásznának a hátamon, egy kicsit megrázom magamat, s kitekintek az ablakon. Aztán a földek és a hegyek láttára nagy nyugalom száll meg lassan. Megfordulok, bemegegyek egyenesen a fülkébe, s leülök a helyemre az ablak mellé. Egy-egy pillantással megnézem az útitársakat. Egy őrnagy ül velem szemben, olcsó füzetes regényt olvas, románul. Még sohasem láttam olcsó füzetes regényt románul, s ezen csodálkozni tudok. Nyugodtan olvas, kék szeme úgy jár lassan, mintha meg volna olajozva. Egy szóke, ötvenes úr üldögél mellettem is, de ez már ideges természetű. Minden elképzelhető román újságot megvásárolt magának, rakásban fekszenek mellette jobbról. Váltogatja őket, de egyikben sem telik kedve. Szembe véle egy hatalmas román pap üldögél. Egészségesnek látszik nagyon, fénylik a szakálla is, ami nagy és dús. Erdélyi román lapot olvas, amely négyoldalas mindössze, de a pap apróra

vette, és semmit ki nem hagyna belőle. Istenem, gondolom magamban, milyen is az élet: lám, ennek a papnak csak négyoldalas újságja van, s mégis elégedettebb, mint az a másik, akinek legalább ötven nagy oldala van!

Egyszer még kitekintek az ablakon, aztán furcsa gondolatom támad. Különben nem is olyan furcsa, csak az első pillanatra. Sőt a tusakodás után, amit künn a folyosón magamban és magammal folytattam, egészen természetes. Azt gondolom ugyanis, hogy én most próbát csinállok: eléveszem az egyik magyar újságot, lám, ugyan bizony vetnek-e rám valamiféle pillantásokat, vagy pedig csak annyi, mintha román újságot vennék elé? Kihúzom az egyiket a zsebemből, megzizegetem, és a címével kifelé fordítom, hadd lássák jól. Egyszerre rám pillantanak mind a hárman. Az őrnagy egyik lábát a másikra teszi rögtön, s a füzetes regénynek első oldalát bétöri a második alá. Az ideges úr egészen laposra teríti az újságját, és kettőnk közé tartja, hogy ne is lássuk egymást. A pap már szelídebb sokkal: nagy nyugalommal és gyöngéden megsimogatja a szakállát, akár az anya gyermekét, kinek mondja: ne félj, drágám, nem viszen el a banka!

Csak ennyi történik.

Különben egy hang nélkül és gyorsan közeledünk Segesvár felé. Idejében leveszem a csomagomat, megemelem a kalapomat, és kiköltözöm a folyosóra. Ahogy visszapillantok, az őrnagy régi helyzetét veszi fel éppen; a szőke úr leteszi az újságot, s a pap az ajtót figyeli; hogy vajon bétettem-e jól.

Őket is meg kell érteni - gondolom magamban. Aztán a sínek ágazni kezdenek, s a vonat nemsokára megáll. Egy veres hordár, mint a sas, még a megállás előtt észreveszi, hogy neki való szándékkal állok a lépcsők tetejében. Öreg létere erősen baktat arrafelé, s már kérdi is:

- Udvarhelyre tetszik?

Meglep, hogy magyarul szól.

- Oda, Jeruzsálembe - mondom tréfásan.

Visszanéz, ahogy fogja a bőröndöt, s kacag. Nagy, sárga fogai vannak, szinte mint egy pej lónak. Kérdem tőle, hogy mikor indul a híres udvarhelyi, mire nagyot és kövéret legyint a szabad kezével. Háromórai várakozást ér ez a legyintés. S mintha egyjárást gyámnak is felfogadtam volna, rendezni kezd engemet is. Azt mondja, menjek bé a városba, s komótosan ebédeljek meg, mert ő gondját viseli a csomagomnak. Gondolom, ez így jó is lesz, s csakugyan megindulok. Az út egy kicsi térségen vezet keresztül, az állomás háta mögött. Itt szoktak állani a bérkocsik, de most egy sincs. Igaz, hogy utas is csakannyi. De né, hát az mi a csoda, tova az a nagy! Menjünk, s nézzük meg.

Nagy, kopott alkotmány, régi portéka. Sugár magas kerekei vannak, s a kerekek felett valóságos barlang. Bent a barlangban két ülőpad kétfelől, s kongó félhomály. Elöl csak egy kicsi nyílás, amelyen látni lehet, hogy a kocsis két bakancsa miképpen harangoz. Hátul azonban hágsón lehet a barlangba jutni, melynek a jobbik oldalán kopott betűk hirdetik, hogy „Arany csillag”. Elöl két öreg gebe, s ahogy nézem szegényeket, az jut eszembe, hogy az amerikai szabadságharc maradványai bizonyosan; aminthogy ezt az egész alkotmányt is bátran belé lehetne tenni valamelyik amerikai vadfilmbe, hogy a szegény pusztai farmer elmenekítse rajta gyönyörű leányát s egész pereputtyát a borostás rablók elől.

Tetszik nekem.

Ahogy ügyelem nagy élvezettel, megszólal egy ember:

- Tessék beszállni!

A portás segédje az „Arany csillag”-ból, látom a sapkáján. Szót fogadok ennek is, mint a hordárnak: felpeckelődöm a hágcson, kétrét kondorodom valahogy, s bébújok a bárkába. Amint leülhetek az egyik padra, s hozzászokik a szemem a félhomályhoz, hát egy másik ember is ott kuksol a sarokban. Ügynök lehet, vagy falusi kereskedő, de bármicsoda is, gondja s baja lehet elég. Kopott és poros szegény, s a kopottságán még nem csodálkoznám, de hol tudott annyi port magára gyűjteni, hiszen borongós tavaszi idő van, a föld fekete, s a kövek. Viseltes irattáska fekszik mellette, megtömte valamivel istenesen, s az egyik tenyerét folyton rajta tartja. S puszog magában szüntelenül, csak egy-egy magyar szót tudok kimenteni, azt is összetörve, nyelvének hadjárata alól.

Szegény, gondolom magamban, ez is tusakodik, mint én az első osztályon. Sajnálom is, ha a képzeletem egyszerre el nem röpténe gondjairól. De a képzeletem rögtön filmet kezd vetíteni, ahogy az alkalomhoz talál is. Ő az üldözött, kinek a lánya valahol betyárok kezébe került, ahol nem is érzi rosszul magát. S most csak ez a táskája van egyedül, de ez is elmaradna tőle szívesen, látszik. Én vagyok a seriff, aki nem fődöm fel kilétemet, hanem mindig úgy csinálom, mintha ügyes-bajos dolgom véle egy úton vinne. De jaj lesz a rablóknak, ha utol találják érní, mert sok van a rovásukon, csak az én kerületemben micsoda gaztetteket követtek el! S arra is kíváncsi vagyok, hogy ez a kocsis és a portás segédje nem játszanak-e össze a rablókkal. Mert né, ott elől a kicsi likon látni lehet, hogy a kocsis máris furcsa jelekben harangoz a lábaival; s odakuporodott a portás segédje is a hágcsök tetejébe, hogy elvegye előlünk a szabad kijárást, ha netán úgy adódnék, hogy a kocsi kerekeihez bújjunk, s onnét puffantsuk le a közelítőt...

De egyszerre felriadok; mert elkiáltja magát a portás segédje:

- Gata!

Nem tagadhatom, jólesik ez a román szó, ami annyit jelent, hogy készen vagyunk és indulhatunk. Mert hirtelen világossá teszi, hogy nincsen veszély: nem az amerikai vadmezőkön vagyunk, hanem kies és biztonságos országunkban. S ülünk mi ketten, két honpolgár, a kényelmes lóbusz barlangjában, hogy a segesvári „Arany csillag” szállodába vigyenek ebédre minket. Milyen is a képzelet: nem elégszik meg a jóval, hanem izgalmakat és veszélyes kalandokat talál ki, csakhogy mindenáron színesítse az életünket.

S már megyünk is.

Baktat a békebeli két gebe, dökögnek a sugár magas kerekek, s mi himbálózunk fenn a bárkában. Nem közönséges élvezet ez a mai előrehaladott, sivitő világban, csak éppen az a jámbor kőfaragó ne lankék az út mellett. Mert a portás két válla fölött nemsokára észreveszem, hogy az út mellékén egy udvar mind teli van gyönyörű sírkövekkel. Még márvány is van közöttük, amely egyenesen vigyorog. A többiek is változatosak, s az írás is rajtuk hol német, hol magyar, hol pedig román. Szinte elkapom a fejemet, ahogy az első román sírfeliratot megpillantom. Ki tudja, talán nem illik látnom, hogy román emberek is meghalnak, de hát mindnyájan Isten teremtményei vagyunk: születünk és meghalunk. Ebben a kettőben egyformák vagyunk, csak éppen közben történnek elhajlások.

Mi is éppen elhajlunk a bárkával, mert fordul az út. S ott mindjárt elétűnik a népfürdő nagy épülete, kicsi park is van előtte. A népfürdőt németül írták a homlokzatra, de ha jól látom, éppen két zsidó tart arra a kicsi parkon keresztül. Módosan vannak ezek a szászok fürdő dolgában is; igaz, hogy a belsejét nem láttam még soha, mert annyi időm sohasem volt, hogy fürdőt vehessek itt. Ha német volnék, nagy lelkesedésemben most leszállnék, de így inkább ebédelni megyek.

Hanem a románokról sem lehet kevesebb jót mondani, mint a szászokról, mert íme, milyen szép templomot építettek a fürdővel átellenben, régi nagy fák között. S mellette új hidat is

emeltek a Küküllőn. Bár azon mennék keresztül, hadd élvezzük a civilizációt is, miközben dobolnának a régi bárka kerekei az új építményen. De a kocsi nem arra hajt, hanem a régi fekete híd felé, amely födeles volt még a háború után egy ideig, de most letette ódon sapkáját, s valóságos vegetáriánus lett. A szekerek útja mellett gyalogjáró is van a hídon, s ott éppen egy börtönőr halad által kurta puskával. Csonka dolognak tetszik, hogy egyedül mendegéljen egy börtönőr: keresem mellette a rabot, mint a falusi asszony mellett a gyermeket, vagy a városi hölgy mellett a kicsi kutyát. S jól mondják, hogy aki keres, az talál, mert a bárkánk egy gyalogszekeretet hagy el, amit három rab ember húz. Vagyis hárman vannak: egy falusi fickólegény és két módfelett eleven cigány. A rudat a falusi fogja, s ez húzná a szekeret, de gyengén haladnak, mert a két cigány taszítaná is, nem is. Azért a napszámért, amit ők kapnak, elég munka ez is. A rabőr sem lehet új ember a szolgálatban, mert bölcs megfontolással a gyalogjárón halad, s onnét sem a bűnös húzókat serkenti legalább a szemével, hanem a környező világot becsüli fel, mikor mi van. Gyakorta látok így járás-kelemben efféle szekérhúzó rabokat, de még sohasem fordult elé, hogy valami úrfélét is láttam volna közöttük. Ez jut eszembe, ahogy szemlélem ezt az elmaradozó állami csendéletet: s gondolkozni kezdek, hogy ennek mi lehet az oka. Egyenes és ártatlan ésszel csak arra lehet magyarázni a dolgot, hogy az urak nem követnek el szekérhúzó bűnöket: nem lopnak, nem verekednek s nem csinálnak más efféleket. Szégyellem, hogy gyanakodni merek, de vajon igaz volna-e ez? Isten bocsássa meg, bárhogy vigyázzon az ember, azért eléfordulhat. De szekeret azt nem húznak. Bizonyára megváltják a büntetést, pénzben: ez nekik is jó, mert a székelyen darabosától megmenekülnek; s jó az államnak is, mert több hasznát veszi a pénznek, mint az efféle ímmel-ámmal húzóknak. Igazán, sohasem lehet olyan okos valaki, hogy a törvény még okosabb ne legyen. S ha nagy ritkán úgy adódnék, hogy a fogházbüntetést, mit uraknak mérnek, mégsem lehetne megváltani pénzzel: valami irodai munkával úgy is elrendeződik a dolog, de szekeret, azt nem húznak. De mondjuk úgy, ahogy van: visszatetsző is volna, hogy például egy ügyvéd fogja a rudat, mint az előbb ez a falusi; s egy orvos és egy patikus pedig hátulról taszítsa.

Az Isten őrizze meg a mi polgári társadalmunkat ilyen látványtól, szívemből kívánom.

S ezzel, mint aki gondolkodásban is eleget tett polgári kötelességeinek, nyugodt lélekkel leszállhatok a bárkából, mert itt vagyunk az „Arany csillag” előtt. A portás segédje tartja is már a jobb karját, hogy gyöngéden lesegítsen. Engemet is elfog az udvariasság, s előreengedem a táskás embert, aki most is puszogva tapogat kifelé, mintha cirkuszba jöttünk volna, ahol ő a mutatványos medve.

Jóformán ki sem egyenesedem, már a segéd tartja a markát, mivel lesegített, hogy a viteldíjat s a borraalót nehegy elfelejtsem. Kijön a szállodából az igazi portás is, hogy a szállítmányt megtekintse, de mikor látja, hogy csak ketten vagyunk, s mi is az étterem ablakait nézzük inkább, akkor fejebb löki fején a csákóját, s két gyors szemével, mint éles karddal, elfut a torkunk előtt: balra húz egyet, majd jobbra egy másikat, aztán gyorsan megfordul, és bémegy a szállodába.

S mint aki tanult a portástól egy kicsi világiasságot, jobbról és balról én is megtekintem a járókelőket, s utána bényitok az étterembe. A fal mellé szeretnék ülni valahova, de már egy-egy magányos ember újságot olvas olyan helyeken. Hanem látok középtájt egy elég alkalmas asztalt, s igaz ugyan, hogy a szomszédban hangos kövér nők ülnek, s beljebb bal felől is nagy férfitársaság, de mégis megszálok az asztal mellett. Úgy ülök, hogy kitekinthessek az utcára, amikor arra van kedvem; láthassam a nevezett két társaságot is, ha már itt vagyok a torkolatukban.

Nem kérdezi senki, hogy mit kívánok.

Tudok azonban én is várni: megszoktam húsz év alatt. Lám, a pusmogó útitársam is ott üldögél már, háttal az ablaknak, s ugyancsak várakozik. Bal könyökére fektette az arcát, s a jobb tenyerét most is a táskáján tartja. Alig állom, hogy fel ne keljek s meg ne kérdezzem, hogy ugyanbiza mi van abban a táskában. De az furcsa és modortalan volna, ha odamennék és megkérdezném. Ilyen természetes csak egy detektív lehet, de ő viszont megél belőle; aminthogy a női világban is van egy olyan foglalkozási ág, ami a természetességen alapszik, bár ezt a kettőt világért sem lehet összehasonlítani, mert az egyik a közérdeket védi minden egyes emberrel szemben, míg a másik nem tanácsolható szabadfoglalkozás, mint a művészet.

Hát így hullámszik elmém ebben az étteremben, ahol minden baj felett, mint egy virággal, a szerelmesemmel is ültem egyszer. S most mégsem jön ide senki, hogy megkérdezné, vajon mit kívánok.

Szegény Osváth Kálmán jut eszembe, aki még leveleket is írt a főúrhoz hajdanában. Bizonyára hozzá se mentek, hogy megkérdezzék, mit kíván.

Már címezem én is a levelet, s hangosan szólok:

- Főúr!

Odajön a főpincér, megáll mellettem, de a kövér nőket nézi, s mellettük tovább a férfiakat, akik románul beszélnek. Szerencsére a fülit nem tudja forgatni, csak a fejével együtt. Mondom, hogy enném valamit, ha lehetne, mire keményen így szól:

- Da!

Nincs az a dráma, amelyikben ennyi sokat ilyen röviden ki lehetne fejezni. Pedig így ebédidőben jobban kedveli a vígjátékot az ember, ahol szaporítani lehet legalább a szót. A főúr azonban nem akar játszani velem, hanem egy pincért küld maga helyett. Ettől megrendelem az ebédet, s figyelmébe ajánlom, hogy menjen el a táskás emberhez is, mert az is rég vár. Azt kérdi, rokonok vagy ismerősök vagyunk-e, mire egészen megakadok és keresem a szót. Bár ne mondék vala semmit, gondolom magamban, de aztán azt felelem, hogy: igen, magyarok vagyunk mind a ketten. Mosolyog a pincér, s egészen úgy viselkedik, mint a vígjátékban, pedig most már közelítettem egy kicsit a drámához.

Nem szólok többet, de figyelem, hogy mi lesz. A pincér odamegy a táskás emberhez, aki riadtan tekint fel, megrázza a fejét, s mond valamit. Aztán visszaereszti fejét a tenyerébe, s a másik kezét a táskára. Ott valami baj van, vélem magamban, de akkora nem lehet, hogy én újabb szerepet adjak a pincérnek. Azonban úgy jártam, mint aki meggondolatlanul ákácot ültet: túrnie kell, hogy később harapóddzék. Mert amikor leteszi elém a levest a pincér, minden kezdet nélkül azt mondja:

- Ellopták a pénzét.

- Nekem-e?! - riadok meg.

- Annak az úrnak.

- Hol?

- Tövisen, azt mondja.

Arrafelé nézek nagy sajnálkozással, majd így szólok:

- Gyűl.

A pincér arcomba tekint: nem tudja, mire vélje, hogy gyűl. Mivel azonban már eszem a levest, van annyi szakmai figyelem benne, hogy többet nem szól. Én is mit érnék véle, s ő ugyanvalóst mit, ha elmondanám, hogy éppen a tövisi állomáson tőlem is ellopták egyszer a pénzt. Gyulafehérvárról jöttem, ahol áldott emlékű nagybátyámat temettük el, aki nagyprépost volt, s többek között engemet is iskoláztatott. A kanonokok, akik a káptalan nevében a végrendekezés őrei voltak, ezer lejt adtak nekem, örökségül. Elég szép pénz volt ez akkor, huszonháromban, s egy huszonöt éves fiatalembernek. De rosszra nem költöttem, mert amikor Tövisen szállottam fel a vonatra, hátulról nyomni s előlről akadályozni kezdtek valami úriemberek, s amikor megindult a vonat, gyász és fájdalom volt, de pénz már nem. Bezzeg most szerencsésebben utaztam, jó órában legyen mondva. No, ennek emlékére egy üveg sört is rendelek magamnak. Jó így utasembernek az üdítő ital, s éppen a sör, amellyel nemcsak a szerencsését ünnepli meg az ember, hanem egyúttal áldoz a német szellemnek is ebben a kies erdélyi szász városban.

Habzik jól, tiszta gyönyörűség. S hát még amikor észreveszem, hogy a táskás magyarnak is visznek egy üveggel! Szinte meg kell ragadnom az asztalt, nehogy felemelkedjék, hiszen alighanem csodák történnek az „Arany csillag”-ban, mivel az én emberemnek az előbb még ellopták volt a pénzét. Isten bocsássa meg, még ezt az utolsót megkérdezem a pincértől, hogy miképpen lehetséges, amit én látok; s mondom is neki, hogy miféle fejtörésem van.

Nevet a fehér ember.

- Az apró megmaradt! - mondja.

Úgy, ahogy ülök, egyszerre furcsa érzés melegít átál. Olyanformán, mint amikor csüggedt állapotunkban keresés nélkül egy jelentéktelen szóra bukkanunk, amelyet azelőtt sohasem vettünk észre, pedig naponta hallottuk és mondogattuk. S most ez a szó, mintha negyven éve csak erre várt volna, hirtelen megnyit egy kicsi rést, amelyen keresztül kedv és reménység sugárzik felénk. És azt mondja ez a kedv s ez a reménység, hogy ne féljete, bármilyen körülmények között legyetek is, mert az apró mindig megmarad. Úgy kifosztani nem lehet az embert, sem pénzét, sem lelkét, hogy valami apró meg ne maradjon.

- Ne féljete!

Kétszer is elmondom ezt magamban, de harmadszor már nem, mert én, aki az Igét hirdetem, én vagyok az első, aki megijedek. Nem nagy dolog az egész, csak egy rezzenés. Ez is jelentéktelen dolog miatt van, s ha nem merengék vala önfeledten, bé sem következik. De így, ahogy éppen egyetlen fegyveremet, az Igét, magamban töltöttem, valahonnét egy leányka ugrik az asztalomhoz. Csak azt látja megrebbent szemem, hogy felkapja tartójával együtt a fogpiszkálót, s feldönt egy poharat. Hamar és szó nélkül utánakapok a pohárnak, és felállítom, s ő is szó nélkül elviszi, amit megfogott.

Nyolcéves lehet.

S olyan, mint egy jelenség: még a mosolyommal sem érem utol, csak a szomszéd asztalnál. Mert odatartozik a kövér hölgyekhez. Szelíden mosolygok arrafelé, hiszen nem kétséges, hogy jónevelésben még azt is nekem kell pótolni, amit a leányka elmulasztott. A hölgyek is nevetnek, és szapora megjegyzésekkel ünneplik a gyermeket. Szeretném tudni, hogy ilyen helyzetben mit kéne mondanom, ha történetesen nekem is volna egy ehhez fogható leánykám, de nem sokat tudok kivenni a szóból, mert egyszerre mindnyájan és románul beszélnek.

Nem esküdném meg, de odatartoznak a szomszédos asztalhoz, amely bényúlik messze az oszlopok alá. Csupa férfiak ülnek itt, legalább húszan. Valami hivatalos ebéd lehetett, amit szerencsésen már elvégeztek, s most kicsattanó egészségben ülnek. Egyik-másiknak pirosan

fénylik az arca és a szeme, mintha az öröm és az elégedettség ünnepi zsírjában kisütötték volna. Kinek bor s kinek sör van előtte. Itt-ott a szomszédságokból csoportok alakultak már, s így réteges hullámokban torlódik a beszéd, melyet kacagás fodroz és pohárcsengés vagdos összevissza. Mint a mester az elkészített ráját, ők is most aranyozzák a hivatalos ügyet, amelyben összejöttek. A csoportok között néha összeüt a beszéd és forrni kezd minden, s ilyenkor úgy tűnnek a szomszédban a hölgyek, mint nagy kövér habok, miket a férfiak felforrás közben kivetettek magukból.

Közből rozsdavörösen ül egy román pap; látszik, hogy ő a lelke az egésznek, udvara is neki van a legnagyobb. Lent az asztalvégen meredezik három-négy szász gazdaember is. Feketébe öltözve ülnek, kicsit elhúzódva az asztaltól, ahogy a falusiak szoktak. Sör van előttük egy-egy pohárral, de nemigen nyúlnak hozzá, inkább illedelemre törekszenek, ami túlságosan sikerült már eddig is nekik, hiszen egészen leszakadva időznek, s nem szólnak már egymáshoz sem. Ahogy nézem őket, egyre biztosabb vagyok benne, hogy estére szobrokká változnak, akiket le is kell leplezni egy újabb ünnepség keretében.

De én azt nem várom meg.

Jelentkezem is, hogy fizetni szeretnék, mert andalogva akarok kimenni az állomásra. A főúr odajön és számol, majd a fülemhez hajlik és magyarul mondja az összeget. Féltve dugja oda nekem a magyar szót, nehogy meghallják a románok; s nekem abban a percben eszembe jut, hogy mindössze néhány kilométerre vagyunk attól a helytől, ahol a szabadság védelmében elesett a magyar költő, ki a legnagyobbak közül való volt ezen a világon.

Vajon ki és hol van, aki új csillaggá fényesednék ismét, ha az idők úgy kívánnák egyszer?

Erre még a rozsdavörös román pap sem tudna felelni, pedig a közhangulat szerint ő a legnagyobb tudó ebben az étteremben. A kövér nőkhöz és a magányos olvasókhoz még annyi reményem sincs: jó lesz tehát, ha eltávozom erről a kilátástalan helyről.

Köszönök tehát, és elindulok.

A vár feketén tekint le az utcára, s mint régi időkből ittmaradt finom kisasszony, úgy csalja a népet, hogy menjenek fel hozzá. A járókelők már megszokták őt, mint a férjüket vagy a feleségüket: rá sem hederítenek. Csak én állok meg egyedül, hogy nézzem tisztelettel, de már felmenni magam sem vagyok elég gavallér. Inkább megfordulok, és mendegélni kezdek lassan az állomás felé. Kicsi szálloda előtt haladok el, s akkor egyszerre eszembe jut valami: várj, mert egyszer hívatlanul is nagyobb lovag voltál, mint most a várkisasszonnyal! Bizony, itt volt ebben a szállodában, a forradalom után, karácsony előtt. Ambrus barátomat hoztam, elég messziről; s vittem haza a faluba, hogy ott megválasszák kántortanítónak. Megérkeztünk ide, valamikor estefelé, s mivel nem volt vonatunk tovább, úgy határoztunk ketten, hogy éjjeli szállást veszünk Segesváron. Itt vettünk, ebben a szállodában. Kétágyas szobát adtak, de olyan hideg volt benne, hogy még a farkasok is kaparták volna az ajtót, csak hogy kijuthassanak valahogy. Ambrus valamivel jobban állotta a csapást, mint én; s nekiszánta magát, hogy fát kerítsen és tüzet tegyen. Gondoltam, én addig kimegyek a folyosóra, ott még sincs éppen olyan hideg, s járkálni is hosszabban lehet. Nem tudtam azonban, hogy mire jövök ki, mert alig egy kicsi idő múlva megnyílt az ajtó, amelyik a miénkkel szemben volt, s nekem mindjárt megjött a kikelet, abban a percben.

Olyan szép nőt pillantottam meg.

Elment le a lépcsőn.

De én attól fogva nem találtam a helyemet sehol. Mindegyre bémentem s kijöttem a szobából, ahol Ambrus gyúrta a tüzet; s kémleltem, hogy nem jött-e haza Dul leánya. Minden rezzenéshez óriási reményeket fűztem, de leszállt az este, s azután is telt az idő, s bizony reám az ég nem tekintett le.

Csak úgy tíz óra tájban.

Aztán reggel hazamentünk a faluba, ahol Ambrust nagy nehezen megválasztották kántornak.

Úgy tűnik, mintha tegnap lett volna, pedig egy híján húsz esztendeje már!

Ilyen az élet, gondolom magamban: egyszer hideg van, s máskor langy tavasz; a tűz ott alszik ki, ahol meggyúl, csak az állomások maradnak meg, de az emberek mindig újak azokon is. Lám, ezen az állomáson is egy csomó vásáros ember nyüzsög most, akiket idáig nem láttam soha. Bornyúbőr tarisnyájuk van, tanakodnak, majd néznek erősen körül. Az egyik kiválik a csoportból, s elejébe kerül egy vasúti tisztnek, akitől valami vonatot kérdez magyarul. A vasúti megvonja a vállát, és szó nélkül továbbmegy. Visszajön a vásáros is a többihez, akiknek azt mondja:

- E nem felele.

Ismét vigyázkodnak, ha valaki jobb és beszédesebb vasutast találnának, de valahol, bent a szobákban, a dolgukon ülnek valahányan, mint a téli méhek a lépen. Közelebb megyek a vásárosokhoz, s mondom nekik, hogy van itt egy veres hordár, keressék azt meg, mert az a veres bármire megfelel nekik. Keresni kezdik, de nem találják azt sem, pedig nekem is kéne a csomag. Végre elébukkan az állomás háta mögül, s hát keresztben áll a szeme. Kérdeném tőle, hogy hol bolygott ilyen nagy szükség-időben, de éppen gurítják az orrunk alá az udvarhelyi vonatot. Az öreg viszi is már a csomagot, s én elgondolkozva megyek utána. De amint a nagy egyes szemembe szökik a kocs oldaláról, előrekiáltok rögtön:

- Nem oda, öreg!

Már a lépcsőkön van, s a fejét megsértődve fordítja vissza.

- Há hova? - mordul le onnét.

- A másodikba.

Nem méltat feleletre, hanem felviszi a bőröndöt a nagy egyes háta mögé. Kicsit meglobbanok, hogy az ő akarata szerint kell utaznom, s nem a magamé szerint: utána indulok hát, hogy megmondhassam a véleményemet neki. De mire utolérem, már egy második osztályos fülkében rendez a csomagomat.

- Hát ez hogy lehet? - kérdem.

- Egyik lába is ott van, ahol a másik - mondja a hordár.

S csakugyan, úgy elvakított az első osztálytól való szabadulási vágyam, hogy észre sem vettem a valódi helyzetet. Mert egy fülke van ugyan első osztályos is, de a többi második. Jól van hát, fizetek az öregnek, s jelentékeny borralalóval engedelmet is kérek tőle, majd az ablak mellé telepedem. Kicsi idő múlva jó-közepes papiroskoffert hoznak, s felteszik azt is a hálóba. Egy kövérkés úriasszony dugja bé utána a fejét, és ugráló, ideges szemekkel nézi, hogy jól fekszik-e a csomagja. Nagyon jól fekszik, még kacéron áll a bognál a spárta is, amivel a koffer derékon át van kötve. Szereti az övet ez az asszony, mert rajta is lóg egy, a fekete tavaszi kabátján. De szereti a festéket is, különösen a két arcája közepén és az ajkán.

Különben izeg-mozog a folyosón: nem tudom eldönteni, hogy sétál-e vagy nyugtalankodik. Néha fürkészve tekint a fülkébe, de nem akar béjőnni. Látszik rajta, hogy nem szereti ezen a vonaton, sem ezen a vidéken, pedig szép lankás tartomány ez, és az emberek is inkább ráérnek itt a nyugalomra, mint a nagy városokban. Résztétel vagyok iránta, mint általában minden ember iránt, akit a megélhetés vagy más kötelék oda fűz, ahol nem szereti.

De hát ilyen az élet.

S most már le sem szállhat, ha akarna is, mert rúg néhányat a vicinális, s aztán megindul lassan. Minden jel arra vall, hogy egyedül fogok utazni Udvarhelyig, s újságot veszek elé, hogy azt és a tájat felváltva nézzem. De amire nem számítottam, néhány perc múlva egy harmadik néznivaló is akad. Hátravágódik ugyanis az ajtó, s egy ember romlik bé a fülkébe. Harminc-negyven között lehet, de inkább mégis a harminchoz közelebb. Nem is barna, hanem fekete a bőre, a szeme és a haja. Kicsit borostás is hozzá, úgy kétnaposan. Sötét ruha van rajta, sárga cipő és szürke kalap. Rám néz, de azután úgy tesz, mintha nem is létezném. Egy darabig válogatja a helyet, hogy hova telepedjék, majd odaül a szabad ülés közepére. A kalapját pedig a másik padülésre teszi, mellém.

Olyan, mint a vidéken fellépő színész, akiről azt írja városunk lapja, hogy amikor megjelent a színen, bétöltötte az egészszet, és rajta kívül nem létezett senki.

Valahogy eszembe jut, hogy a román hivatalos közművelődés kultúrzónának jelölte ki a tiszta Székelyföldet, mert égető és fontos feladatnak tartotta, hogy az ország eme részében fokozott irammal terjesszék a román kultúrát. Keresem magamban, hogy honnét jutnak effélék eszembe, éppen most; aztán rájövök, hogy az útitársam idézte fel ezt a gondolatot. Valóban olyan ő, mint aki küldetészerűen megy a zóna felé, amelybe én is tartozom. De én még zónátlan időben születtem és nőttem fel: olyan esztendőkből, amikor közművelődés dolgában válogatás nem volt.

Bezzeg most, zóna tekintetében, kedvencek lettünk!

Különben rokonszenvvel igyekszem nézni ezt a fiatalembert, s elgondolom magamban, hogy az ő feladata sem lehet valami könnyű, mint ahogy mindenféle feladat nehéz. Mondják ugyan, hogy kétszeresen fizetik az ilyen kultúrzónás szellemi erőket, de ezen az én útitársamon nem látszik kereken mind a kettő. Ki tudja, hátha szegény szüleit támogatja, vagy esetleg valamelyik testvérét iskoláztatja! Bármelyiket is teszi, vagy ehhez hasonlót, csak emberi elismerést érdemel. Ami pedig darabos úti modorát illeti, azt sem szabad szigorúan ítélni meg, hiszen hányszor hallja az ember, hogy a nyers viselkedés csak jó szívet takar.

Van is ebben valami.

Sőt az sem lehetetlen, hogy éppen jót tenne velem és bajomban segítene. Természetesen: azért neki is jobb s nekem is, ha baj nélkül tudunk utazni. Márpedig a jelek szerint úgy fogunk. Sőt egy félóra múlva annyira megszokjuk egymás társaságát, hogy a fülkében jóindulatú közömbösség árad széjjel.

Már-már unni is kezdem magam.

Gondolom hát, átmegyek a harmadik osztályba, lám, ott milyen világ van. Fel is állok rögtön, de akkor látom, hogy az útitársam két lába keresztülnyúlik előttem. Resteltem egy kicsit, hogy nagy szükség nélkül megháborítsam, de visszaülni is átallom magam előtt.

- Bocsánat! - mondom tehát.

Megnéz az útitárs, de aztán szó nélkül behúzza maga alá a lábát, s én némi melegséggel állapítom meg magamban: no, ugye, nem rossz ember ez! Illedelmesen meg is köszönöm neki, amit tett; majd a derék és öves nő mellett elhaladok a folyosón, s már ott is vagyok a harmadik osztályban.

De más világ van itten!

Az egész kocsit megtölti a füst és az ember; s vidáman és színesen csobog mindenütt a székely beszéd, mint egy óriási forrásban. Elevenség és jókedv honol itt, mintha nem a bajlátott Székelyföld kapujában volnánk, hanem a vadvirágos Paradicsom kezdődnék. Először csak szimatolva és távolról figyelem az embereket, mint valami idevetődött idegen; valósággal nyalintom a beszéd ízét és zamatát, hogy később s majd otthon annál jobban essék nekem. Aztán mégsem tudok ellenállni, hanem leülök az egyik padra, ahol csontos, iparosforma ember fest, éppen javában, valami történetet. Kövér, tatárszemű asszonyság ül mellette, s ahogy nézi, látom abból, hogy a felesége. Szemben egy másik asszonyság üldögél, de ez már ösztövére erősen, s mellette ott csodálja a történetet vörös hajú leánykája is, aki dundi, mint egy tök, és szemüveget visel.

Ahogy leülök, a történet közepéből rám néz a csontos ember, és így szól:

- Hej, uram, az sem volt kutya!

Nem kérdelem, hogy mi az, ami nem volt kutya, hanem mosolyogva biztatom: mondja csak tovább! Mégis ott kezd, elől, hogy amikor megesett a román hadüzenet, akkor ő Predeálnál teljesített szolgálatot, mint mozdonyvezető. S ami végbement akkor és ottan, hát az az, ami nem volt kutya. Székelyesen és hitelképesen meséli a veszedelmeket: reánk ereszti valósággal, hol pöfögve s hol éles füttyel, mint a mozdony. Izgulunk és szenvedünk, mintha újból kitört volna a háború, s mi valahányan Predeálnál teljesítenénk szolgálatot. De ő is dörgöli homlokáról a verejtéket, mit a felidézett veszedelmek gyöngyöznek oda. A mi gyötrelmeinket azonban nem nagyon tekinti, de a dundi leánykát, aki folyton izeg-mozog és egyre jobban torzítja az arcát, lassankint kezdi megsajnálni. S mint a folyó, amelyik észrevétlenül új medret vág magának, Predeál helyett ő is a leányka felé tart, s apránként neki szenteli egészen az idejét. A gyermek nevetgél és megrózsásodott arccal fogadja a kedveskedést, míg aztán Keresztúron az anyjával együtt leszáll.

Amikor továbbindul a vonat, a hős mozdonyvezető ránéz a feleségére, s csak ennyit szól:

- Jó kövér leányka vót.

Többet nem beszélnek a dologról, hanem szóvalan egyetértésben haladunk Udvarhely felé. Én is átmegyek a csomagomhoz, s magamba térve, mint egy meghitt lugasba, úgy várom, hogy az ablakon keresztül feltűnjék az anyaváros. Először az ősi, hun legendás Budvár emelkedik fölénk: olyan, mint egy hatalmas koponya, melyből feketén merednek a szemüregek a Küküllőre. Nemsokára füttyülni kezd a vonat, először legényesen, majd gyorsan öregszik a fütty, s aztán végelgyengülésben meghal. Így jelzi a mozdony, visítva és apránként elhaló szusszal, mintha megölnék itten, hogy vége van Udvarhelyen a vonatos világnak. Mert a sínek itt megszakadnak, utolsó állomás az udvarhelyi. Fel a Hargitáig, vagy a Nyikó völgyén Parajdig, innét már csak szekerek zörögnek vagy gyalogosok bandukolnak, ötven-hatvan kilométeres távolságra.

A mozdonyal együtt az én eszem is visszafüttyül a múltba, hogy miért kellett így elhanyagolni minket. De a jelen befogja sípomnak száját, s a vonat megáll, mielőtt az állomásra érne. Igen, gyermekkorom óta új utat vágtak ide, s idővel megszoktatták a vonatot is, hogy megálljon ennél az új útnál, mivel innét jobban kezügybe esik az utasoknak a város. Lehúzom az ablakot,

s miközben alkalmatlanság után kutat a szemem, az jut eszembe, hogy milyen jó volna, ha most várna a szekér a falumból. De holnapra sürgönyöztem ide, s most kotyoghatok ebben a városban egy napig, mint az idegen szeg.

Nagy csorda cigány rohan az ablak alá, s úgy néznek rongyaikban epekedve felém, mintha bé lennék kenve mézzel. Lehetnek vagy tizenketten, de a legtöbbjük még purdé. Nagy dolog itt igazságot tenni, gondolom magamban, s így az egésznek szólok oda, hogy hozzák le a csomagomat. Verik le egymást, mint a megriasztott fekete hangyák. Rárontanak a bőröndre, és úgy cipelik, hogy mind a négy oldala teli van purdéval. Felteszik egy bérkocsira, s csattog rajtuk a rongy, s villog a szemük, amikor eléveszem a pénzt.

- Vigyen valami szállodába - mondom a kocsisnak.

- Melyikbe? - kérdi.

- Hát annyi van?

- Itt osztán három is.

Elésorolja őket, s az egyikre azt mondja, hogy udvari szálloda.

- Látja - mondom neki -, azt az egyet nem ismerem, az udvari szállodát.

Mivel ő is éppen azt ajánlja nekem, elindulunk arrafelé. Egy ház előtt megáll, s mint valami apamadár, fél szemmel hátrasandít, hogy a fiú repüljön ki a fészekből. Bémegyek a házba, és kérdem, hogy csakugyan van itt szálloda? Egy piros arcú úriember áll szembe velem, fehér köpönyeg van rajta, s nagy nyugalommal gondolkozni látszik a kérdésemen. Aztán, mint aki jól megfontolta a dolgot, így szól eredményképpen:

- Van. Hogyne.

Mondom neki, hogy egy csomag volna künn a kocsin, azt bé kellene hozni. Ismét gondolkozik a piros arcú ember, majd azt mondja egy magos, csontos fekete nőnek, hogy a csomag felől értesítse a szobaasszonyt. Megindul a fekete nő, lassan az udvar felé. Megyek én is utána, de az udvaron engem megállít, ő pedig továbbindul kutató útjára. Egy kicsi idő múlva, valahol hátul, harsány kiáltás hangzik fel:

- János!

A kiáltás tájékán kövér, kifestett nő termik az udvar közepére. Bosszúsán kutat fel az emeletre, ahol a szálloda van, s közben kitartóan kiáltja Jánost. Várom egy darabig, de aztán jobbnak vélem, ha béhozom magam a csomagot, amíg ez a hadjárat folyik. Már a feljáratnál vagyok a bőrönddel, amikor János megkerül mégis. A szobaasszony dül-fül, mint egy huszárkáplár, János duzzog és morog, a nagy fekete nő pedig lassan és szótlanul, mint a végzet, úgy vonul vissza. Mi is megindulunk Jánossal, fel a lépcsőkön, melyek tiszták és cserefából vannak. Régi dolog ez, földött feljárat, vastag falak között. Fent is takaros a szoba, melybe János beszállásol engem. Újak a bútorok, tükör is van és asztal; s vaskarikában egy köteg fa a kályha mellett.

- Mikor rendezték bé? - kérdem.

- Tudja az öreg Isten - mondja János.

Többet semmit sem kérdezek tőle, hanem eresztem, hadd menjen ismét rejtekhelyére, ahonnét elézaklatták. De nyomában ott terem a szobaasszony, jól megnéz engem, s meg a bőröndöt, aztán a kielégítő vizsgálat után azt mondja nekem, hogy végezzem csak a szükséges dolgaimat, mert ő később visszajön, csupán rendbe szedi magát egy kissé.

- Jó - egyezem belé.

Azzal én is rendbe szedem magamat egy kissé, és gyorsan végiggondolom, hogy miképpen osszam bé ezt a napot, mit az anyavárosnak szántam. Úgy gondolom leghelyesebbnek, ha most elindulok, és vacsoráig összejárom a várost. Megtekintem a helyeket, amelyekhez emlékek fűznek, hiszen a gimnáziumi esztendőket mind itt töltöttem, s azelőtt s azután is járogattam ide eleget. Városnak is ez volt az első, amit életemben láttam, amikor hatéves koromban magával eresztett apám, aki egy szekér fát hozott volt az udvarhelyi uraknak. Igaz, hogy csak egy tímárnak adtuk el, de rendes fizető, tréfás kecskelábú embernek ismertük meg a tímárt.

Mindjárt, ahogy kiérek a kapun, megállok a gyalogjáró szélén, és nézelődni kezdek. Gyenge forgalom van erősen, pedig az idő nem volna rossz. A boltosok java része künn áll az üzlet előtt, sőt az egyik ül is a járda szélén, s újságot olvas. Néha három-négy diákleány megy el egymásba bújva, idejárnak a református képzőbe, szegény magyar papoknak s tanítóknak a gyermekei: ruhájukon s cipőjükön rajta is van az egész otthoni sors. Ógyeleg egy-egy diák is, de nem tudom a forma-sapkájuk után, hogy melyik az én utódom a katolikus gimnáziumban, s melyik a román liceum növendéke. Bezzeg a mi időnkben báránypőr sapkát viseltünk télen, s ilyenkor tavasszal kalapot, ha volt. S a román embert szinte csodának néztük, ha nagy ritkán eléfordult egy-egy. Most román gimnázium van itt, s növendéke elegendő, csak az ember azt nem tudja, honnét verődnek össze, hiszen a megye lakossága kilencvenöt százalékban mind székely most is. Igaz, a tisztviselők, s kiknek általában az állam ad kenyeret, azok mind románok. Ezeknek gyermekeiből gyűl össze jórészt a létszám; aztán ingyeneseket is hoznak, úgy hallom, s magyarok is adják ide elvétve gyermeküket.

Sokat változott itt a világ!

S ahogy éppen elgondolom ezeket, nagy csoportban öregemberek jönnek lassan, úgy ötventől Ábrahám koráig. Viseltes urak, fakó és zárkózott arccal. Túlfelől is megy egy efféle csoport a járdán. Ezeken a férfiakon is meglátszik az új világ, mint a diákokon, csakhogy nem forma-sapkát viselnek, hanem forma-arcot. Igen, ők a nyugdíjasok és a csendben, tétlenül várakozók, akik a magyar állam szolgálói voltak. Nem is beszélgetnek már, egymás között sem: olyanok, mint az özvegyek, akiket az özvegyi sors kívül-belül egyformára alakított.

Az úton egy falusi szekeret húz két sovány tehén, a székely a földet nézi mellettük, mintha sivár és terméketlen vidéken haladna keresztül. Utána bornyút hajt egy másik falusi, s ez is olyan, mintha árva volna a jószágával együtt. Még szinte jó, hogy a rendőr, aki fentebb áll az út közepén, egy kicsi elevenséget hoz az életükbe, mert a szekéren megvizsgálja a táblát, s a bornyús embertől is kérdez valamit.

Különben csendes minden.

Lassú, szomorú és érdektelen. Az ember, akinek halottja van, az lehet ilyen egykedvű, mint ez a város. Köd ez is, kisebbségi köd, ami megüli az utcát, a levegőt, az arcot és főképpen a lelket. Már engemet is észrevett ez a köd: csúszik felém és gyűrűbe verődik körülöttem, hogy úgy fogjon el magának.

Hirtelen megborzongok.

Igen, még hideg és nyirkos a szél.

De ha tud, a madár is kitér a szélnek útjából, s én is ilyen madarasan gondolkozom már a következő percben. Megindulok hát, s először a főutcán megyek végig, amit Kossuth utcának hívtak régen, s Botos utcának még régebben. Most, igaz, nem tudom, hogy mi a neve. De várjunk, mert itt az alsó végénél utca fordul bé a Küküllőnek, s ott van egy ház, melyet futó pillantással legalább megtekintenék. Csak a harmadik, no itt is van már: régi portéka bizony, magos sárga fala van, s rajta egy ablak, melyen a zsalugáter szárnyai olyanok, mint a kis-

majtényi varjaké a kuruc időkben. A lépcső is rozoga, ami a tornácba felvezet, de csoda egyáltalában, hogy még szolgál is valahogy, hiszen a háború harmadik esztendejében is az ámenhez járt közel. Emlékszem jól, mert itt vettem volt ki magamnak bútorozott szobát, mint bévonuló önkéntes. Első bútorozott szoba volt az életemben, s abban is csak egy éjjel háltam, mert másnap elmenekültünk a román betörés miatt.

A tizenkilencet még nem töltöttem volt bé.

Az idő telik: gondolkozzunk hát ismét madarasan, s szálljunk vissza a Botos utcába. Né, itt van Schuller, a kalapos, hova apámat milyen nehezen tudtam volt elhozni, hogy végtére vegyen egy kalapot nekem. Bezzeg, ha italt árultak volna benne! S Csép Gergelyhez már el sem jött, a csizmadiához, de anyám nem hagyott cserben, s olyan csizmát szegődött ott nekem, amilyen sohasem lesz többet. Abban jártam a diákkori hivatalos sétákra, körbe itt a főutcán, az internátusi felügyelő tanárral, aki nagyobb stratégiát fejtett ki a felvonulásainkkal, mint amilyent később a piavei offenzívában tapasztaltam. Barátom, ki a helybeli reáliskola növendéke volt, büszkén mutogatott ki a sorból, hogy nézzünk csak oda, ki ül ottan a kávéház ablakában! Odanéztünk, s egy feszülő szőke urat láttunk, aki megtúrt nyakkal, nagy sörényesen és lobogó piros nyakkendőben merkedezett.

Azt hittem először, hogy a muszka cár, úgy ült.

Pedig Szabó Dezső volt.

Ha most ülne ottan, bizony még jobban megcsodálnám, de még az ülőhelyét is elrontották azóta, mivel divatboltot csináltak oda. Pedig ilyenek is jobb volt Szabó Dezső, mert divatot is inkább tudott csinálni, mint ez a bolt.

De hát figyelmetlen a világ.

S bizony eléggé szeretnők, ha más lehetne és jobb lehetne, valahogy azonban eltelik így is, ami még hátra van, csak éppen szabad legyen az ember. Vagyis el ne fogják hirtelen és ártatlanul. Mert engemet elfogtak volt a románok, éppen ezen a helyen, ahol most haladok átál. Hirtelen vissza is nézek, mint aki kőbe ütötte a lábát: bizony itt történt, huszonhatban. Amerikából jöttem haza, három esztendő után. Néhány napot Kolozsváron töltöttem, aztán felültem a vonatra, hogy a szüleimet s a szülőföldemet lássam. S éppen mint most, csakhogy a déli órákban, szintén városvizsgálatra indultam, hogy amíg alkalmatosságot találok a faluba, addig ezzel töltssem az időt. Amikor idáig jutottam, ahova visszanezék az előbb, egy kicsit megálltam, hogy körültekintsek. Alig állottam meg azonban, odajött egy fiatalember hozzám, és így szólt minden köszönés vagy más bevezetés nélkül:

- Maga nagyon ismeretlen nekem.

Úgy éreztem, hogy ezt a közvetlenséget csak tréfával lehet áthidalni, s azt feleltem neki:

- Maga sem tartozik a rokonaim közé.

Szó szót követett, majd a fiatalember felszólított engem, hogy menjek véle. Viselkedéséből és beszédéből könnyen kitaláltam, hogy detektív, bár ilyen helyzetben a kitalálás nem polgári kötelesség. Egy kicsit játékosnak, egy kicsit szokatlannak tetszett a dolog. Mert Amerikában, vadidegen földön, három esztendőt töltöttem, s ott soha senki nem mondta nekem, hogy ismeretlennek tetszem előtte, kövessem tehát őtet. Itt azonban, ebben a székely városban, melynek környékén születtem, melyben a gimnáziumi esztendőket mind töltöttem: hát ebben a városban felpártol engem egy detektív, és azt kívánja tőlem, hogy menjek véle.

Hát hogyne mentem volna!

Márcsak azért is, hogy szégyenben maradjon a detektív, amikor kiderül a valóság: az, hogy én bizony itthon vagyok ebben a városban, ha valaki itthon lehet itt. Aztán hadd sajnálkozzanak, mire én azt fogom mondani, hogy kérem szépen, semmi az egész, úgyis ráértem éppen.

De hamar kiderült, hogy az uralkodó szokás és a közbiztonság szempontjából igen balgán gondolkozom, mert ahogy kinyílt a sziguranca-hivatalnak az ajtaja, mindenekelőtt egy hatalmas buldog meredett rám, majd egy mogorva fekete emberre tekintett, mintha kérdezte volna attól: mehetek-e rá, főnök úr?

Csakugyan a főnök volt, kiről azonban rosszat nem mondhatok, mert még szólni sem szólott hozzám egy szót sem. Hanem kiadta a parancsot a detektívnek, hogy vigyen engem a csendőrségre. Helyből megfordultunk, és elmentünk a csendőrségre, ami elég messze volt, fent az állomással szemben. Ott bémentünk egy hatalmas irodaszobába, ahol emberi lényt hármat találtunk: egy őrmestert az íróasztal mellett és két csendőrt puskával állani. A detektív béajánlott engem az őrmesternek és rögtön eltávozott. Az őrmester pedig odaállított az íróasztal mellé, és így szólt hozzám:

- Van igazolvány?

Gondoltam, ez az első rendes beszéd, amióta cirkalmazunk a városban, s elészedtem a román útlevelet, amivel visszajöttem Amerikából; s úgyszintén egy erdélyi magyar újságnak a megbízólevelét, hogy írjak cikkeket oda Amerikából. Először ezt az utóbbit nézte meg az őrmester, de rosszabbnak találta a semminél. Aztán megvizsgálta az útleveletem, majd azt kérdezte:

- Ezzel hol járt maga?

- Amerikában - feleltem.

Egy kicsit gondolkozott, de aztán úgy döntött magában, hogy nem tetszik neki a dolog.

- Hát ide mért jött? - kérdezte tovább.

- Itt születtem a szomszéd faluban - feleltem.

Erre mérgesebb lett egy fokkal, s így folytatta:

- Nem kérdeztem, hogy hol születte maga! Hanem azt kérdeztem, hogy ide mért jött?

- A szüleimet akarom meglátogatni - feleltem.

Erre már egészen mérges lett, és rám kiáltott:

- Nem kérdeztem, hogy kit akar maga meglátogatni! Hanem aztot kérdeztem, hogy miért jött maga ide?!

Látván a másik két csendőrt is a szobában, úgy ítélem meg a dolgot, hogy többé nem felelek, hiszen bármit mondok is, csak olajat öntök a tűzre. Nem is szóltam hát az újabb kérdésre semmit, hanem hátrébb mentem az asztaltól, és átadtam magam a következményeknek. Bölcsen és szelíden türtem, hogy az egyik csendőr bévezessen a fogdába, amely ott állott az udvaron. Amikor reám zárta az ajtót, még csak derengett az új otthonom, melyet a meleg szülői ház helyett adának, de aztán hamarosan hozzászokott a szemem a félhomályhoz. S akkor mit láttam? Legelőször egy székelő legénykét, aki ott kuporodott a deszkapadlón és pityergett. Úgy tizenegy-tizenkét esztendősen lehetett szegény. Aztán négy magas, pusztán falat láttam, s az egyik oldalon, messze fent, egy kicsi ablakot.

Egyéb semmi sem volt a lakosztályban.

Nem mondom, elég fordulatossá volt idáig a dolog, de egykedvűen vettem, s ami még furcsább volt: nem haragudtam senkire. Csak a szegény pityergető legénykét sajnáltam, aki szintén úgy

került ide, hogy nem tudta okát adni, mit keres a városban. Őt vigasztaltam, ahogy tudtam, s így telt az idő.

Valahogy híre futott azonban, hogy mi történt velem; s másnap emberek jöttek bé a falumból, hogy ez a mi fiunk, eresszék szabadon! Volt annyi eszük, hogy ügyvédhez mentek, aki lendített annyit a dolgon, hogy egy fegyveres csendőr a falumba kísért. Jegyet vettem az autóbuszra neki is, s nagyon jól hazaértünk. De nem a szülői házba, hanem a csendőrörsre. Másnap aztán megérkezett Korondról egy csendőr főhadnagy, aki úgy döntött, hogy utazzam vissza Kolozsvárra. Én így is tettem, s ahogy telt lassan az idő, úgy felejtettem magam is a történetet.

De mókás az élet!

Mert rá egy esztendőre ismét hazajöttem a falumba, s hát ki vezeti itten az őrsöt?

Ő.

- Ismét hazajött maga? - kérdi.

- Haza - mondom.

Mosolygott nekem, s mosolyogtam én is neki.

Egészen komédiának tűnik az élet, ha így visszafelé tekintünk: s ha előre, akkor csupa reménység, a jelenben pedig játék. Derülök is rajta, ahogy továbbmegyek az utcán, s hát egyszerre kedves hang hullámszik felém:

- Jókedve van, amint látom, ifjú barátom!

Akkor veszem észre, hogy öreg rímfaragó tanárom áll előttem. Andalgás közben nem is láttam, amikor közeledett; s igaz, el is szokott tőle a szemem. Milyen kedves tanár volt, istenem: órák alatt folyton a hadállásokat rajzolta a táblára s magyarázta nekünk a háború idején. S a tantárgyából mégis tudunk most is valamit, a háborút pedig elvesztettük...

- Hogy van, tanár úr? - kérdem.

Szokása volt mindig, hogy emelje a helybéli színvonalat, s eredetiségre törekedjék. Azt feleli most is:

- Jól mondják, ifjú barátom, hogy láb nélkül nehéz gondolkozni.

Meg is magyarázza mindjárt, hogy ideghúzóds van a lábában, emiatt muszáj sokat járnia, mert különben megkucorodik a lába. Így van ez, alól rosszul forgódik, derékig fel, de egyébként telik.

- S van-e valami, amivel kedvit töltse? - kérdem.

- Van - azt mondja. - Várom a magam nagy ünnepét. Meg is mondtam az öreg Jánosinak, hogy még akkor beszélni akarok a tanítványaimhoz. S azután! Szólván az agg Simeon és mondó: „Uram, most már elbocsáthatod a Te szolgádat, mert látták a szemeim az én Üdvözítő Istenemet”...

Úgy teszek, mintha elérteném, hogy milyen ünnepről vagyon szó, pedig nem tudhatom. Bizonyára összekeveri szép korát és tanári szolgálatait, s abból akar egyeztetni valami csodálatos nászünnepet, ami csak azért késik, hogy ő tovább élhessen.

- Bizony... - mondom.

Az öreg meg van elégedve a felelettel, s elborult szemekkel engem az Istennek ajánl, akinél jobb kalauzum nem is lehetne a további útra. Meg is becsülöm ezt a szomorkás, de nyugodalmat lelkiállapotot, s egyenesen a nagytemplom felé veszem az utat. Abban a nagytemplomban

bérmáltak volt meg engemet, negyedik gimnázista koromban; s bizony úgy elkésérítettem a bűneim miatt akkor magamat, hogy valóságosan sírtam. Keresztapám pedig szép képeskönyvet adott nekem. Egyik azonban jobban oda lett, mint a másik, mert keresztapám meghalt, s a képeskönyv is ki tudja hol van!

Elhagyom a vén református kollégiumot, amely az új időknek tanítóképzőt eresztett, majd a katolikus Finevelő lapul a szemembe. Hirtelen megállok a macskaköveken, és hosszan nézem az egyszerű homlokzatot, melyet nem díszít egyéb, csak egy sovány, de nagy festett kereszt. Fürkészem az utat is, amely alagút formájában megyen bé alája, hogy hátul kibújjon az udvarra. Nagy hadiút volt ez, amikor diák gyanánt itt laktam: ezen hozták nekünk a szekerek a húst, a borsót és a fuszulykát. Egy kicsi szekerecske a húst, két nagyobb a borsót, és három óriási a fuszulykát.

S az udvaron keresztül, ha leereszkedhettünk valahogy a konyhába, szintén ezen az alagúton szökdöstünk ki a városba: egyik a leánykák után, a másik az apátúr nagy kertjébe gyümölcsöt igézni. Most már ezt is megmondhatom, hiszen az öreg Soó Gáspár, atyánk és igazgatónk, jelenleg nem sétál ott az erkélyen, mellényének karvágásába akasztva jobbik hüvelykujját. Az örök birodalomból, ahol ugyanvalóst nincsen demokrácia, most nem húzza meg a fületem, mint negyedik gimnázista koromban, amikor nagy hevületemben egyik barátomnak a combjába eresztettem a bicskát.

Bódika is jól tudja ezeket, hiszen itt, ezeken a macskaköveken tették le a szekérről, amikor béhozták volt a „nagy” iskolába. S megkeseredett, lázadó szívvel itt ereszkedett ki Szarkakő felé a templom mellett, amikor elbujdosott az „értetlen” tanárok elől, s szerezte meg bajnak és barátanak szegény Berze Ferkét.

Szép idők voltak azok!

Akkor még ez a fából faragott óriási szoborház sem volt meg, itt a hátam mögött. De aztán hamarosan megfaragták a székely falusi ezmesterek, s a közepébe felállították, ugyancsak fából kifaragva, a nyolcvankettős katonáknak a szobrát. Valóságos fából vaskarika volt ez, mert „Vas székely”-nek hívták, ami fából volt faragva. Úgy hívnák most is, ha ott áltana, de letörték a románok, s most csak a négy faragott oszlop áll és a védelmező barna tetőzet. Olyan így egészen, akár a mese, aminek nincsen más hőse, csupán a szellem.

Szellem?!

Hiszen az volt Jégtörő Mátyásban is, akit az apja szintén ebben a városban keresztelt meg: borban és jég között, künn a híd mellett egy korcsomában.

S lám, csak megemlítettem a szellemet, s máris mintha a hívását hallanám, úgy tör fel belőlem a vágy, hogy induljak rögtön abba a korcsmába, s a keresztelő emlékezetére ott a helyszínen igyam meg valamit. Mondanám neki, hogy ilyenformán a csendőrségre is elmehetnék, hogy ott viszont Ábelra és Surgyélánra ürítsem poharamat. De nincsen nyugtom: hamar megfordulok hát, és keresztülvágok az úton. Egy fazekasbolt előtt haladok el, s ahogy az edényekre vetődik a szemem, a nyomorú kirakatban, már eszembe jut, hogy kicsi házivendéglő volt itten diákkoromban, s benne két testvér, de nőben. Azt nem tudom, hogy leányok voltak-e még, vagy dugták az urukat, de mindig s mind a ketten szabadnak mutatkoztak. Amikor én őket megismertem volt, már két nyolcadikos vizslatott körülöttük, s úgy örködtek ott, mint az aranybányában, nehogy jusson nekem is valamelyikből egy kicsi.

Nem tetszik a szellemnek, hogy ilyen emlékekkel kínozom magam, mert dörmögni hallom.

- Mit mondasz? - kérdem.

Azt feleli a szellem, hogy nézegessem inkább a cégtáblákat, mert nem tudja, hogy azok zavarodtak-e meg, vagy pedig ő. Nézni kezdem, majd pedig azzal nyugtatom meg az ártatlan hazai szellemet, hogy ne aggódjék semmit, mert ő nincsen megzavarodva, csupán járatlan még egy kicsit, mivel nem ismeri a cégtáblarendeletet. De mi ismerjük bezzeg, s ennek megfelelőleg járunk el. Vagyis tisztelettel kivetkőztetjük magyar neveinket a formájukból: ami hátul volt eddig, azt most megváltoztatva elől tesszük; s ami pedig elől volt, azt hátul marasztjuk. Sajnáljuk bizony édes nyelvünket, hogy a szükség törvényét bontotta, de hát abban reménykedünk, hogy ő jobban kibírja az erőszakot, mint maga az ember.

- Az igaz... - mondja a szellem, majd nagy heveséssel így folytatja: - De mégsem jó gazda az olyan, ki az édesanyjától egy szerszámot örökölt, amivel lelke dolgozhatik: s akkor ő nem ügyel arra a szerszámra, hanem csak nézi, hogy a szomszéd megcsorbítsa!

Egyszerre és önkéntelenül körülnézek, hogy valaki nem hallhatja-e meg ezt a szellemi beszédet. Nincsen senki, de viszont itt van a híd a Küküllőn, s a hídról sem tudhatjuk, hogy mikor és milyen nehéz gondolatok alatt szakadhat bé. Ezt meg is súgom a szellemnek, aki kedves, és nem szól többet egy szót sem.

Így érek a korcsoma ajtajához, ahol már kívülről kedvez nekem a szerencse, mert semmiféle cégtáblát nem látok. Csupán a szeszgyár óriási kéménye mutatja, hogy nem járhatok rossz helyt. De a szeszgyárat és a kéményt nem az édesanyától, hanem apától örökök, s így emiatt a szellemmel békéltenségbe nem keveredhetem. Örömmel és nyugalommal nyitom ki tehát a rozoga ajtót, s mindjárt jobbra tekintek az első asztal felé, mert apám is ott szokta volt kibuzogtatni egyszer-egyszer a lelkét; s maga a gyermek Jégtörő Mátyás is ennél az asztalnál hallotta volt meg, hogy mennyivel gyarlóbb a test, mint a lélek. De most nem ül ott senki, mintha apámat vagy hősiemet várná vissza a hosszú, öreg asztal.

Hanem egyébként nem egészen néptelen ez a lelki gyógyhely. Hátul a sarokban, padvégeken és zsákokon, megviselt falusi nők kuporognak. Glória helyett félhomály övezi fejüket, s különböző és egyet-más ruhájukban egészen olyanok, mint a vegyes majorság, amely csendesen elül, ha megjött az alkonyat. Előttük az asztal mellett két szénégető ember ül és barátságatlanul nézi az asztalt, amelyen nincsen semmi. Ettől jobbra is időzik egy, aki már nem szenes és nem is egészen barátságatlan, mert az otthoni tarka kendőn kenyér és hagyma fekszik előtte. S ahol a világosság már ér valamit, közel az ablakhoz, pipás fiatal férfiú méreget egy kicsi pálinkás üveget, amelyből kifogyott az ital.

Ahogy körültekintek, először ezt látom meg, ezt a pipást. Neki is megcsillan a szeme, hiszen jól ismerjük egymást. Az öccse barátom volt, akivel együtt jártam az iskolában; s ő maga is végzett egy-két gimnáziumi osztályt, minek folytán húz egy kicsit az úriemberekhez, ha utálja is őket. Életmódjában is tapogat az úri mezők felé, mert a gazdaság mellett malmot járat, és cséplőgépet is szerzett magának. Mindjárt az asztalra teszi a pipát, amikor meglát, s úgy rázza a kezemet. Egy kicsit zavarban van, mert nem tudja, hogy vajon tegezve szólhat-é hozzám, mint gyermekkoromban. Olyan hely azonban ez a korcsoma, ahol mégis inkább ő van otthon, mint én.

- Kit keresel, ha szabad kérdezni? - mondja tehát.

Nehéz volna mindjárt úgy felelni neki, hogy meg is értse jövetelem célját, s bolondnak se tartson.

- Ülünk le egy kicsit! - szólok.

Elhelyezkedünk az asztal mellett, amelynek mocsaras a lapja: ő ismét kézhez veszi a pipát, én pedig azon gondolkodom, hogy miképpen kezdhetném el az ünnepséget. Mindenekelőtt valami italt kéne kérnem, de a korcsmárosné nem mutatkozik sehol.

- Igyunk meg valamit! - mondom a malmosnak.

Megérti a szót, s olyan erősen kezdi ütögetni a kicsi üveggel az asztalt, hogy futva oszlik felette a pipafüst, mint a valóságos felhő, amikor harangoznak.

Egy sovány fiatalasszony is megjelenik a söntésben, és a lécek mögül hegyesen nyújtja felénk a nyakát. A malmos nincs meglepedve ezzel a szorgalommal, hanem int és melléje szól is:

- Berta, jöjjön csak közelebb!

Egyszerre odakapok a tenyeremmel a homlokomhoz, és megdörzsölöm a szememet, mert valami furcsa hullám kapott a hátára, ahogy meghallám a Berta nevet. Igen, úgy hívták azt is, azt a korcsmárosnét, aki tanúja volt a keresztelőnek és segédkezett benne. Talán meg is történt az egész, ahogyan le van írva a *Jégtörő*-ben. Magam sem tudom ebben a percben, csak azt az egyet érzem bizonyossággal, hogy inog a talaj alattam, és selymesen mozdul az asztal, mint a szárny. És az értelmem, amelyet olyan erősnek és megbízhatónak tartottam, most megtompulva szédeleg a valóság és írás között. Megfogom az asztalt, és nagy erőfeszítéssel figyelem magam, mert biztosan tudom, hogy így bolondulnak meg az írók, ezen az igézetes, csillámló átjárón a föld és a szabadság között, ahol a test már elveszíti hatalmát, és a lélek még nem uralkodik egészen.

- Mi tetszik? - hallom a hangot.

Megrázom a fejemet, s hát Berta áll ott.

- Fenyővíz van-e? - kérdem.

Már indulni akar, hogy hozza az italt, de nem tudok ellenállni valaminek, ami Istentől való ugyan, de magam is öntöttem belé egy cseppet. Szólok hát Bertának, hogy lépjen vissza; s ahogy ott áll mellettünk, ismét ránézek, és egyenesen felteszem neki a kérdést:

- Emlékszik-e - mondom -, hogy egyszer egy gyermeket hoztak volt ide, akit az apja borban és jég között megfűrésztött, s akit maga meg is szoptatott?

- Hát hogyne! - feleli Berta.

Olyan biztos és boldog ábrázattal emlékezik, hogy felujjongok magamban, mintha nem is két szót mondott volna, hanem bűvös édestejjel dajkált volna meg engemet is. Ilyenformán nem is folytatom tovább a kérdezősködést, hiszen feleslegesnek látszik. Ellenben két pohár fenyővizet kérek, hogy a malmos és én, ebben az örömben, poharat emelhessünk.

Indul is Berta, hogy elhozza nekünk az italt, de alig léphetik kettőt, a malmos mohón kérdezi meg:

- Miféle dolog volt az?

- A gyermekkel-e? - mondom.

- Avval, avval.

Mosolyogva nézek a szemébe, s egy kicsi ideig nem szólok semmit, hadd kívántassam véle a történetet. Aztán úgy teszek, mintha mégis megesnék rajta a szívem, s így szólok:

- Bizony, különös történet volt az...

Egyszerre a két könyökére ereszkedik a malmos, és a két könyökén olyan ábrázattal csúszik felém, hogy béillenék kísértetnek a falu végire. Itt a pillanat, amikor kezdenem kéne a történetet, de éppen akkor elénk teszi Berta a két poharat. Erősen feszül a levegő a két pohár felett, de azért megvárom, hogy magunkra maradhassunk ismét.

- Hát tudod - kezdem akkor -, volt nekem egy kebli ismerősöm, s annak egy kicsi gyermeke. Fiú, egyesztendő. Ez a gyermek már hetek óta senyvedett valami betegségben. Fonnyadozva bámult folyton a levegőbe, s nem akart szopni. Mindenfelét megpróbálták véle, de a jósok nem értek semmit. A nagyapja azt fedezte fel, hogy lelki betegsége van a gyermeknek, el kell hozni a doktorhoz. El is hozták ketten az apjával, de az orvos kinevette a lelki betegséget, s azzal küldte el őket, hogy nincsen annak a gyermeknek semmi baja. Főleg az öreg, de az apa is el volt keseredve; s ahogy ilyen megkeseredésben történni szokott, ide bójöttek, ebbe a korcsmába. A gyermeket tették az asztalra, s maguknak italt kértek. Berta kihozta nekik az italt, s meglátván a gyermeket az asztal tetején, kérdezősködni kezdett. Szóra szó jött, s egyszer azt találta mondani Berta, hogy ennyi idős korában az ő gyermeke is ilyenformán betegeskedett, de aztán ahogy megindult s beszélni kezdett, egyszerre nem volt semmi baja. Amikor kimondta Berta, hogy „megindult és beszélni kezdett”, abban a pillanatban ez a mi gyermekünk is felkacagott az asztalon. Mind odanéztek, s nem győzték csodálni, hogy ilyen egyszerre mi történhetett a gyermekkel. Hátha szopnék is, gondolta mindjárt az apja, s szólott Bertának, hogy lám, vegye fel s szoptassa meg. Vagy csodálkoztak az előbb, vagy nem, de most egyenesen ámultak: úgy szopott a legényke! No, erre megkívánta a kedvet s a jólétet a két ember is, de elannyira, hogy az öreg eltördösött valami harminc poharat, s az apa pedig húsz liter bort forraltatott, abba jeget belé, s így a jeges borban megfürösztötte a gyermeket. Vagyis ahogy ő mondta: megkeresztelte, másodszor, igaziból. S nevet is adott neki, mégpedig ahogy az alkalom kínálta, a Jégtörő Mátyás nevet.

Ránézek a poharamra, s úgy teszem hozzá:

- Hát ennyi történt.

A malmos két szeme is, ahogy látom, mindjárt a pohár mellé esik.

- Ilyent hallottál-e? - kérdem.

- Még idáig nem - mondja.

- Hát akkor megkérdezzem-e tőled, hogy mitől gyógyult meg a gyermek?

Kényszeredetten neveti el magát a malmos, majd azt feleli, hogy éppen ezen gondolkozik ő is, mivel az esze itt lehet valahol az egész történetnek.

- No, hát mitől? - sürgetem.

Azt mondja, hogy fészkelődik benne, csak éppen kimondani nem tudja.

- Hát én kimondjam-e?

A két könyökömre ereszkedem, a fejemet közelébb csúsztatom hozzá, s mint egy titkot, úgy súgom neki:

- A hírtől gyógyult meg. A jó hírtől!

Ismét bambán tekint reám a malmos, mire így folytatom:

- Hallgass jól ide, s felelj nekem a következőre: ha nem tudnál járni s nem tudnál beszélni, s ebben az állapotban azt gondolnád magadban, hogy mindig így lesz, amíg élsz, akkor volna-e kedved élni?

Megrázza a fejét a malmos.

- Nekem osztán nem! - mondja.

- És ha valahol s valakitől meghallanád a jó hírt, hogy hamarosan járni fogsz és beszélni is tudsz, akkor volna-e kedved élni?

- Hát hogy a fenébe ne!

- No - mondom -, hát ezt a jó hírt hallotta meg a gyermek is.

Egyszerre felegyenesedik a malmos, a két pohár egymáshoz koccan. Ahogy kihajtom a fenyővizet és leteszem a poharat, a szemem is egészen odaborul a pohár mellé. Elgondolkozva nézem az asztalt, amelynek lapján apró tócsák vannak, mintha sírni járt volna ide a nép. Lassan a bánatába húz ez a gondolat, s hiába szoritom az öklömet, mert gyűlni kezd szememben a könny. S a fátyol mögött azt gondolom magamban, hogy igen: járni tudnánk, ha anyás volna alattunk ez az erdélyi föld. És beszélni is tudnánk, ha mindenütt anyanyelvünkön szólhatnánk. Így azonban tusakodó, beteg gyermekekről mondunk történetet, akik aggódó apák és nagyapák mellett epednek.

Egy ideig nézi a barátom, hogy milyen mélyre ereszkedtem a történet farkán, aztán ő is rendel két pohár fenyővizet. Amikor ezt is megihatjuk, azt mondja nevetve nekem, hogy jól kiszámítottam, kinek kell elmondani ezt az előbbi történetet. Ugyanis már a nyolcadik hónapjában van a felesége, s ha szerencsésen megszülethetik a gyermek, majd idejében megmondja neki a jó hírt. Én is örvendek annak, hogy egy embert legalább felvilágosítottam a legszükségesebb dologról, s elégedetten indulok a városba vissza.

Már túl vagyok a hídon, amikor észreveszem, hogy a történet uralkodása alatt megjött az este. A lámpák gyéren és nehezen küszködnek a sötétben, amelyből szinte megcsöppen a pára. Az emberek is gyéren tünedeznek és megsugorodva bújnak el mellettem. Kietlen bizony ez a város, mint a ráncos öreg árva. Rosszkezdvében szeretne hazaküldeni engem is az udvari szállóba, de akaratommal a fejire nővök könnyen. Csak éppen azt nem tudom hamarjában, hogy melyik vendéglőbe menjek vacsorázni. De az elmém még ebben is felvilágosodik idejében, mert eszembe jut, hogy van itt egy vendéglő, hova a megbízható és hazafias magyar szóvivők szoktak járni, s azoknak is a java. Nem volna érdektelen megszavaztatni ezt a javát, ügyvédek és más fifikus helyi szellemeket, hogy vajon az ő számukra megbízható és hazafias vagyok-e én is, de itt az utcán s ebben a kedvezőtlen időben lehetetlennek látszik ilyen nagy demokráciát üzni.

Így tehát önfejűen és habozás nélkül arrafelé veszem az utam.

Nagy veszteség, hogy nem tudék valakit magammal hozni, mert mindjárt megdicsérhetne engem, ahogy bétévődik az ajtó. Bizony, módos hely ez egy ekkorácska és ilyen szárnyaszegett városban! Három étkezőterme is van. Az egyiket ugyan gondosan elzárták a másik kettőtől, s ennek az elzártnak az ajtója előtt a helybéli urak sápadt szelleme áll, hogy a külső világ elvesztése után legalább egy szobára szóló háborítatlanság jogait védje. De a másik kettő szabadon terül a népnek, s különösen ez a külső mutatkozik népszerűnek.

Már nézem is ebben a külsőben az asztalt.

A muzsikus bandát elhagynám ugyan, mert sem művészetnek, sem szórakozásnak nem állhattam soha a cigányt. De felesleges volna éppen most dacolni a sírva vigadó magyar szokással, amely minden veszélyben állott és áll rendületlenül. Megindulok hát az asztalom felé, s ahogy elhaladok a banda előtt, nagyot hajlik felém a prímás. Szót nem kockáztat azonban, mert nem ismer engem. Ez a néma meghajlás a tiszta nyelvi semlegesség, amely figyelmet

rejt magában mindenki iránt. Ritka és népszerűtlen foglalkozás ez ma Erdélyben, s láthatólag terhes a primásnak is, mert odahajlik a többiekhez, s úgy tudakolja tőlük, hogy nem ismernek-e engem. Aztán egyöntetűen kezdenek vizsgálni, s ezzel a kutatással már társasjátékká alakul a nyelvi semlegesség. Igen, tulajdonképpen csak most érkeztem meg ide, amikor elindul a kutatás anyanyelvem után. Ez a legsikeresebb vívmánya nálunk az Időnek, ez a népszerű és megszokott keresztretjvény, amelybe Erdély húsz év óta egész lelkét beléttette, s amelyet folyton tökéletesít még most is: megfejteni az ismeretlen emberek nemzetiségét. Minden mozdulatunk előfeltétele, hogy ebben a keresztretjvény-tudományban mesterek legyünk. S nagy részünknek még az a szerencse sem adatott meg, mint ezeknek a cigányoknak, mert ők a nyelvi semlegesség védelme mögött nemzetiségüket a művészetükbe vethetik.

De mi hova vessük?

Egyszerre megszakad ez a gondolat, mint a vadludak sora, mely pedig keserves kitartással el szokta érni a célját. Megszakad, mert a banda megzendítette szerszámain. Figyelem a dallamot, melyet elsőnek fülünkbe küldenek, mint valami előőrsöt.

Egy kicsit román, s egy kicsit magyar.

Óvatosan és tapogatózva röppen ide és oda, mint valami félénk, megriadt madár. Felemás a szárnya, s ő maga sem tudja, hogy pacsirta legyen-e vagy kakukk. Így repdes a fülem mellett, megkínzottan és formáját veszítve; s ahogy nézem, szégyenbe borulok lassan, mert erdélyi vagyok, s tudom, hogy ezt a felemás megkínzott madarat nevelte számomra húsz év alatt Erdély. És hegyi sas helyett vagy kövér békegalamb helyett most ezt kínálja nekem, aki úgy jöttem ide, hosszú testi és lelki böjt után.

Egyszerre erős ellenkezés tör fel belőlem, és hevülettel mondom:

- Nem kell!

- Nem tetszik szeretni? - hallom a kérdést.

Akkor veszem észre, hogy a pincér áll mellettem. Valahonnét hátulról közelített meg, nyilván a belső teremből. S rajtacsípett, amint kereken s egy kissé méltatlankodva utasítottam vissza a gondozatlan erdélyi madarat.

- Bocsánat - mondom.

Erre a pincér rámutat az étlapra, amely eddig is ott feküdt az asztalon. Több apró tétel után valami igen ígéretesen uralkodik rajta, nagy betűkkel és egészen keresztül írva, s román nyelven egyedül. Bár habozás nélkül csak az olyan vendéglőket szeretem, ahol a közszellem inkább az étlapon van, mint a tűzhelyen a fazekakban, itt Udvarhelyen mégis jólesnék magyarul választani az ételek közül.

- Ez mit rejt magában? - kérdem.

- Disznótoros vacsora - mondja a pincér.

- Hogy van elkészítve?

- Magyarosan.

Hát akkor nem kell elcsüggedni, gondolom magamban, hiszen valahogy mégis kikerekedik az, hogy Erdélyben vagyunk: az írás román, az elkészítés magyar, s még csak a szász hiányzik.

- Van-e jó szászvidéki boruk? - kérdem.

- Van.

Csak egy felet kérek ebből, mert erős fajta, bár ezzel a féllal tudjak megbirkózni egyelőre. A pincér is osztja gondolkodásomat, bár üzlet ellen beszél.

Ahogy elmegy, fél szememet ismét a bandára vetem, amely kopott és cigányban majdnem olyan eredeti, mintha valamelyik pesti filmen látnám. Csak éppen a betyár hiányzik, aki e zeneszó mellett polgáriasodjék valamelyik tűzről messze pattant menyecskével. Még gyönyörködném bennük, ki tudja meddig, de nyílik az ajtó, s a látómezőmbé három ember ereszkedik belé. Az egyik harisnyás öreg székely, a másik nagy bajszerű iparos, míg a harmadik mesterlegénynek tetszik. A formája is hozza, hogy a székelynek a fia a legény, s a nagy bajszerű csak főnök lehet. Bort kérnek egyenesen, s rögtön kiisszák a poharat. Akkor a legény súrolni kezdi a nyakát, de olyanforma mozdulatokkal, amiből jó nem szokott származni. Már szinte füstöl a tenyere a nyakán, majd egyszerre felugrik, s összeszorított szájjal, fojtottan csak annyit mond, hogy ő most megöli! Nem lehet tudni, hogy kit akarna megölni, de annyi bizonyos, hogy nincsen itt a szerencsétlen, mert az ajtót nézi a legény.

Mint a szélkakas a szél irányába, arrafelé fordulnak a cigányok is.

Nagy csend van.

- Ereszkedjél vissza! - mondja csendesen a legénynek az apja.

A legény visszaül és tölt. Lassan megülepedik újra a csend, s a virágzó békében fogy előlem is a disznótoros vacsora, és könnyül a boros üveg. A hangulat egészen olyan, hogy jöhetnének immár a rózsaszínű báránnyelűk is bátran, de akkor ismét felugrik a legény.

Most biztosan elmegy, olyan vészesen viseli magát.

- Tégy úgy, mint az előbb! - szól újból az öreg.

Nagy élvezetükben a cigányok is megvakannak, ahogy visszaül a legény. De mint a madár, ha roppan az ág, egy pillanat alatt úgy kurtul meg a nyakuk, mert hátranéz a legény, s a szeme villámlik a bandán.

Jobb lesz, ha húznak egyet.

Ahogy megszólalnak a szerszámok ismét, elereszti a hangját a legény, majd a végén kiveszi a bicskáját, és az asztalra vágja. Most azonban nem szökik fel; s nem szól az öreg sem, hanem inkább a borral foglalkozik. Közben urak jönnek s bevonulnak a zárt szobába. Ismerem őket, szinte valamennyit; s ahogy elnézem sorjában és egyik-másikkal köszönést is váltok, egyre csak azon csodálkozom, hogy tíz-húsz esztendő alatt nem változtak semmit. Mint a kő: se nem kisebbek, se nem nagyobbak. Ha nem mozognának napközben s így este, bizonyára rajtuk is meghonosodnék a moha, s kőfaragók kaparnák le róluk, amikor eljön az építés ideje.

Kicsi idő múlva egy rendőr is békén és körülnéz. Nem mutatja, hogy miképpen van megelégedve velünk, hanem az urakra is rányitja egy kukkintásra az ajtót, majd elmegy a konyha felé hátra. Mintha szerencsét kívánna neki az öreg székely, rögtön felemeli a poharat, megissza fenéig a bort, aztán a szemét kicsire húzza, és rászól a fiára:

- No, Emre, most nem akadályozlak meg.

Egy kicsit gondolkozik a legény, majd lassan feláll, a bicskát pontosan a zsebébe teszi, és köszönés nélkül kimegy. Valami furcsa marad a levegőben, valami szimat, amelytől borzolódik a lélek és a vér. A cigányok meredten nézik az ajtót, két pincér dugaszolt üvegekben bort visz az uraknak.

Mint a kard, amit hüvelyébe tesznek, úgy itthon érzem magam ebben a percben.

Második rész

Átkelés az aranyhídon

Kialudva és megzsugorodva fekszik a város, amikor hazafelé tartok az udvari szállóba. Sehol senki nem jár. Úgy megsűrűsödött a pára, hogy az arcom és a ruhám vízzel telik meg a rövid úton. Jólesnék, ha a kicsi szobában dorombolva fogadna a kályha, de a fa most is ott fekszik a vaskarikában. Ha ereszteném magamat, könnyen menne most a harag, hogy Jánost vagy a szobaasszonyt felzavarjam, de inkább a fegyelmet gyakorolom s indulataimat teszem vaskarikába.

A jó módszer mindig sikerre vezet, s ilyenkor pedig az a jó módszer, ha az ember sokkal rosszabbra gondol, mint ami jelenleg osztályrésze. Először hát a háborúra gondolok, főleg az ott töltött éjszakákra, amikor vizes földön aludtam. A szegény sarki kutatók is eszembe jutnak; akiknek ugyancsak nem teszen tüzet a szobaasszony. Hamar és élénken képzelem el mind-ezeket, s így aztán pillanatról pillanatra javul a helyzet. Mire odajutok, hogy belébújhatok a tiszta, hideg ágyba, már egyenesen hála feszíti a szívemet, hogy olyan jó sorsom van nekem.

Az alvás is kitűnő és hosszú ilyen meglegedett állapotban.

Messze is jár már a reggel, amikor felébredek. Künn vegyesen hull az esővel a dara, majd ahogy telik lassan az idő, arra egyeznek ketten, az eső és a dara, hogy az uralmat átadják a hópelyheknek. Úgy látszik, hogy a rendőrök sem szólnak ebbe belé, mert semmi zaj és ellenkezés nem hallatszik az utca felől, mialatt ez a változás végbemegy.

De szépek is ezek a nagydarab, puha pelyhek, ahogy a szemnek s majd rögtön az olvadásnak ajándékozzák magukat, így húsvét előtt. Ahogy nézem őket az ablakon keresztül, egészen észrevétlenül, de egyre szorgosabban szövődik a testvériség közöttem és a természet között. Idővel már annyira megy a dolog, hogy az én lelkem párák levegőjében is feltűnik és puhán forogva pilinkézik egy-egy gondolat-pehely. Folyton csak szaporodnak a pelyheim, s mint künn a háztetők, az én csúcsaim is fehérbe borulnak, és a hálózatom drótjait, melyeknek Istennel és emberrel egyaránt kapcsolatuk van, puha és fehér burok veszi körül.

Megbecsülöm ezt a belső ünnepséget, melyet a kegyes sors rendezett bennem, s ennek a megbecsülésnek úgy adom meg a formáját, hogy a tegnapi nagyvilági forgalom után remeteségben töltöm az időt. Eledelt is csak remetének valót hozatok magamnak: sáskát ugyan nem lehet, mert az udvarhelyi kereskedelem erre nincsen bérendezkedve, de mézet és gyümölcsöt tudnak szerezni.

Ilyenformán van időm elég arra, hogy az egész tegnapi napot számba vegyem: amiket láttam, s amik történtek velem. Mivel szeretném a tanulságot olyan pártatlansággal vonni le, amilyenre ember egyáltalában képes, rövid időre leteszem drága bilincseimet, amelyek ehhez a földhöz és a székyekhez fűznek. Vagyis erőnek erejével idegen emberré bővülöm magam, aki nem ismerte soha Erdélyt, sem a népeket, akik lakják; de aki most előjött valahonnét s Kolozsivártól Székelyudvarhelyig mindent a szemébe, a fülébe és az ítéletébe szedett, amit egy nap alatt lehetséges.

Amikor úgy érzem, hogy eléggé sikerült már ebbe az idegen állapotba átszállanom, felteszem magamnak a kérdést:

- Mit láttál?

S ahogy illik egy igazságos idegen emberhez, akinek bölcsességét nem korhasztotta el a politika, úgy felelek s mondom:

- Láttam egy szép kertet, s benne nagy gyümölcsfát, terméssel megrakodva. A fa alatt három ember állott, de nem egymás mellett, ahogy szokás és egyben biztonságos, hanem egymás tetejében. Aki legfelül volt, szorgalmasan szedte a gyümölcsöt: ette s el is tette. A közbülső az egyik szemével sóváron felfelé nézett, de a másikkal bizalmatlanul figyelte az alsót. S ez pedig, ez a legalsó, szétvetett lábakkal és meggörnyedve állott és mondogatta magában: „Ilyen számár is csak én lehettem, hogy magamra eresztettem őket.”

Ha nem volnék idegen ezekben a percekben, nagyon aggódnám a három ember miatt, s főleg attól félnék, hogy az alsó megnyomorodik egyszer, vagy pedig összeroskad. Így azonban inkább mulatságosnak tartom a dolgot, s olyan kíváncsi vagyok, hogy személy szerint is szeretném ismerni mind a hármat. Valaki idevalót kéne megkérdezniem, hátha a nevüket is megmondaná ezeknek a gyümölcsszedőknek. Igen, még most, mielőtt elhagynám ezt az udvari szállót, a végére akarok járni a dolognak! De kihez forduljak?

Egyszerre János jut eszembe.

Csengetek, de csak egy szolgáló jelenik meg.

- Hol van János? - kérdem.

- Fát vág.

- Küldje ide!

Nemsokára megjelenik János. A haja teli van fűrészpórral, s a nadrágjának a gyapjúszálain is, mint mákszem sárga virágok, úgy lengenek. Elmondom neki, hogy egy idevaló, törzsökös emberre volna szükségem, mert valami hazai ügyben akarok bizonyosat tudni. Ezért hívtam őt.

- Nocsak, tessék! - mondja János.

Kiteszek az asztalra húsz lejt, és így folytatom:

- Egy idegen ember jött ide Erdélybe, hogy a helyzetet a maga szemével láthassa. Más is kíváncsi lett volna, hogy mit tapasztalt itten ez az idegen ember; s így én is, mihelyt szerét ejthettem, megkérdeztem tőle, hogy mit látott. Erre azt mondta nekem az idegen ember, hogy látott egy szép kertet, s benne egy gyümölcsfát. A gyümölcsfa alatt három ember állott, de nem egymás mellett, hanem hárman egymás tetejében. Aki a másik kettőnek a hegyiben állott, az szorgosan szedte a gyümölcsöt, egy részit megette, s a többit ügyesen a zsebibe tette. A közbülső sóváron nézett felfelé az egyik szemével, s a másikkal gyanakvólag ügyelgette az alsót, aki meggörnyedve állott a másik kettő alatt és mondogatta magában: ilyen számár is csak én lehettem, hogy magamra eresztettem őket.

- Ammár igaz! - erősíti János.

Olyan a hangja, hogy minden reménységem meglehet a továbbiakra; így tehát elpanaszolom, hogy mindenképpen tudni szeretném ennek a három furcsa embernek a nevét, de az idegen vagy nem akarta, vagy nem tudta nekem megmondani.

- Attutta, csak nem akarta! - nevet János.

- Hát akkor? - kérdem.

Körülnéz János, majd bétészi az ajtót kilincsre, s így folytatja:

- Az úr milyen nemzethez való?

- Magyar vagyok - mondom.

- Hát akkor velem ne játszódjék! - mondja gorombán.

Úgy felébredek abban a pillanatban, mintha nem is lettem volna idegen állapotban soha. Bilincseim, melyek a földhöz és a néphez kötnek, rám fonódnak ismét, akár a fára a kéreg. Érzem, hogy teljesebb így, de egyben nehezebb is valamivel. S főleg szomorúbb. Odaadom Jánosnak a húszt lejt, és kocsit hozatok, mert közeledik az idő, amikor előáll a farkaslaki szekér az állomásra, és várja az utas érkezését.

Ahogy elveszi János a húszt lejt, abban a pillanatban már szolgálává válik ismét, és a kocsi ügyében olyan kedvetlenül veszi magára a gondot, mintha meghitt, testvéri szót nem is váltottunk volna soha. Egy kicsit meglep, hogy a gyümölcszedő embereket, akik pedig mindkettőnk lelki és testi sorsának főnökei, pillanatok alatt a feledésbe telepíti. Ámbár mit is tehetne egyebet!? Ha valakinek, úgy nekem kell a legjobban megértenem, hogy a nemzeti rokonság szegény és jelentékeny része miért áll odébb ilyen könnyen a közös asztaltól. S meg is értem. Hiszen hányszor éreztem magam is, mint szegény fiú és falusi szülött, hogy igazságtalanságok dúlnak a nemzeti rokonságban! Nem főznek, nem ruháznak és nem melegítenek egyformán ebben a hajlékban sem, minek következtében a mostohák elhúzódnak erről a tájékról, és azokkal kötnek szövetséget, akik más nyelven beszélnek ugyan, de szintén hasonlóképpen jártak a maguk nemzeti rokonságában.

Hányszor akartak, kik a nemzeti konyhán és gazdaságban vannak, kibeszélni és kirágni engemet is ebből a rokonságból! S főleg nem is vérrokonok, hanem akik sógorság és komaság útján jutottak oda. De én nem mentem el onnét, hanem inkább az igazság és a rokonság jobb sorsa kedvéért lázadó lettem, s buzdítottam másokat is hasonló küzdelemre.

Talán Jánost is megnyerhetném erre a belső szolgálatra, gondolom magamban, s már készítem is számára a tapogatózó és ösztökélő szavakat. De amit készítettem, ez alkalommal csak azzal maradok, mert János helyett a szolgáló jön vissza, és jelenti, hogy a kocsi a kapu előtt van.

- Hát János? - kérdem.

- Eleget lopá az időt - mondja a szolgáló.

Ahogy odaveti a szavakat és rám néz, abban benne van az is, hogy én lopattam véle az időt. Csak egy fuvintás kéne e szolgáló lappangó tüzére, s kard helyett már a nyelvét venné munkába, mint a zsoldos, ki urának fennhatósága alatt dagasztja hatalmát. Ilyen a nő, gondolom: zsarnok, ahol egyenlő lehetne; de ahol erőt sejt, ott úgy él a fondorlattal, hogy abból másnak és mindig a gyengének legyen kára.

- A csomagot vigye ki! - mondom.

Úgy nézi, mint a varjú; aztán megemelinti. S amint örömmel látom, nem ítéli arra, hogy visszazerezze, hanem indítja kifelé. S amíg meggondolná magát, gyorsan előresietek, hogy a tulajdonosnak a bért kifizessem. Mire a kocsin megtalálják a legjobb helyét a bőröndömnek, már ott vagyok én is. Szóval és pénzzel egyaránt megköszönöm a lánynak a segítséget, majd odaszólok a kocsisnak, hogy vigyen az állomásra. Értelmes fiatalember ez a fiákeres: megnézi maga mellett a csomagot, majd hátrafordul és azt mondja:

- Nehogy tévedés legyen, mert most nem indul vonat.

- De érkezik!! - felelem.

Most sem érti tökéletesen, hogy miért kell egy útibőrönddel az érkező vonathoz menni, de elindítja a lovakat. Alig zökkenünk néhányat a régi köveken, már azt gondolom én is, hogy inkább neki van igaza, mint nekem. S az öcsémnek is hogy fog esni, ha a város felől a hátába érkezem meg, mialatt ő a vonatot lesi! Egyszerre ki fog derülni, hogy egy nappal hamarabb érkeztem meg, s bátran gondolhatja majd magában, hogy valami egyéb dolgot elébbvalónak tartottam, mint a hazamenetelt. Nem azért, mintha volna ebben valami rejtenivaló, de a sürgöny alapján a testvéri lélek felépített magának valamit, s ha van a gyöngédségnek törvénye, annak a lélek építményeit kell védenie mindenekelőtt.

- Hajtson a megállóhoz! - mondom a kocsisnak.

Neki egykutyá, úgy fogadja az utasítást az ember, de én egyszerre megvidámodom, mert ezzel a kitalálással minden a legjobban oldódik meg. A megállónál ugyanis, ahol a tegnap leszállék vala, most felülök ismét a vonatra, s két perc múlva úgy érkezem meg az igazi állomásra, mintha egyenesen Kolozsvárról jönnék.

Valóságos pénzt érne, ha más találta volna ki.

Se nem későn, se nem korán, hanem jókor érkezünk éppen, mert a sorompó két fehér rúdja már leeresztve fekszik az út felett, ahol a megálló van. A sok purdú ámul ugyan, hogy én ott akarok felülni a vonatra, ahol mások mind leszállnak; s összeség felettem az a néhány udvarhelyi is, aki várja valakijét ezzel a vonattal. Belül magam is mulatok a dolgon, de hirtelen az jut eszembe, hogy végzetes mulasztást követtem el, amit soha többé, ebben az életben, nem lehet helyrehozni. Ugyanis amióta csak írni kezdtem és irodalmat gyarapítanak a könyveim, most lett volna az első és egyetlen alkalom arra, hogy Udvarhely eszét is meggyőzhessem eredeti gondolkozásom felől. Úgy kellett volna tehát rendezni a dolgot, hogy ennek a helyi magyar szellemnek a képviselőjében erre járjon most egy-két ember. Úgy gondolom, teljesen elég volna egy köz- és váltóügyvéd, kinek politikai véleménye és társadalmi szemlélete van; s melléje egy irodalomtanár, aki béhunyt szemmel is el tud igazodni a különböző irányok között. Ha ilyen kettő itt volna most és láthatná, hogy én e leszállóhelyen felszállok a vonatra, hogy két percet utazhassam az állomásig: akkor a közeljövőben ünnepélyesen már együtt is ihatnánk.

De így semmi sem lesz az egészből.

Nem baj, gondolom, de mielőtt jobban belémennék a bánkódásba, a vonat elébukkan a kanyarodónál, tekerődzik a töltésen, s pőfögve megáll előttünk. Nyugalommal nézem az embereket, akik teli vannak életkedvvel és zűrözavarral, úgy gyúródnak, ahogy csak kitelik tőlük. Aztán felszállok egy harmadik osztályba, s a lépcsők tetején várom, hogy induljunk az állomásra. Alig mozdul azonban a mozdony, már ott áll mellettem a kalauz. Nagy élvezet van az arcán, és hunyorogva néz rám. Mint aki biztos a dolgában, olyan tartózkodás nélkül mutatja, hogy ő jól látott mindent: itt szállottam fel a vonatra, s nem létezik, hogy olyan jegyem legyen, amely törvényesen fedezze ezt a kétperces utat.

Én is hunyorgok szembe véle, majd elnevetem magam.

- Ilyen az élet - mondom, és felmutatom neki a szabadjegyet.

Szalutál, és szó nélkül elmegy.

S néhány pillanat múlva, mintha csak azt jelezné a mozdony, hogy a két nagykövet kielégítő módon érintkezett, éles fütty szalad a levegőbe. Egyszerre mindent elfelejtek: a tusakodást a vonaton, a segesvári vendéglőt, az udvarhelyi lelkendezést és a szállodai remete lelki ünnepét. De a két szemem megfiatalodva kutat az állomás felé, s egyszerre csillanva veszi észre, hogy komolyan és katonásan összetett lábakkal ott áll egy fiatal férfiú. Ha nem tudnám, hogy az

öcsém, fiatal legénynek nézném, pedig a harminc és negyven között bizony a fele útján van már. Igaz, természetben nem nagy, s ha épkezláb és vaskosságban arányos is, de ez a természet már magában véve leüt jó néhány évet a korából. Zöld kalap van a fején, csúcsosra túrva a teteje, és a karimája lecsapva elől. Inkább a feje búbján áll az egész, mintha felhúzott háttal ugrásra készülne éppen. A homloka alól, mely előreütődik kissé, élesen figyel két mandulavágású barna szeme, de nem ugrál ez a szem, hanem lassan halad és mentében felszánt minden látnivalót, mint az eke. Az arca is nyugodt: inkább mozdulatlan, mint kemény; s rajta feketének lehetne mondani a bőrt, ha nem enyhítené valami keleti, tompa sárga. Szürke posztóból van az ujjasa, az alatt fehér posztóból a harisnyája, s a lábán csizmát visel most, mint vasárnaponkint. A jobb kezében hosszú fekete esőernyőt tart, ami nem talál sem hozzá, sem az öltözethez.

Nekem hozta bizonyosan, nehogy megverjen a szekeren az eső.

Amikor megáll a vonat, a folyosó homályába egy kissé visszahúzódok, hogy csak én láthassam őt. Kevés ideig így figyelem. Nem mozdul, sem a szemét nem kapkodja, hanem élesen és nyugalmasan kocsiról kocsira szánt ismét a szemével. Lehetetlen, hogy ne gondolna arra: az én bátyám nem érkezett meg. De áll tovább mozdulatlanul, és az arcán sem látszik ez a gondolat. Megszokta már, hogy mindenre készen legyen a test és a lélek: készen az öröme és a csalódásra egyformán.

Mint más is ebben a székely világban.

Gyorsan leugrom a lépcsőn, és odakiáltok neki:

- Gáspár!

Abban a pillanatban meglát, s még így a kicsi távoból is észreveszem, hogy egyszerre megvilágosodik a szeme. Kiderül, mint az égboltozat, amelyről már annyi idő alatt oda lesz a felhő, amíg az ember elpillant és vissza. Egyéb változás nem is mutatkozik rajta. Nem ugrik és nem futamodik meg felém, hanem egyszerűen elindul.

Kezet fogunk, és megcsókoljuk egymásnak az arcát. De a szavakat mind a ketten magunkban tartjuk, mert a szavak gyarlók így melegiben, mikor bódultak a percek. Felveszi Gáspár a bőröndöt, és elindulunk az állomás épületén keresztül. Ő elől megy, s én lassan elgondolkozva utána. Ha mondaná is valaki, most én sem hinném magam, hogy Udvarhelyről érkeztem Udvarhelyre: olyan igazi és sikerült viszontlátás volt ez. S az érzés igazsága csak növekszik, amikor kilépek az állomási házból, és megpillantom a várakozó szekeret. Egy szürke és egy pej lekantározva a rúd mellett hersegteti a szénát. A szekeres ember háttal áll, és az ülést igazgatja. Csak akkor ismerem meg, amikor már ott vagyunk a szekérnél, és szembefordul velem.

- Adjon Isten, ját! - mondom, mert őt is Áronnak hívják.

Egy kicsit megmozdítja a kalapját, de inkább kézfogásban folytatja a dolgot. Szemérmesen mosolyog is hozzá, s azt mondja, hogy az Isten hozott engem.

Úgy látszik, most melegiben Gáspár elegendőnek tart a játok között ennyi értekezést, mert kettőnk előtt magasba emeli a bőröndöt, és határozottan jelenti ki, hogy ezt a kuffert jól el kell ültetni valahova a szénába, nehogy ütődést szenvedjen az úton. A szekeres kézbe is veszi rögtön az ügyet, s ahogy helyezteti a csomagot s ássa neki a saroglyában a fészket, elnézem tempós, öreg mozdulatait. Mint a felhő a tengert, gyermekkoromat idézi ő is, hiszen együtt jártunk az elemi iskolába, együtt jártunk fürödni is a tömés alá a Nyikóba, s lovakat úsztatni. Bár eleven legényke volt, most megállapodott, lassú mozdulatai vannak; s a bajusza is nagy és bozontos. Városon még az anyósok is bácsinak szólítanak, pedig a negyvenedik esztendő még nem töltötte bé.

Gáspár is segítene neki, de nemigen van mit. Félbehagyja tehát, és azt mondja nekem, hogy Ágnes is itt van.

- Hol? - kérdem.

- Elmene fazakat venni.

Ágnessel csak az öröm gyarapodik, mert testvérem ő is, a középső húgom. Minden emlékemet csak jónak mondhatom, ami véle kapcsolatos; sőt testileg és eszemben egyaránt függőbb vagyok, ha csak a nevit is hallom. Mert a gyorsaságnak, észjárásban és mozdulatban, mindig Ágnes volt a példaképem, amióta embereket ismerek. Egyszerre több helyen jelen lenni és egyszerre többfélét megcsinálni, soha senki sem tudott úgy, mint Ágnes.

- Idejön - mondja Gáspár.

- Ha eddig haza nem futott - teszi hozzá a szekeres.

Rögtön nevetésre fakad Gáspár, annyira tetszik neki, amit a szekeres mondott. S tovább is újból és újból buggyan egyet-egyed, mintha nem tudná felejteni. A játék is, más szóval Áron, a lovas, szintén véle tart ebben a mulatságban, amely percek alatt úgy megdagad, hogy megközelít egy színházi előadást. S én künn rekedve, társtalanul ámulok ezen a dolgon, pedig az érzéseimnek és az eszemnek mind a tíz körmével igyekszem arra, hogy megtaláljam: mi is van nevetnivaló abban, hogy Ágnes hazafutott?!

Nem találok.

Mégis lehetetlen, gondolom, hogy én ne tudjam az efféjét felfedezni, hiszen egy a föld és a vér, amely itt hármunkat termett; s azonosak a tekervények is, melyeken elindul a bizsergés, hogy majd nevetés vagy sírás formájában kapcsoljon össze. S íme, most is csak őket kapcsolja össze kettejüket, én értetlenül állok, egyedül. Talán különösebben fel sem tűnnék a dolog, ha először észlelném az efféjét, de meg sem tudnám mondani, hányszor tapasztaltam már! Kivált egy idő óta, ha itthonjában vagyok, nap nap után előfordul, hogy valaki mond egyet, amelyen minden falumbéli kacag, aki csak hallja. Egyedül én nem tudok.

Valahol titka van ennek.

Jól emlékszem például, hogy a legutolsó látogatásom alkalmával, lámpavilág mellett, együtt ült a rokonság, melyet még a szomszédok is dagasztottak. Ágnes húgom vitte éppen a szót, s elmesélte, hogy ő mit hallott egyszer, amikor Udvarhelyen a vásáron volt. Hát, mondta Ágnes, egy buzgó falusi öregasszony valami vén kakast akart eladni, s no, végre odament egy nagysága, s emelgetni kezdte a kakast. Hamar dicsérni kellett hát a kakast, ami meg is történt, mert a falusi asszony így szólt: „Kövére ez, ne féljen, mert tyúk nélkül élte világát.”

Olyan nevetést, amilyent ez a kakas kapott akkor, ritkán hallottam életemben. De ahogy most nem tudtam nevetni a játék mondásán, éppen úgy künn rekedtem volt a kakasmulatságból is.

- No, jót kacagtatok - mondom Gáspárnak.

- Mi egyet igen - feleli.

Most, amíg még meleg a kedv, nagyon szeretném tovább kutatni a titkot, de hamarjában nem tudok dönteni abban, hogy milyen szavakkal furakodjam beljebb. Annyit tudok azonban, hogy semmi sem volna olyan rossz, mintha egyenesen feltennem a kérdést. Jobb lesz tehát, ha most félreteszem az egészet, s majd alkalomadtán, talán ha Ágnes is megjön, valahogy oldalból ismét megbillentem.

A szekeres már felszedte a lovak elől a szénát, s éppen a kantárokat peckeli vissza. Különösen a sűrke keservesen veszi bé a zabolát, de hát a lovak világában is vannak hagyományok, miket

kelletlenkedéssel nem lehet megdönteni, csak lázadással. A szürkék azonban nem lázadók. Ha a csomagot nézem a saroglyában, s fent az ülést, amely nekem készítettett, akkor megértem azokat, akik a kényelmes ülés és a tulajdon miatt mindig csak a jól járó lovakat szeretik, és sohasem a lázadó paripákat.

- Várjunk-e? - kérdi a szekeres.

Gáspár is rám néz.

- Egy kicsit még igen - mondom.

Az ernyőt elveszem Gáspártól, mert igazán dísztelen neki. Buzdítólag megnyomom a feszítőjét, s két drót mindjárt kiugrik csórén a többi közül.

- Rossz - jelenti ki Gáspár.

- Nem ját a legjobban - fűzi a szekeres is hozzá.

Gondolom, ezen már inkább lehetne nevetni, mint azon, hogy Ágnes hazafutott. De a játom nevetés helyett csüggedten nézi az ernyőt, mint egy halálos beteget; Gáspár pedig visszaveszi tőlem, a drótjait dugdossa egy darabig, majd kímélet nélkül az ülés alá szúrja az egészet, s azt mondja:

- A szekér keresztülment volt rajta.

A lovas emberünk megtörli a nyakát, és a felhőzetet kezdi vizsgálni. Így szó nélkül is nyilvánvaló az a vélemény, hogy mi eldugók ugyan az ernyőt, de a továbbiakban nekünk is onnét parancsolnak, felülről. Bizonyára jóslást is mondana a tüzetes vizsgálat után, de hirtelen, hogy alig is vesszük észre, megérkezik Ágnes.

Ahogy testvéri módon üdvözölhetjük egymást, így szól:

- Fazakat sem a legkönnyebb venni.

Nem akad hármunk közül, aki hozzászólna a fazékhoz. Jó, hogy megvan, gondolják a férfiak, a többi már a fehérnép dolga. A miénk pedig az, hogy lehetőleg ne ereszkedjünk belé a sötét estébe, hanem iparkodjunk hazafelé. A szekeres meg is adja rögtön a jelt, mert a lovak faránál felugrik a rúdra, a gyepelót megragadja, és a bakon helyet vesz magának. Gáspár megvárja, amíg én is felülhetek a hátsó ülésre, s magam alatt elrendezem a szénát, amit vékony és színes gyapjútakaróval borítottak volt le. Akkor pokrócot terít az ölembe, s míg ő alól a lábamnál csombolygat, addig én magam mellé ültetem Ágnest, aki semmiképpen nem akarja, hogy neki is jusson a takaróból. Végre is csak erőszakkal lehet boldogulni véle, de akkor legalább nem kell újrakezdeni a dolgot, hanem marasztás nélkül mehetünk, akár repülhetünk is egészen Farkaslakáig, egyvégtében tizenkét kilométert.

A lovak nem hirtelenkednek, hanem meggondoltan indítják a nehéz falusi szekeret; s amikor belékaphatnak az országútba, mely a városon vezet keresztül, akkor még egyenletesebbre fogják a menést. Ahogy hordozzák magukat, nem egy időre szóló testtartás az, mint a díszlovaké vagy a versenyparipáké, hanem maga a játékmentes és szeszély nélküli komolyság, s örökös szolgálat. Valójában nem is magaviselet ez már, hanem sors, melynek a rámájában végzetesen együtt van földdel és emberrel az állat. Úgy ül a lovas gazda is, hogy abból látszik: ha őt teremtette volna történetesen lónak a természet, s mondjuk, ezt a szürkét helyébe kocsisnak, akkor is hajszálla így volna minden.

Ahogy nézem őket s elgondolom ezeket, a képzeletem a végső pontig sodor, és nem tudok megszabadulni attól a lehetetlen gyanútól, hogy ezek a lovak a gazdájukkal egyazon iskolában tanulták meg a közmondást: „Lassan járj, tovább érsz.”

El kell nevetnem magam, olyan különös az emberi képzelet.

Ágnes észreveszi, hogy mulatok magamban; s kérdőleg tekint reám. A kalapomat a szemembe húzom, ami egy ilyen út kezdetén szokott mozdulat is, de ez alkalommal azért csinálom főleg, hogy a helyes és találó szónak időt nyerjek.

- Hogy volt a kakassal? - kérdem.

- Miféle kakassal? - kérdezi vissza.

- Amelyik tyúk nélkül élte világát.

Ágnes egy halványit sem nevet most, hanem szemérmes arccal inkább csodálkozik.

- Mi az ilyent hamar elfelejtjük - mondja.

Piros pettyes fehér kendő van a fején, az álla alatt két bogra megkötve. Nagy barna szeme selymesen, tompán csillog alatta, s finom metszésű orra és vékony ajkai úgy állanak a hirtelen vidámság ajtajában, mint valami ünnepjelző szertartási jelek.

- Mennyit adtál a fazékért? - kérdem.

Ez már jobb kérdés a kakasnál, mert nemcsak az árát mondja meg, hanem elbeszéli a vétel körülményeit; majd a koronát azzal teszi fel az egészre, hogy két füle van a fazéknak. El tudom képzelni, hogy egy asszonynak, aki nap nap után bajlódik a fazékkal, nem mellékes dolog a két fül. S nekem is segítség, mert csak egy lépés innét, s mindjárt rátérhetek az élet mindennapi, de legszükségesebb részére, melynek közepében a fazéknak kell állnia.

- Az ilyen kétfülű fazekak szeretik - mondom -, ha jó módba viszik őket.

Ágnes mulatságosnak találja, hogy egy edénynek ilyen természete legyen, de amint hamarjában észreveszem, csak a felszínen úszik a multság, s ott is elég soványan. S alatta panasz és elégedetlenség van, jól összegyűlve és mélyen. Bizony nehezen lehet megélni, pedig gyermekük nincs is, vagy éppen azért. Egy született volt a házasság elején, de amint én is jól tudom, nemcsak meghalt, hanem az anyát is szinte magával vitte. Attól kezdve úgy élnek, hogy még két befogó marhára sem tudnak szert tenni: anélkül pedig cigányos falun az élet. Most három esztendeje vettek volt ugyan két lovat, de Mátyás, vagyis az ura, nemcsak a keresetet hagyta idegenben, hanem néhány hónap alatt a két lovat is felemésztette. Úgy érte el ezt a gyors eredményt, hogy a keresetből nemcsak maga ivott, hanem itatott mindenkit, akit csak megcsíphetett. Így szabadultak meg a lovuktól, s utánuk nem maradt adósságnál egyéb, csupán az az egy még, hogy attól kezdve nem is nézheti a lovat. Két jármos marha volna jó, hogy azokkal gazdaságot lehessen üzni, s nem fuvarozást.

- Hát most hol van az urad? - kérdem.

- Fát vágnak a szederjesi erdőben - mondja.

- S te egyedül vagy itthon?

- Már öt hete.

Megigazítom a lábamon a pokrócot, és a kabátom gallérját is feltűröm, mert foga kezd lenni az időnek. Igaz, hogy dombon is vagyunk, már túl az Ugron-birtokon, a szenttamási keresztfánál. Irgalmatlan az út, ráz a szekér is, mert vaskos és merev. S nem jobb az idő sem, mint az út vagy a szekér. Ameddig ellát a szem, az egész anyaföldet bélepte a gyér, de öblös, savanyú felhő. Nyugtalanodik a levegő is: nem tud ugyan még egyértelműleg vágni és csapni, de már támad minden oldalról és alattomosan.

Nem lehet ilyenkor egyebet tenni, visszahúzódok a gondolataimba, és a társak közül egyiket sem háborgatom beszéddel. Magamban a sógorral viaskodom tovább, aki nem tud valami túrhetőbb életet teremteni kettejüknek, pedig milyen megnyerő, jóformájú férfi, s Ágnes is igazán a java a falusi asszonyoknak. Kétségtelen, hogy megérdemelnének valami jobbat; kicsi és élhető gazdálkodást legalább, két jármos marhával, esti békességes otthonulással. Mert így, hogy hosszú heteket töltsön, ilyen rossz, betegítő időben, nehéz erdei munkával: abban nincsen semmi jövő. Ha valamiképpen lehetséges volna, örömmel adnék nekik annyi pénzt, hogy két befogó marhát vehessenek. De hát ott van szegény édesanyám, akinek igazán én vagyok az egyetlen támasza; s itt van ez a Gáspár öcsém is, ki ez idő szerint mégis az egyetlen, kiben a család a maga ősi helyén folytatódik: ezeket kell hát segítenem, amennyire lehetséges. S aztán én magam is már a delelőjén vagyok az életnek, s vajon van-e csak egy kicsi házacskám is, vagy néhány hold földem, avagy egy kevés megtakarított pénzem? Bizony nincs. Ha valami bajom történnék, vagy beteg találnék lenni, nézhetném az elismerő kritikákat, amelyek itt-ott nehezen megjelennek. Itthon is, a testvérek és rokonok előtt, jóféle homály fűdi különös foglalkozásomat, s bizony sokszor veszem észre, hogy csupán gyöngédségből nem firtatják ennek a foglalkozásnak emésztő és haszontalan voltát. Talán van is némi igazuk, amikor úgy gondolkoznak, hogy a munkát azzal lehet a legjobban megdicsérni, ha megfizetik jól. Ha az enyimet a magyar nemzet megfizetné, akkor annak látszatja volna, vagyis gyarapodnám, s gyarapodnának velem együtt a testvérek is. De mivel nincsen látszatja, hanem csak itt-ott, s egyik-másik újságban bölcsködnék felőlem, alighanem olyan dolog az az írás, ami nem is ér többet.

Így viaskodom magamban, a gondok és a környezet hatása alatt. Megfeledkezve arról, amit egész életemben a legelszántabban védtem és vallottam: az írói munka önmagában való értékét és az eszme szolgálatát, amely a nemzeti közösségen keresztül valahogy mégis jófelé egyengeti az emberi sorsot. Igen, vallottam és folytattam a tiszta szolgálatot, mely nem velem kezdődött és nem velem fog véget érni, mert a közösségi testben ez a lélek, s nélküle nincs emberinek nevezhető élet.

Az én életem sem volna annak nevezhető, ha nem így fognám fel dolgomat, mely úgy látszik, elém tétetett, hogy azt becsülettel elvégezzem. Mindenekelőtt önmagam ellen cselekedném tehát, ha uralkodásra engedném azt a gondolkodást, mely a munka értékét pénzzel méri.

Soha!

Ha most, ezen a szekéren, a húgom mellett és az öcsém háta mögött, olyan változás történnék velem, hogy a szellemtől elfordulnék, és odafordulnék az aranybornyúhoz: akkor magamat taszítanám le erről a kemény ülésről a földre.

Amilyen zord körülöttem most a világ, éppen olyan derű ömlik rajtam végig. Érzem, hogy csupa mosoly az arcom, s úgy mondom kedveskedve magamnak:

- Tudnál olyan kegyetlen lenni, te! Milyen kegyetlen vagy!

Már semmi baj, gondolom magamban; s úgy vélem a nagy személyi harc után, hogy nem árt ugyan, ha néha gyötörjük önmagunkat, de van olyan fontos az önszeretet és a jóság is. Vagy még fontosabb. Bizony, szeretnünk kell magunkat, és a jóságot gyakorolni ebben az irányban is, nehogy úgy járjunk, mint a gondozatlan tűz, amelyik másokat sem melegít már, ha maga kialszik.

Bizonyos például, hogy vastagabb kabátot is hozhattam volna az útra. De ha már így van, legalább ezt burkoljam jobban magamra, mert az idő nemcsak sötétedik, hanem keményedik is. Így van ez erre, a havasok alatt; s nem az idő a hibás, hanem én, aki gyermek- és ifjúkoromnak

a tanulságait mellőztem a védekezésben. Most azonban nem melegít a szemrehányás: okosabb dolog tehát, ha célirányosan megsugorodom.

Ágnes segítő szándékkal nézi fészkelődésemet.

- Melegebb kabát kellett volna - mondja.

Gáspár is félbehagyja a beszélgetést, mit a játommal folytat; hátrafordul, s tanácsait abban foglalja össze, hogy semmire se ügyeljek olyan erősen, mint a fejemre, mert a fejhűlésből lesz az igazi betegség.

- S ott van az efféle embernél az egész gazdaság is - szól a ját.

Azzal vigasztalom őket, hogy egy cseppet sem fádom, s a fejem éppenséggel olyan melegben van, mintha hárászsapkába volna belékötve. Ha valami nem volna jól, akkor vagy megmondanám, vagy legalább szomorú volnék, igende ellenkezőleg: egyenesen énekelni volna kedvem.

- Nocsak, mi segítünk! - mondja a szekeres.

S egyszerűen megváltozik a hangulat. Mint valami kútból, mit a gondok fűrtak, mindnyájan felereszkedünk magányunkból, s szapora beszéd indul meg, mely négy oldalról csobog belé a vidámság kádjába, sőt egy-egy pajkos mondat túl is ugrik a szádján. Így érünk a Baknya-tetőre, hol megállnak egy kicsit a lovak, de a beszéd akkor sem. Egyedül én vagyok, aki elhallgatok ezen a tetőn. A két fülem ugyan ott marad a társak között, de a szemem és a figyelmem messze előreutat e magos tetőről és a Nyikó katlanában, a havasi hegyek előrenyújtott karjai között, ott fészkére száll, mint a visszajött madár.

Ott van Farkaslaka.

Az esti fátyolon keresztül csak derengve látszik a torony, de ahogy a száját sötétben is megkapja az ember, olyan pontosan tudom én is, hogy mi hol van ott a derengésben. Valósággal nyugbe ver valami különös érzés, amelyhez hasonlót soha semmi nem ébresztett bennem, csak a föld, hol ringott a bölcsőm. Nem öröm és nem fájdalom ez az érzés; nem szárnyalás és nem is megenyhülés. Kehely talán, miben e földi élet levének kivonata van: az a titokzatos, egyetlen ital, melybe a kerek földnek minden fűszere egybefőzetett. Ízében mind ott találod az édes és keserű fűszereket, a mérgezőket és a gyógyítókat, nemkülönben a kábítókat és józanító fűszereket. Isten s majd szülő nem kérdezte tőlünk, hogy innánk-e belőle, hanem megittattak, mint tehetetlen áldozatokat. S ami éltetett egyfelől, megmérgezett ugyanakkor: s mint a testnek és léleknek legnagyobb szenvedélyét, azóta sem tudjuk leszokni ezt az italt.

Rabjai vagyunk.

És nem tehetünk egyebet: hordjuk ezt az örökös, láthatatlan bilincset, mely egymagában is elegendő volna arra, hogy az ember szabad soha ne lehessen. S még úgy a legjobb, ha megadással hordjuk és rozsdáit magunk takarítjuk, mert aki lázadva összetöri ezt a kelyhet, a hegyeket teszi egyenlővé a sík földdel, hogy magának zugot sehol ne találhasson.

Ilyeneket gondolok, miközben zörögve ereszkedik lefelé a szekér. Már a kanyarodónál fordul, s ott elől a hamuszürke levegőben a szentléleki fehér házak nőnek a szemünkbe. Minden lépésnél jobban és jobban kapaszkodok előre a tekintetemmel, s ügyet sem vetek arra a két számarra, amely egy kicsi szekeret húz szembe velünk. De a lovak riadtan megállnak hirtelen, majd a sánc felé kapják a szekeret, hogy a lajtorja állat meg kell ragadnom.

Szerencsére a ját helyrekapja őket a gyeplővel, s mehetünk tovább.

- Ezek mitől ijedének meg? - kérdem.

- Attól a két számártól - mondja a szekeres.

Hátrafordulok, s még jól látom a megijesztő két szamarat, ahogy lassan és bölcsen vonja a kicsi szekeret, melyen egy hordó van, s a hordó tetején egy ember, hosszú vesszővel a jobb kezében.

Semmi okom nincs arra, hogy éppen most kételkedjem bárki szavában, de mégis igen különösnek tetszik, amit a szekeres mondott. Ismerem eléggé az állatok természetét is, már a nálunk előforduló állatokét, de idáig még sohasem hallottam, hogy a ló félne a számártól. Nem tudom megállani tehát, hanem megkérdezem a játomtól, hogy ugyanbiza mi lehet ennek a félelemnek az oka.

- Senki sem tudja - feleli.

A hanghordozásban és a beszéd más fortélyában, itt a székelyeknél, már ismeretesebb vagyok, mint a lovak és szamarak dolgában. Érzem hát ebből a feleletből is, hogy valami fintorog mögötte.

- Hát maga tudja-e? - folytatom tehát.

- Én igen - zökkenünk helyre.

Ahogy magyarázni kezdi a dolgot, nem tudom, hogy igazat akar-e mondani, vagy, inkább a lovakat védi. Mert azzal indítja a szót, hogy egyáltalában nem lehet csodálni, ha a lovak félnek a szamaraktól. Hiszen még az ember is fél attól, amiről nem tudja, hogy micsoda. Így van a ló is a számarral. Vagyis amikor megpillantja azt a szamarat, akkor csak azt látja, hogy amit megpillantott, az se nem ló, se nem szarvasmarha. Azért fél. Mert a ló csak a kész dolgokat szereti.

- Hát a számár nem kész dolog? - kérdem.

- Ammá nem! - veti oda.

Gondolom, ennek most a végire járok, s így folytatom:

- Ne beszéljen, hiszen mindene megvan a számarának is.

- Neki meg - mondja a ját -, s még sincs béfejezve, egyrészt. S másrészt el van vétve. Vagyis szarvasmarha már nem lehet belőle, s lónak még hol van?!

Odafordul az öcsémhez, hogy segítsen lebecsülni a szamarat.

- Nem igaz, Gáspár?

- Éppen most gondolkozom ezen - nevet az öcsém, mire a szekeres tíz bőséges esztendőt ad neki gondolkozási időt.

- Hát nekem mennyit adsz? - csatlakozik Ágnes.

Olyan jól mulatnak, hogy a két számarának szökve emelkedik az ára. Csupán én gondolkozom és rágódom azon, amit hallottam: s lassankint mindent számarának látok, ami nincsen béfejezve ezen a földön, vagy el vagyon vétve. Szerencsére már rég elhagytuk Szentléleket, s így a bánkódás és a keserűség egyre gyorsabban száll fel és tűnik el, hogy az otthoni édes gondoknak és az anyám szavainak vethessek szívemben ágyat.

Már itt van az első ház: meggyújtották benne a lámpát, s a fény az ablakon át keresztülfekszik az úton. Úgy megyünk átal rajta, mint a mesében az aranyhídon.

Valami békesség, szelíd ünneplés van abban, ahogy lassan zörög a házak között a szekér, s mi rajta négyen nem szólunk egy szót sem, csak ide és oda tekintünk, köszönni az embereknek, akik jól tudják, hogy kinek a szeme csillog ki a városi kalap alól.

Ezek mind ismerték apámat, s a korosabbja nagyapámat is.

Most fordul az út, bé a völgybe, ahol a Nyikó mellett kanyarog, hosszan a hosszú falun. Úgy tűnik, hogy ez a leghosszabb szakasza az egész útnak: a falu alsó végétől majdnem egészen a felső végéig. Könnyű a magyarázat, hogy miért van ez, hiszen nem az értelem méri világi mértékkel itt a távolságot, hanem a lélek, amely nem győz eleget repdesni jobbra és balra, előre s hátra. Mindenütt emlékbokrokkal van teli a hely, valóságos bozót; s a házakat is hirtelen kizöldült folyondárok gyanánt özönli el az emlékezés.

Lassan haladhat ilyen helyen a lélek.

A hídnál, a falu közepén, Ágnes és Gáspár előhívnak engem ebből a bozótvilágból, mert olyan kérdés vetődik fel, amelyben csak én dönthetek.

A játom megállítja a szekeret.

- Merre forduljunk most már? - kérdi Gáspár.

Bizony, keresztútnál vagyunk: választanom kell a két út között, mert az egyik átkanyarodik a hídon és a szülői házhoz vezet, melyben apám halála óta, már tizenegy esztendeje, Gáspár lakik, s az ő házigazdasága alatt anyám és nagyanyám. A másik út pedig, fel a Nyikó mentén, az Ágnes hajlékába viszem melyben az ura után talált jó és egyedülvaló otthont. Nem könnyű hát a választás, mert nemcsak utat, hanem testvért is választ az ember. S azonkívül számolnom kell a formával is, mely olyan erősen fogja keretbe itt az életet, hogy aki tapasztalatlanul a szokás ellen cselekszik, az megütközést kelt és idegenné válik. Ez a forma, melynek Gáspár öcsém mindig és mindenben testörkatonája, határozottan úgy írja elé nekem, hogy a szülői házhoz érkezzem haza. Ezt helyesnek ítélem magam is, hiszen hagyományt és szokást, ha az nem üres divat csupán, mindig megbecsültem, követtem és tartottam. Most azonban nem olyan egyszerű a kérdés, hogy a forma kardjával a csomóját rögtön el lehessen vágni.

- Hol lesz a szállásom? - kérdem tehát.

- Nálunk - mondja Ágnes.

Gáspár is megszólal, hogy ők is szívesen látnak, de a szavában szomorúság és lemondás van inkább, mert nagyon jól tudja, hogy szűk a hely a szülői házban. Mindössze három szoba van itt: az egyikben Gáspár lakik a feleségével és két gyermekével; a másikban édesanyám, s nagyanyám a harmadikban. Miért nyomorítanám meg tehát akármelyiket is, amikor Ágnesnél kettőnkét két szoba vár! S ha már ott ütök fel vendégszállást, megbánthatom-e azzal a háziasszonyt, hogy másnak a háza elé hajtassak a szekérral?

Nem.

- Megyünk előbb a szállásra - mondom.

Gáspár nem szól egy szót sem, hanem némán lenyeli a döntést, melyért a szegénységet okolja inkább, mint engem. A szekérről sem száll le, hogy egyedül és gyalog átvágjon a hídon, hanem a szomorúság és a lemondás fölé emeli a ragaszkodást, ahogy Mikes is tette volt az ő fejedelmével. A ját megindítja ismét a lovakat, s nemsokára megérkezünk egy ház elé, melynek ablakaiból világosság árad. Fent a magos tornácon, mindenütt kereken, virágcserepek állnak. Egyik-másikban már nyílnak is a virágok, s ahogy megnyugszik rajtuk a pillantásom, tökéletesen az az érzésem, hogy melegen özönlő lámpafénnyel öntözi Ágnes a virágait.

- Ki gyújtott lámpát? - kérdem.

Ágnes elmosolyodik, mint aki édes titkot tartogatott, s most előveheti.

- Anyám szerepel - mondja.

Már ott állok a földön, s éppen az izmaimat nyújtóztatom, hogy a hosszú zörgésnek és a zsugorító hidegnek az emlékeit kirázzam magamból. S akkor megnyílik a kapu, s mint egy kicsi, meghitt ünnep, olyan szelíden és templomosan anyám ereszkedik ki rajta.

- Édes fiam!... - mondja sóhajtva.

Mielőtt még lehajolnék, messze felnyújtja a két karját, és úgy húzza bé a fejemet, hogy elérhesse csókjaival.

- Jó, hogy megkaphatá, ugye! - szól oda a szekeres; s ahogy kibuggyan belőle kedvesen s természetesen ez a mondás, mintha gyermeket láték vala, aki örömeiben követ dobott a tóba, hogy a víz csillogó karikákban fodrozzék és terjedjen tovább.

Mert úgy fodrozik és terjed most az öröm.

Ágnes előremegy a házba, Gáspár a bőröndöt viszi utána. Én is fizetek a játoknak, melléje megköszönöm a gondos hordozást, majd anyámmal ketten mi is a házba tartunk. Odavezet anyám, abba a szobába, ahol már kétszer is töltöttem pihenő és frissítő időt, utoljára már két éve bizony. Kicsi fekete pléhkályha van benne, mely semmi meleget magában meg nem tart, hanem az egészszet rögtön a szobába önti. Anyám csináltatta volt egy falubéli emberrel, aki a vasútnál szolgált, s aki nyugdíjas állapotában efféle mesterségre adta magát, hogy pénzt is szerezzen, s ne is unja magát.

Nagy meleg van a szobában.

Gáspár elveszi tőlem a kabátot, s gondosan szegre akasztja. Rebeg a szemem, nehezen küszködik a meleg fényvel. Sokat romlott az utóbbi esztendőök alatt, pedig öreg sasoknak kölcsön adhattam volna még akkor, amikor Ágnes férjhez ment ebbe a házba. Az öröm és a nyugalom sokat segít azonban rajta is, s így hamarosan úr lesz a fényben.

S akkor veszem észre, hogy a szobának a fala rügyes ágakkal van kereken kifestve. Öt-hat hosszú sorban, vidáman megdőlve, almazöld színben lengenek ezek az ágak. Olyan egyszerű és akaratlan az egész, mintha nem is emberi cselekedet útján jött volna létre, hanem a nyitva felejtett ajtón surrant volna bé valamennyi rügyes ágacska. Ahogy faltól falhoz fordulva nézem őket, az emlékeknek és a képzeletnek valami titokzatos útján a régi Úrnapja jut eszembe, kicsi diák koromból. Azokon az úrnapokon díszben állott a nyolcvankettős székely ezred, az udvarhelyi nagytemplom előtt; s a katonák csákóján cserefalomb lebegett mindegyiken, hosszú sorokban és vidáman megdőlve egy kicsit. Egészen úgy, mint ezek itt a falon, csak hogy a katonák hiányzanak innét, nem szól az ezred kürtje sem, és soványabbak itt a lombok is valamicskét. De arra elég kövérek és erősek, hogy egyre vidámabbá és könnyebbé varázsolják a szobát; majd olyanforma érzést támasszanak bennem, mintha nem is földön állana ez a ház, hanem velünk együtt a mesébe emelkednék.

- Ezeket ki festette? - kérdem.

- Azt én - mondja Ágnes.

- S kitől tanultad?

Furcsán néz reám Ágnes, majd egy kicsit félénken megkérdezi:

- Nem jók, ugye?

Amikor megnyugtatom, hogy nemcsak jók, hanem én egyenesen gyönyörűségemet találok ezekben a rügyes ágacskáknak, akkor boldogan illan bé a másik szobába, hogy valami vacsorát készítsen. Anyám is sietve készül utána, de annyi időt még kicsíp magának, hogy megmondja:

neki is úgy megtetszett volt ez az Ágnes találmánya, hogy elkérte a mintát, s a maga szobáját ő is megvidámította ezekkel az ágacskákkal.

Ahogy ketten maradunk Gáspárral, felnyitom a bőröndöt, s odaadom neki a dohányt és a cigarettapapírost, amit ajándékba hoztam. Mint engemet a sok rügyes ágacska, őt is olyan megenyhültté és vidámmá teszi a dohány. Nem is csodálom, mert még apám idejéből tudom, hogy nagy bolydulás és állandó küzdelem volt folyton a dohány körül. Ezer szükség között, az anyám és a nagyanyám örökös semlegessége mellett kellett előteremteni. S tudom azt is, hogy ezekben a mai szűkös időkben a családi semlegesség ellenzékbe jutott, s ha akad valami pénz, annak már előre helye van, nem ezer, hanem kétezer.

Gondosan és vékonyan siríti a cigarettát.

- S hát ti hogy vagytok? - kérdem.

- Egészségünk van - mondja.

- S baj?

Egyszerre kibuggyan Gáspárból a kacagás, de nem vidáman, hanem kurtán és puffanásszerűen, mintha valami fekélyt szúrtam volna ki. Láthatólag azonban nem tartja illendőnek, hogy most bajokat soroljon elé. Inkább az új csúrt említi meg, amelyet a tavaly ősszel húzatott, s amit én nem láttam még. Jólesik neki, hogy ez legalább megvan, ha nincs is egészen béfejezve. De a rejtett célja ennek a beszédnek mégis inkább a jelentés és a köszönet: íme, ez ette meg a pénzt, és nem is volt elég!

- Hát a gyermekek? - kérdem.

- A két leányka erős és eleven - mondja. - Mennek felazon.

Melegség önt el, hogy annyi távollét után is egészen itthoninak becsül engemet Gáspár, mert különben nem azt mondaná a leánykákról, hogy mennek felazon, hanem egyszerűen azt mondaná, hogy nőnek. De ha már szerinte is megkülönböztetés nélkül állok ebben a legbelső körben, nemcsak jogom van hozzá, hanem egyenesen kötelességem is, hogy ne csak a beszéd elejét tekintsem, hanem a hátát is észrevegyem. Megkérdem tehát:

- Mért mondad, hogy két leányka, hiszen én azt tudom?!

- Igende itt a harmadik - feleli Gáspár.

- Leányka?

- Attól félek.

Így tudom meg, hogy már egy hete várják az új gyermeket. S egész úton nem szólott róla, s most is csak másféle beszéd háta mögött bukkantam rája. De legkülönösebbnek mégis azt találom, hogy amióta megjöttünk, feleségének állapota felől egy szóval sem kérdezte anyámat. Amikor ezt megemlítem neki, a legnagyobb nyugalommal azt válaszolja, hogy neki bizonyosan kérdés nélkül is megmondják, ha történik valami.

Annyira bizonyos ez, hogy kételkedés helyett nevetünk mind a ketten rajta; s meg is hosszabbíthatjuk bátran ezt a jókedvünket, mert Ágnes olyan vacsora mellé ültet, ami nemcsak a legjobb, hanem ritka is így tavasszal s falun. Illatos tavalyi kolbász serceg a kék lábasban, mellette ecetes uborka, ami kemény és olyan zöld, mint a májusi fű. S a végére csiga-rétes sütemény: barnapiros és olyan egyforma mindegyik, mint a mesebeli éhes legény négy kereke.

Tudom, hogy anyám volt ebben a mester, s oda is fordulok feléje, hogy szóljak erről valamit, ami neki is jólesik s nekem is. Mint a madarat azonban, mielőtt még szólhatott volna, úgy fogja el anyám a pillantásomat. Gyöngéden és óvatosan próbálgatja, hogy a háztól elszokott nagy férfiút gyermekévé szelídítse ismét. A kórház emlegeti, melyben nyolc hetet töltöttem kilencéves koromban; s majd a kezdődő és nehezen haladó diákságot fűzi hozzá. Azokban az időkben is ilyen csiga-réteseket sütött nekem, mert a világi élvezet tetejét abban láttam és ízleltem én.

- Emlékszel-e? - kérdi.

- De jól! - mondom.

Csak hárman ülünk az asztal mellett, mert Ágnes szolgálatba helyezte magát. Éppen a bort és a poharakat rakja az asztalra. Mint valami szertartás előtt, a tarka asztalkendővel megtörölgetem a kezemet, s úgy nyúlok az üveg után, hogy töltsék. Áhítatból és örömből való most bennem az érzés. S mint nagy pillanatokban, amikor rejtelmes dolgok egyszerre tudatossá válnak, úgy tudom ebben a percben is, hogy az áhítatot nemzetségünk ősi vallásából veszem, a katolikusból. Mélyről és bőségesen, mintha óriási tojáshoz vennék a sárgájából. De hozzá az örömet e fajtának még ősbibbi emléke keveri, a vérnek és idegeknek titkos járatain keresztül, valahonnét keleti pusztákról, melyeknek tüzei átsütnek ezer éven és vadjai átbögnék a civilizáció vasbeton falán.

Úgy emelem a poharamat, mint pihenő harcos a tulipánt.

- Erőt, egészséget! - mondom.

Gáspár is utánanyúl; anyám pedig megtörli a száját, maga elé emeli poharát, és szokása szerint elköszönti a bort.

- Az Istennek legyen hála - mondja -, hogy még egyszer hazajöttél, édes fiam! Minden este imádkoztam érted, hogy az Úr tartson meg egészségben, s vezessen örökké a jó úton csak előre. S hajnali harangszókor is legtöbbször nem csináltam egyebet, mert nehéz sorsból vergődtél te is; én pedig immár megvénültem benne, s te vagy az én egyedüli menedékem, édes jó fiam...

Nem bírja már tovább: visszaereszti a poharat az asztalra, s felszakadnak a könnyei, előtvén kicsi barna arcát. Én is küszködöm magammal, de amikor érzem, hogy már-már veszttem el a csatát, különös indulatosság vesz erőt rajtam, s csak a legnagyobb erőfeszítéssel tudom megállani, hogy nyersen ki ne fakadjak. Szégyenben, méregben és meghatottságban vergődöm. Elmém és vérem küszködik egymással. Eszem fehéren tartja az uralmat, mint valami angyal; de a vérem feszíti edényét, és gyilkos méreg gyanánt szeretné elönteni mindazokat, akiknek részük volt abban, hogy fajtám osztályba és nyomorúságba vettetett.

Az angyal mosolyog és inti a vért, hogy várjon alkalmas időre.

Így fordulok derűbe hirtelen.

- No, Ágnes - mondom -, vidd vissza hamar a bort a korcsmába!

Anyám rám tekint, hogy mit beszélek.

- S mondd meg nekik - folytatom anyámra hunyorgatva -, hogy most nem tudunk inni, mert sírni akarunk.

Egyszerre feloldódik minden, s édesanyám is nevetve veszi kézbe ismét a poharat. Vidáman koccanunk borunkkal össze, s ivás után egyszerre állapítjuk meg mind a négyen, hogy ilyen az anyja: ha bánata van, akkor is sír; s ha öröme van, akkor is igen.

Bizony, gondolom magamban, már maholnap hetvenesztendő anyám, s egyszer nem fog sírni, sem örvideni, hanem béköltözik örökre lelkünk hajlékába, ahol apánk is fekszik már tizenegy esztendeje, félreccsapott fekete kalapban.

- Tölts, Gáspár!

Szivarra gyújtok, hátraereszkedem a széken, és puha szemekkel anyámat nézem. Fekete kendő van a fején, olyan egyszerűen és természetesen kötve, hogy csak szántsándékkal lehet észrevenni rajta. Ami haja kilátszik a kendő alól, barna még az emberi tél hava nélkül, és vékony szálú, selymes. Feje, mint egy húsvéti tojás, amire valami vidám, keleti ember rárajzolt mindent, ami kell egy emberi arcra. De már régen, mert beléevődött mélyen a rajz, és nemes barnára szívódott a festék, csak az őszi levelek tompa pírja lengi körül. Két arcáján, a közepén, kiütnek a mértani szabály alól a csontok. Barna szeme most is gyermeki elevenséggel ül, egy kicsit bent, a tatármetszésű rájában. Melegség, vidám csillanás van leginkább ezekben a szemekben. És valami mozdulatlan, szomorkás felhő az egén, de már nem is az övé ez a szomorú derengés: nem tulajdon, hanem a fajta közös emléke, melyet ő is magával hozott, hordoz és átad.

Kicsi asszony: olyan gyöngéd, hogy törhetetlen.

Harcos tatároknál vagy száguldó mongoloknál lehettek ilyen kicsi és bajokat átvészoló asszonyok. Sátrakban ültek, vagy vándorló szekerek ölében. Végtelen pusztákon vagy elrejtő erdőkben mindig főztek valamiből; s tudta-e sokszor a férfi, hogy miből? Fiaikat szültek, nagy és vad legényeket neveltek azokból a kicsi asszonyok, és sohasem tudták, hogy melyik harcból melyik jön vissza. Szolgáltak és vártak. Nappal babonákból jövendöltek, s éjjel zajokat gyűjtöttek, mint tarka gyöngyöket.

Olyan eleven bennem ez a messzi világ, hogy rejtekéből, mint vigyázatlan pillanatban a madár, úgy röppen ki a kérdés:

- Emlékszik-e?

- Mire, fiam? - feleli anyám.

Csak akkor veszem magamat észre, és sietve kutatok értelmes szavak után, nehogy kátyúban lássanak engem.

- Hogy sohasem szerettem dolgozni - mondom.

- Apád nem kérdezte - emlékszik anyám.

Ahogy egy falevélről az egész erdő jut eszébe az embernek, az édesanyám szava is úgy hozza emlékembe az egész gyermeki világot. Apám volt ebben a világban a hatalmas császár, kinek zord uralmát viselnünk kellett. S viseltem én is, néha zúgolódás nélkül, de nagyon sokszor feszülő lázadással. Egyfolytában tizenkét éves koromig, s még azután is a nyári szünidőkben s ünnepi vakációk idején. Akkor még nem láttam meg, de ma világosan látom a magyarázatot, ami keserűen és örökös feszülésben ott élt e zord uralom mélyén. Ő sem szerette, szenvedő és balsorsú apám, ezt a nehéz és láncos munkát. Úr szeretett volna lenni, a szónak keleti értelmében, mert testi pompájában és lelkileg egyaránt arra született. S ennek a vágyának a talpa alatt, mint forraló öröktűz, ott égett szellemi ereje, mely nem tudott soha párologni, csak kicsapott ivások idején, vérben és nótában. De aztán újra visszahúzódott ketrecébe, és egész héten félemlített minket, mint az oroszlán.

Neki nehezebb volt, mint nekünk.

S reám is ez a sors várt pontosan. De aztán, mint a mesében, megjelent az én utamon is egy öreg táltos, papi ruhában és nagypréposti keresztel, s kivezetett apám sorsának tikkasztó földjéről. Pedig már egyben-másban belé is léptem a zord uralomnak jogába, mert ahogy én szolgáltam apám akarata szerint, idővel úgy kezdtem szolgáltatni szegény öcsémet.

- Ugye, Gáspár? - kérdem.

- Biza - mondja Gáspár - volt úgy, hogy én dolgoztam, s maga csak nézte.

Most utólag sajnálom csak basáskodásomat igazán, s úgy nézek öcsémre, hogy abból kivehesse: hát bocsáss meg nekem, Gáspár. Odáig azonban még most sem tudok emelkedni, hogy szóval is megmondjam ezt neki. Inkább egy bőrszivart veszek elé, levágom gondosan a végét, és feléje nyújtom:

- Gyújts rá!

Gáspár féloldalról nézi a bőrszivart, s aprókat nevet rá, mintha medvebocsot mutatnék neki.

- No, vedd el! - mondom - mert szivarban nem tűröm az ellenkezést.

Úgy látszik: mint egy riadóra, az emlékei sorakoznak fel abból az időből, amikor velem dolgozott. Mert elveszi a bőrszivart, és engedelmesen rágyújt. Még a borzas megjegyzéseket is vállalja, amiket anyám és Ágnes eregetnek feléje, a nagy szivar miatt.

Így fürdünk a megbékélésnek és az érzelemnek meleg fürdőjében, miközben a Gáspár felesége talán már vajúdik is otthon. Mondom is Gáspárnak, hogy nem kéne-e érdeklődéssel tartani, mire anyám rögtön felkerekedik az asztal mellől, és indulást javasol. Ha valaki, ő igazán tudja, hogy az asszonyi testtel a lélek és a föld együtt vajúdik ilyenkor, hiszen tizenegy gyermeket hozott a világra. Ki az, aki marasztalni tudná és merné tehát?

Én nem.

Nyugodalmas jó éjszakát kívánunk egymásnak: ők ketten a kapun keresztül belésiklanak a sötétségbe, mint a tengerbe két ezüst hal; nekem pedig megveti Ágnes az ágyat.

Magos itt falun az ágy, mintha intene arra, hogy ég és föld között van az alvó: a földi élethez sem közelebb, mint a szabad lélek birodalmához. Másként is fekszik belé az ember: fölfelé megy érzéseivel együtt és egy vonalba kerül a csillaggal, amely a messzi hegyek fölött kinyílott a takarodó égen és kövéren béesis az ablakon.

A másik szobában Ágnes is eloltja a lámpát, és a mély falusi sötétben puhán, észrevétlenül ring a magos, játékszerű ház. Ringanak mind a többiek is, végig a völgyben, a szőke Nyikó két partján. S mint a bölcsőrengető óriás, ha elszenderült már a gyermek, elalszik a nagy hegy is a falu felett.

Természeti és emberi veszéllyel szemben egyaránt Isten gondjában vagyunk; s reggel úgy dugjuk ki ebből a fejünket, mint egy csoda-zsákból, amely meleg és puha belül, s kívül harmatos.

Mintha madarat hallanék, dallamosan valami gyermek mondikál a külső szobában. Nem tudom, melyik lehet a sok rokon gyermek közül, de csakugyan olyan madaras a hangja, hogy felülök az ágyban, s úgy figyelem. Csak közben veszem észre, hogy fent van jól a nap, s hogy nekibuzdulva oszlatja a tegnapi párát. Minden reményem megvan tehát, hogy kigyógyul az idő: a nap süt, és a gyermek üdén mondikál. Nem fér bennem a kedv, s kikiáltok Ágnesnek, hogy egy percre jöjjön bé.

- Ki csicsereg odaki? - kérdem.

- A Gáspár leánykája - mondja.

- Melyik?

- A középső.

Ejnye, gondolom magamban, hát ez miféle beszéd! Hiszen kettőből csak nagyobbik van és kisebbik, de középső semmiképpen sincs. Márpedig Gáspárnak két leánykája van az egészben, a tegnap este is annyit mondott.

Sűrűn pislogtatva kérdezem meg ismét:

- A középső, te Ágnes?

- Az a! - mondja.

- Hiszen neki csak kettő van!

Ágnes nevet, majd így szól:

- De ma reggel háromra szaporodott.

Én is nevethetnék, de inkább meglepetten a szobát nézem, amelyben sugaras a fény. Mintha fenn is akadnék egyik fénysugáron, egy darabig nem tudok szólni semmit. Csüngök, mint egy nagy denevér a hirtelen fényben. Aztán szánakozni kezdek, egyszerre kettőn. Vagyis magamon, aki nem értettem el a célzatát az itthoni székely beszédnek; s egyben Gáspáron is, hogy fiú helyett leánykát jövendölt a világra.

- Most már így van - mondom végre.

Ágnes nem tudja, s nem tudja a családban sem senki; hogy ezekben a percekben mily csalódott vagyok. Már harmadszor vagyok az. Mert amióta Gáspár öcsém feleséget vett, sokat dédelgettem magamban azt a vágyat, hogy szülessék egy fiú. Igen, már sietve kéne egy alkalmas legényke ebbe a régi családba, melynek sorsa és törekvése mindig az volt, hogy kiküldjön egy-egy tanult fiat a nemzetbe. S mindig úgy, hogy az új felváltsa a megelőzőt, ebben a szolgálatban. Az időnek e nehéz szakában, amikor szétrázva él a magyar, a Gondviselés éppen reám osztotta a szolgálatot. De hol van, aki utánam következzen? Egyre nő és egyre jobban sürget ez a kérdés. Türelmetlen vagyok, mert látni szeretném a láncnak utánam következő szemét, hogy a mélység nyirkából és a szegénység rozsdájából kitakarítsam.

Ahogy engem is kitakarított onnét, aki tudományban és örökösben előttem járt!

- De most már így van... - ismétlem magamban.

S mint aki titkos, nagy gondjában játékhoz folyamodik, az én ködbe borult lelkem is úgy próbál kiverődni.

- Küldd bé a leánykát, Ágnes! - mondom.

Hozza is már, kézen fogva vezeti a háromesztendős leánykát. Mint a hamvas nagy gyümölcs, olyan friss és üde a gyermek. Az izgalom megszínesíti arcája közepét, úgy lépeget felém. Huncut barna szemével aprókat néz rajtam, majd a sűrű, apró pillantásokból egyetlen nagy lesz. Csodálkozás van ebben az egyetlen nagyban, s egyre táguló öröm, hogy ő kit lát! Csak hírből ismer; s a pogácsa után, mit az apjától küldtem az este. Egyesztendős volt, amikor én utoljára itthon jártam: akkor betegen, egészen a halál torkában feküdt, ki sem tudta nyitani a szemét. Ott ültem a bölcsője mellett, mély töprengésben, hogy miképpen vihetnék Udvarhelyre, és melyik orvoshoz. Aztán sikerült visszabillenteni valahogy az életbe; s lám, micsoda szép, kipattanó leányka lett belőle!

- Felvegyelek-e ide az ágyba? - kérdem tőle.

Nem szól, csak a köntösét babrálja. Akkor sem vakkan, amikor Ágnes dicséretekkel s majd szelíd fenyegetésekkel ösztökéli. Pedig micsoda tudós, jómondó leányka: hallom róla a hírt. S olyanokat talál ki, hogy az ember ámulva nevet rajta. Csak a múlt héten is, amikor anyám gyengélkedett egy kicsit s ágyban feküdt, körülnézett a szobában s így szólt: „Ugye, nanyó: ha maga meghal, akkor ez a sok mindenféle a miénk lesz?!” Édesanyám megnyugtatta, hogy bizonyosan az övök lesz, majd maga mellé eresztette a gyermeket az ágyba. Kicsi idő múlva azt találta mondani anyám, hogy fázik, mire a gyermek így vigasztalta: „Ne búsuljon, mert ha én nagy leszek, akkor tíz paplant is szolgállok magának.”

- Az még messze van, fiam! - mondta anyám.

- Addig csombolyodjék belé valamibe! - felelte a leányka.

Most, ahogy itt áll, azzal sem törődik, hogy nevetünk a mondásain. Elévétetem Ágnessel a cukrot, amit a városból hoztam, s gondolom magamban: no, várj, mert én most megvesz-tegetlek, mint többek között egy görögöt. Amikor telitöltöm cukorral a markát, egy kicsi ideig fontolgtatva nézi a csamigát, majd felhág a padra, ott egy szemet a szájába vesz, és magának való nyugalommal lógatja a lábát.

Ágnes nevet egyet rajta, majd kimegy a másik szobába. Én is leszálok az ágyból, s úgy teszek, mintha nem is törődném véle. Előszedem a szerszámokat, amik a borotválkozáshoz kellene; s majd amikor békentem az arcomat, hirtelen feléje fordulok, és azt mondom:

- Itt van a fehér ördög!

Ez már nagyon tetszik neki, mert mebuggyanva kacagja el magát, s végre meg is szólal:

- Maga nem az... - mondja.

- Hát?

- Eppen Áron bácsi.

- S azt te honnét tudod?

- Nekem pogácsát hozott - feleli.

Egy kicsi időre abbahagyom a beszélgetést; s miközben tovább végzem a dolgomat, elgondolom magamban, hogy mennyi mindent hallhatott ez a gyermek rólam, s mégis a pogácsa ragasztott meg az emlékezetében. Ilyen az emberi természet: az önző és a legrövidebb utat választja arra, hogy összekapcsolja magát valaki mással. Gyermeknél és felnőtteknél egyaránt így van. Mindenki pogácsapárti, s ebben a nagy nekilódulásban, ami az élet, csak a költőnek és a szerelmes legénynek jut eszébe, hogy valamiképpen fel is öltöztesse a meztelen igazságot.

De minden vélekedésnél többet ér most az a ritka szerencse, hogy olyan emberrel tölthetem az időmet, aki őszintén meg is mondja, amit gondol. Jó lesz tehát, ha megkérdezek még egyet-mást tőle.

- Kit szeretsz a legjobban? - fordulok feléje.

- Magát! - mondja gondolkozás nélkül.

Felemelem a mutatóujjamat, és enyhén megmozgatom előtte.

- Vigyázz, mert megmondom anyádnak s apádnak, hogy engem szeretsz a legjobban!

Hányaveti mozdulatot tesz a gyermek, és így szól:

- Én nem bánom, ha meg is mondja, mert ők úgylis tudják, hogy őket is a legjobban szeretem.

Hamarjában eszembe se jut, hogy mit szólhatnék erre. Csak elnézem ezt a háromesztendős leánykát, akiben már kiforrott teljesen minden, ami benne van a felnőttekben: az okosság, az önzés és az óvatosság.

- Hát téged erre ki tanított? - kérdem.

- Én nem járok még iskolába - mondja.

Gondolom, egy másik próbát is teszek véle, ami nem az emberek közötti jártasságát leplezi le, hanem a tudományát a természeti világ felől. Odamegyek hát melléje, az ablak felé fordítom őt, s így ablakon keresztül mutatom neki a napot.

- Az mi? - kérdem.

- Hát a nap! - mondja.

- S hát azt honnét tudod?

- Azt mindenki tudja.

Gondolom, most egy nehéz és hirtelen kérdést teszek fel, lám, a nagy szorultságban mit tud felelni.

- S hát a hold mi, azt tudod-e? - kérdem.

- Az is éppen a nap, de nem ilyenkor, hanem éjjel - mondja.

Hamar felkapom az ölemből és átteszem a másik szobába, nehogy ő kezdjen kérdezgetni engem. Mert hamar meg tudna fogni, úgy látom. Bé is húzom utána az ajtót, de még tovább sem tudok lépni, amikor hallom, ahogy nagy hangon dicsekszik Ágnes előtt:

- Ágnes nénöm, Áron bácsi mindent kitudakolt!

Egy percre megállok és fülemben tartom a gyermek szavait, aztán dolgom után látok. Valósággal elengedem magam, hogy a történetek után könnyedén és vidáman lebegjek a létben, gondolatok és figyelem nélkül. De úgy jártam, mint aki virágos fűben mezei kaszálókon megy keresztül, s közben ráragad valami, talán bojtortján vagy a hálója nem is egy póknak. Milyen egyszerű volna vidáman továbbmenni és nem törődni a virágos fű titkaival és a pók fonalaival, de különösen az utolsó esztendőben, lassan és egyre jobban, kényes és érzékeny lettem. Túlságosan kutatóvá tett ez a kisebbségi sors, csupa felelősséggel terhelte meg minden kimondott szavamat, nemzeti érdek képében jelenik meg az egyéni fájdalom és öröm; s főképpen sűrű és igényes lett a rosta, amelyen áthullanak a gondolatok. Szenvedélyesen kutatom az összefüggéseket, mindent meg akarok magyarázni magamnak, hogy tévedés nélkül egységbe fűzhessem ennek a társtalan népnek életét, s úgy keressem számára az utat, ami előrevezethet.

Lám, itt van ez a gyermek, aki hároméves létére már úgy lát jóformán mindent, ahogy a felnőtt. Nem téved sem az öröm, sem a fájdalom mellékútjaira, hanem az egészség és az élet folytatásának törvényét követi. Amikor látja nagyanyját betegen feküdni, nem az elvesztés fájdalma tör fel belőle, hanem ártatlan szeme a javakat számolja össze, hogy majd a megszűnt életet nagyobb zökkenő nélkül folytathassa. De ugyanakkor vallomást tesz az örökös együvértartozásról, melyben az öreg bizvást visszakapja mindazt a jót, melyet gyámoltalanokkal valaha cselekedett.

Mint egy balladának, olyan szigorú a formája ennek az életnek. De emberi számítás szerint legalább biztos, megtartó és erős.

Igen, gondolom magamban, erről is könyvet kéne írni, sőt erről kéne igazán: a népi életformának ezeréves lelki és testi szerkezetéről, melyet nem politikusok ácsoltak össze valamelyik társadalmi osztály védelmére, hanem névtelen emberi mű, mint a nyelv. Nem kezdetet lát a születésben és nem véget a halálban, hanem csak személyi változást mind a kettőben. S nemcsak az embernek emberhez való kapcsolatát szabályozza, hanem a szövetséget is, melyet a természettel és az Istennel mindnyájunknak meg kell kötnünk. Valóban olyan életforma ez, melyben a közösség az első és legfőbb személy s lelkében változatlan, csupán az atyák és a fiak cserélik egymást.

Bizony, meg kéne írni ennek a formának testi és lelki szerkezetét, hogy a nemzet, mely országokban és osztályokban él, eszmélkedjék rajta, és foganjon vágyat arra, hogy szellemben és lélekben egyetlen személy legyen.

Hirtelen elhalnak bensőmben a szavak, s csak ebben a csendben érzem igazán, hogy mint a harkály kopogtatásai, olyan kemények voltak. A harkály azonban, megvizsgálván a fát, észrevétlenül elrepült. Nyugalom árad széjjel a nyomában, és a fa belseje egészségnek örvend. A vidámság, mit a gyermek édes szavaival okozhatott volna, csak most érkezett meg ajándékba hozzám. Gondolom, kimegyek hát a másik szobába, hadd lássam még a rügyet, melyről eszembe jutott az egész természet. De a leányka már eltűnt, mezítláb és gyümölcs-arcával valahol a tavaszi úton messze jár.

Egyedül ülök az asztal mellett, pedig beszélgetésre most volna kedvem. Ágnes azonban künn foglalatoskodik a sütőben, éppen most veti bé a kenyereket a kemencébe. Amikor kimegyek hozzá, egy idő múlva, beszéd dolgában sok hasznát akkor sem veszem neki.

Rosszkedvvel készíti az élelmiszercsomagot, hogy valami szekeresből délután az urának küldje, a szederjési erdőbe. Mert itthonról kell élelmezni az ilyen favágó munkásokat, akik négy- vagy ötheti munka után sem hoznak annyi pénzt haza, hogy valamit indítani lehetne azzal. Sokszor nem is hoznak semmit.

- Hát az hogy lehet? - kérdem.

- Az úgy lehet - mondja Ágnes -, hogy a szekeresek hitelben elviszik a szenet, s amikor eladják, a fizetésről hallgatnak. S ha az ember kéri tőlük, akkor még ők puffadnak.

Azzal csillapítom Ágnest, hogy mindenkinek nehéz manapság az élet: nemcsak itt, hanem a városon is. Ott még szigorúbb a szegénység, ha van, mert mindent csak pénzzel lehet venni; itt ellenben, faluhelyen, mégis elékerül valahogy, ami a legszükségesebb. S hát az úriemberek, a tanult tisztviselők: azok is ezrével kerültek ki a hivatalokból, ha magyarok voltak...

- Érték jót is, legalább - mondja Ágnes.

Látom, semmiképpen nem engedi, hogy derűsebb útra vigyem. De mivel feltettem magamban, hogy itt ma mindenkinek vidámságot kell éreznie, egykönnyen én sem hagyom magamat. Egy hír jut eszembe, amit nemrég olvastam az újságban, s már mondom is Ágnesnek:

- Hadd el, egy szót se szóljunk, amíg úgy nem járunk, mint egy Zsíros nevű kereskedő.

- Hát az hogy járt? - kérdi.

- Úgy járt, hogy az üzletével megbukott, s a nagy nyomorúságban felakasztotta magát. Reggel. S délben sürgőnye jött, hogy megnyerte sorsjegyével a milliót.

Jól választottam, mert Ágnes kacagja erősen a boldogtalan kereskedőt. Jobban is, mint ahogy kéne; törölgeti belé a könnyeit. Várom egy ideig, majd megkérdezem tőle, hogy mit nevet éppen olyan erősen.

- Hát hogyan!... Hiszen a másvilágon mérgiben ismét megütte a guta!...

Így mulatunk, ha másként nem lehet.

S amíg tart még a jókedv, hátamra kapom a kabátomat, és kézbe veszem a botot is, ami két esztendeje várakozik már reám, az ajtó mögött a sarokban.

- Maga hova indul? - kérdi Ágnes.

Szokásom szerint csak annyit mondok, hogy megjáróm magamat. Nem magyarázom, hogy mi az nekem: kimenni lassan a kerten, megnézni a fákat, kutatni az ibolyákat; aztán a falu fölé érni, honnét látszik végig a völgy, látszanak az ölelő hegyek és az erdők, melyekben olyan jártas és otthonos voltam legénykoromban. Nem is értené meg bizonyosan, mint ahogy én sem értettem volna meg, amíg itthoni lakos voltam.

De most!

Igen, vannak dolgok, miket nem lehet magyarázni: gondolom magamban, ahogy átlépek a kertnek a kapuján. Ilyen az is, amikor évekig küszködik valaki, hogy könyvekben megteremtsen egy világot. De ahogy akarná és ahogy szeretné, úgy sohasem sikerül. S akkor eljön egy tájra és beszél emberekkel; nézi a házakat, a föld hajlatait és a fény bujkálását azok felett; orrában érzi illatát a földnek, minek sarát a kezén és a lábán hordozta valamikor, s porát az arcán: igen, eljön erre a tájra, és akkor betelve látja, hogy amit nem tudott megteremteni, itt van az isteni mű!

Érzem, hogy legyőztem.

Csak a választás szabadsága maradt meg: lázadó legyek-e, vagy megadjam magamat? Valami titkos alaktól várom a felszólítást, vagy azt képzelem, hogy a pezsdülő föld alatt, esetleg fent a levegőben, megszólal egy hang, és felteszi nekem a kérdést. Különös képzelődés, minek szeretném megtalálni az okát. Először arra gondolok, hogy értelmem és öntudatom bizonyára szétfolyt e hazai világban, mint vízben az olaj; vagy elolvadt benne, mint pohárban az orvosság. De ez nem lehet igaz, mert látom a cseresznyefákon rengeteg számban a zöld gombokat, emlékszem erre a szarkafészekre a nagy diófán, meg tudom ítélni szakszerűen a földet, s általában egyetlen szilárd és tömör középpont vagyok, gondolkozó és ítélő egyén, ebben a természeti világban. De hát mi lehet akkor különös képzelődésemnek az oka? Vajon nem a szellem libeg-e itt valahol, kit a Jégtörő Mátyásban, viselt dolgaival együtt, megírtam és elárultam az értetlen, rosszindulatú embereknek! Ez egy cseppet sem lehetetlen, hiszen látom innét a házat, ahol a szellem egy teljes esztendőt szolgált, ahol viaskodott, világot javított és csodálatos dolgokat művelt. Ott van a ház: cserepes teteje a piros színből már az aludt vér színébe fordult, ajtói és ablakredőnyei bészegedve állanak, udvarát lakatlanság borzítja, és a kerítései düledeznek. Úgy tetszik, elátkozta e rossz világ az én láthatatlan prófétámnak a lakóhelyét: s ezt megtudván valahogy, talán hazajött a szellem is velem egy időben, hogy kitisztítsa bölcsejét. S most valahol itt kerülget engem, mint gyarló krónikását; s szokott jóságával segíteni akar nekem, nehogy rosszul feleljek az örök és egyetlen főnöknek, ki kettőnk és e tájat egyformán alkotott.

De nem szól.

Csak egy-egy madár repül az ingatag csendben, s alattam a föld feszül, mintha belül készülne valami.

Talán nem fog robbanni, bár egyre jobban feszül, s valami pezsdületet is hallok már a mélyből. Jobb lesz, ha gyermeki módon futásnak eredek és egyiramban ott termek a tetőn, honnét megláthatom ismét az egész művet együtt, tavaszi fényben.

Mint a szárny, úgy lebeg két vállamon a kabát.

S már itt állok a tetőn.

Aztán megfordulok lassan, s ahogy a szemem végigsimítja hosszan a völgyben a falut, abban a pillanatban nagy zendüléssel megszólal a déli harang. Ahogy gyermekkoromban tanítottak, gondolkozás nélkül leveszem a kalapomat, s kérdés nélkül mondom:

- Megadom magam.

S úgy érzem: másképpen nem is cselekedhetném, mert erről a tetőről már csak a megalázkodáson keresztül vihet fölfelé az út.

Harmadik rész

Gyümölcsök régi fán

Délután általjön anyám, és beszélgetés közben kedvesen arra célozgat, hogy a két másik leánytestvérem házánál is mutatnám meg magamat. Csak alig-alig s olyan ügyesen érinti a dolgot, mint ahogy a fecske szokta játékos repülés közben a víznek arcát. Úgy teszek, mintha nem érteném el a csillanó beszédet, de mivel a látogatást már anyám nélkül is készen tartottam magamban, kalapot vetek a fejemre, s így szólok:

- No, menjünk?

- Hová? - kérdi anyám.

Szó helyett egy mosolyból is megértem most már, hogy merre számítottam. Csak azt kérdezem meg, hogy vajon otthon találjuk-e mind a kettőt, Annát és Erzsit, a legidősebb és a legfiatalabb testvéreimet. Bátran mehetünk, azzal biztat anyám, mert nemcsak otthon vannak, hanem várnak is engem.

Künn az úton javában szárad a sár, de azért még ügyelni kell, hogy hova lépjen az ember. A ködnek és a párának, ami úgy nyomasztott a megelőző napokban, híre sincs már, sem a völgyben, sem a hegyeken. Sokat fogytak a tavaszi rongyos felhők is, melyek még a délelőtt, vastag darabokra szakadozva, mindegyre eldugták a ragyogó fényt. Most éppen hevesen süt a tavaszi nap. Türelmetlenül és éhesen turkálja a földet, mint az anyját a szopós bárány, kit a délelőtt láttam a szomszédos kertben, a zsenge fűvön. Derűsen mendegélünk felfelé a falusi utcán, s éppen ott haladunk el az elárvelt ház mellett, melyben a szellem szolgált volt, a fiatal Mátyáséknál. Megkérdezem anyámtól, hogy mért hagyták ennyire istenszerűen ezt a házat, mire elmondja, hogy Mátyás, a gazda, most Brassóban ácskodik, s ott meg is ragadt. Ezt pedig eladnák, ezt a házat.

Kérdőleg tekint rám, hogy nem venném-e meg. Ha volna pénzem, nem kéne sokat biztatni rá, de így csak gondolatban helyezem a ház homlokára a táblát, a szellem emlékezetére. S ha már a vásárban nem telhetik örömem, telik a gyermekekben, kiket a tavaszi nap mind az utcára csalt. Ámulva látom, hogy milyen sokan vannak! Mindegyik ház eresztett legalább hármát-négyet. Sárpuskát gyúrnak; vagy futkorásznak az úton; s csintalankodnak egymással s még a nagyokkal is, akik szintén elébújtak a házak hűvös rejtekéből.

Az egyik kapu előtt lábadozó embert pillantok meg. Valósággal a lábán sárgul, mint a tök. Bottal a kezében áll, nekitámaszkodva az öreg kapuzábának. Mivel nemcsak betegnek látszik, hanem oldalból rokonom is, megállok egy percre, hogy néhány szót váltsunk. Kérdést sem kell azonban tenni neki, mert rögtön így szól:

- Elnyomorodtam.

Nehezen mondja, s utána mindjárt harmatos lesz a szeme. Bizonyára az emlékei virradnak e harmat hullásakor, hiszen sok munkásnapot töltöttünk együtt legénykekoromban. Nehezen és erőszakosan meríti beteg melléből a szót, hogy elmondhassa siralmas állapotát. Hallgatnám csendben és szánalommal, de jobbnak vélem, ha egy kérdéssel megszakítom a kesergését. A feleségét tudakolom, hogy valami jobbra s egészségesebbre térjünk, de nem találok el a legjobbban a dolgot, mert azt mondja:

- Ő sem úgy van, ahogy kéne.

Akkor jut eszembe, hogy egy fia is volt, s egy leánya. Gondolom, ezeken kellett volna mindjárt kezdenem, hiszen az öregek öröme mindig a fiatalokon nyugszik.

- Hát a fia? - kérdem.

- Nem hallottam, hogy meghót volna - mondja.

Látom, hogy ezt még úgy sem találtam el, mint a feleségét, de nem szökhetem a leányra egy további szóval: hallgatnom kell a fiú dolgát. S hallgatom is, hogy három esztendővel ezelőtt megházasodott, s mindjárt elment feleségestől együtt Bukarestbe. Az elején még írt egyet-kettőt, mivel akkor portás volt valami gyárban, de onnét elég hamar kitétték magyar volta miatt. Attól kezdve aztán elvesztették maguk elöl, de teljesen.

- S pénzt küldözgetett volt-e portás korában? - kérdem.

Az öreg elhajt egy legyet az orráról, s csendesen így szól:

- Azt az egyet nem.

Olyan szomorú az ügy, hogy abból szótalanság háramlik mind a kettőnkre. Szó helyett a lábunkat váltogatjuk, amíg a játszadozó pajkos gyermekek háta mögött elmerül a hálátlan fiú.

- S hát maga keresni tud-e valamit? - folytatom tovább.

- Én semmit, nemhogy valamit - mondja.

Ennyi megátalkodott, rossz hír után, amennyi beszélgetésünk alatt egyre-másra hullott, egyszerre engemet is indulat fog el a sorssal szemben. Szinte nyersen hangzik már a szavam, amellyel végső számadásra szólítom az öreget:

- Hát akkor miből élnek? Mondja!

- Leányunk a gondviselő - feleli.

S mindjárt úgy kiderül a szeme, hogy kideríti az enyémet is. Így hallgatom, megérkezett édes megenyhülésben, hogy milyen szép és dolgos a leányuk. Jelenleg ott szolgál Medgyesen, valami németnél. Becsületes jó hely, ami abból is kitetszik, hogy egy perc megállása sincs a lánynak. De aztán elsején fizetnek is mindig, s a fizetésnek a fele jön haza ide. Abból taszigálják az öregek az életüket, s abból él a két kecske s a majorság is.

Olyan megindulva beszél a lányról, hogy nótát lehetne írni róla. Talán fog is valaki. Lám, már itt is van a biztató jel, mert ahogy továbbmegyünk, virágos szavakkal anyám hímezni kezdi a lányt. Majd a hímzésben a többire tér, akik szintén szolgálnak közeli és távolabbi városokban, s ugyancsak olyan irgalmasak hazafelé, mint ez a másik, az öregé. S mind, amelyik nem kényszerül arra, hogy itthonvalókat támogasson kicsi pénzével, házra gyűjti a fizetését, vagy esetleg férjhez adja magát belőle. De mindegyik kívánczik vissza a szülőtte földjére, s ha nem is előbb, később hazajön.

- Jelenleg hányan lehetnek távol? - kérdem anyámtól.

Édesanyám elgondolkozva számigát magában, majd így szól:

- Úgy százig való.

Egész tábor, csak egy ilyen faluból, vélem magamban. S képzeletem mindjárt össze is gyűjti a száz hajadont, de tovább nem csinál velök semmit, mert éppen jobbra fordulunk, belé egy hágós utcába, mely emlékeimet özönével idézi, és ködbe takarja a hajadon sereget. Sok bajt láttam én valamikor ezen a meredek utcán, s még nálamnál is többet a béfogó marha. Mert a bűzát és a szénát s az erdőről a fát jórészt erre hordtuk haza mind, ki ezen a meredek utcán,

húzó állat és taszító ember kínlódásaival. Még gyalog is egyre nehező az ember, úgy érzem most. Igaz, hogy testileg nem is vagyok már olyan szárnyas, mint abban az időben; inkább lelkileg estem a repölők fajtájába.

Egy embert kérdez anyám, itt az utca közepén, hogy emlékszem-e reá. Mutatja a házát, de én az embert magát látom kiemelkedni a múlt homályából. Apám kortársa volt, egy kicsit dadogott, és Domokosnak hívták. Lator férfiú volt bizony, anyámmal együtt úgy emlékszem reá. A sok verekedés közül, melyekből apám véresen és alig keveredett ki, egyiknek ez az ember volt a hőse. Egészen kicsi voltam, amikor úgy hozták apámat haza, vérbe borulva. Kicsi fejemben és friss szívemben sokszor melengettem a bosszút, de mire elég erőhöz és alkalmas kézbelihez nőhettem volna, már meghalt a dadogó ember.

De legalább nem természetes úton.

Akkora szíve volt, mondja anyám, hogy számot tett volna állatnak is.

Mint a pillangó a mérges nagy virágból, tovalebben a mi gondolatunk is a verekedő ember nagy szívéről. S véle együtt hátunk mögött marad a meredek utca is, mert fordulunk már jobb felé a tetejében; s ott mindjárt szemembe huppan puhán a ház, amelyben már huszonegy esztendeje lakik a testvérem, Anna. Ő legnagyobb a gyermekek között, s utána én következem. Gábor, aki kettőnk között született volt, az kicsi korában meghalt. Apámon kívül ez az Anna volt egyedül, aki megelőzvé születésben, ezen a jogon uralkodott rajtam. De volt egy eredendő hibája, amelyen az uralkodása megdőlt, amikor én tizenkét esztendő lettem. Ez a végzetes és eredendő hiba pedig abban állott, hogy leánynak született; én pedig fiú létemre veszélyesen nőtem és erősödtem. Gyönyörű nyári napon, fent a hegyi kaszálón tört ki a szabadságharc. Éppen szekeret raktunk illatos szénával. Az én kezemben ott volt a gereblye, s ott az Anna száján a sűrű parancs. Aztán egyszerre lángot vetett bennem a lázadás indulata, s a következő percben Annának a fejéből arcára csordult a vér.

A győzelem végleges volt, és az uralmam innét örökös.

Most is, ahogy belépünk hozzá az ajtón, nagy örömeben is megalázva szól hozzám. Erős asszony, nagyon munkagyőző. Az öt gyermek sem gyengített rajta semmit, mert annyi gyermeke lett: három az első házasságából, s kettő a mostaniból.

- No, hogy vagytok? - kérdem.

Szűk a hely az asztalosműhelyben, ahol így nappal ők is, a gyermekek is tartózkodnak. Odatesz egy széket, ahol mégis a legtöbb tágasság van, letörli a kötényével, és különös, egy kicsit éneklő hangon biztat, hogy üljek le a székre. Leereszkedem, s amíg váltjuk a szavakat, apróra megnézek mindent. Legelőször a két gyermek ötlik szemembe, de ha történetesen egyebet néznék, anyám úgy is ezeket ötletné szemembe. Mert odamegy hozzájuk, igazgatja és takargatja őket. Mint a Gondviselés családi főnöke, valósággal a hivatalát látja el; s olyan magától jövök dédelgető mozdulatai, mint a lélegzés vagy az egészséges szemek pillantása. Minden gyermekénél s mind a tizenegy unokájával ilyen ő. Napestig övék az élete, egyiktől a másikhoz megy: ápol, segít és vigasztal; s főképpen békít, haragos felnőttest és síró gyermeket egyaránt.

Vékony, finom leányka ül az ágyon, köntöse alá húzta a lábát, és a szemét lesütve tartja. Így, ahogy van, szeliden és törékenyen, szentképre lehetne tenni, mint kezdő kicsi szentet. Mellette négyéves buksi legényke fekszik, megbúvó aluvásban. Feje benne ül mélyen egy hatalmas bárányszőr sapkában, s ahogy nézem, olyannak tetszik egészséges nyugalmaiban, mint valami gyermekbálvány, kinek a fejét por ellen tokba tették.

Sógor is szelíden és készségesen áll a műhelypad mellett. Ingét feltúrta könyökén felül, ahogy asztalosmunkánál általában szokás. A bokáján kurtán tátog a nadrágja, mintha nem lakott volna jól fűrészporral. Egy kicsit zavartan pislog felém, s láthatólag nehezebbre esik, hogy valamit ne tegyen értem. Mint a szőlővenyige vagy a sárgadinnye: annyira nem talál belé ebbe a kemény, vigyázatlan farkaslaki világba. Nem is erről a környékről való, hanem háromszéki. S látni lehet, már kapásból, hogy nem is katolikus. Ha az volna, talán nem ütköznének úgy ki az idevalók közül, hanem megvolna benne is a közös jegy: a békétlen nyíltság a pillantásban és a dölyf báránnyelvéje az arcán. De egyszerűnek és szelídnek mutatkozó református ember, akinek szokás után és szabályra jár a mérge.

Kivágott és meggyalult deszkák állnak, ráfektetve két barna székre.

- Mi készül? - kérdem.

- Koporsó lesz belőle - mondja a sógor.

A bölcsőt kérdezem, hogy csinál-e sokat. Bizony, csak egyet-kettőt egész esztendőben, ki hitte volna! Pedig tudhatnám én is, amit sógor magyaráz: tartós dolog, kérem, a bölcső! Annyit elringatnak egyben, hogy később egy század is kitelik azokból a gyermekekből. Anya lányának adja, szomszéd szomszédjának. De koporsót minden halottnak muszáj csináltatni, hacsak még jobban meg nem változik a világ.

- Diófából csinált-e sokat? - érdeklődöm.

- Hadd el, diófa! - szólal meg anyám, mintha éhínség idején kalácsot emlegettem volna. Sógor azonban számítást csinál mégis magában, s kideríti, hogy egyet csinált volt, tizenkilenc esztendővel ezelőtt, valami nyugdíjas embernek.

Innét a diófáról a keresetre száll át a beszéd, de bár ne szállana, mert egyszeriben mindnyájunk fölött béborul az ég. Különösen Anna keseredik meg, s ahogy beszél, mintha a zsolttárok mélységéből énekelné fel hűlesztő panaszait. Sok községi munkát csinálnak, ide s a környező falvakba, főleg az új állami iskolákba. De amíg a pénzt megkapja az ember a községektől, abba belészakad a lábbeli. Az egyesek is nehezen fizetnek. Pedig az sem elég, a kétféle kereset, ha ki is lehet vajújni egyszer a helyiről. Azért reászorult, hogy valamiből ő is pénzt csináljon: gyapjat velleget, ha egy kicsi pénzt megdughat, s eladásra posztót csinál. De arra is reákapnak, a posztóra, s adóra vették, mint üzérkedést.

- Pedig csak kapdosol hozzá - mondja anyám.

Ezen egy kicsit enyhülünk, mert édesanyám úgy tudja odalebbenteni az ilyen szavakat, mintha háborgó vízre virágot dobna valaki, s attól a virágtól egyszerre lecsendesednének a tarajos hullámok. S ha már a vigasztalanság után ilyen kedvező fordulat állott bé, azt gondolom magamban, hogy induljunk el talán, s vigyük magunkkal ennek a megenyhülésnek felét, s a másik felét hagyjuk itt.

Fel is állok mindjárt, s így szólok:

- Még találkozunk.

- Hát hogya! - mondja sógor.

Anna mézet és befőttet ígér nekem, hogy aztán átalküldi a legénykével. Még a kapuból is csillapítom, hogy ne igen adakozzék, mert nálunk is van elég, aki megegye. Anyám figyelemmel és hűségesen áll mellettem, mint a mesében a varázspálca, s csendes szavakkal az Anna jószívűségét dicséri.

- Mind jók... - teszi azután hozzá.

Ahogy továbbmegyünk, a három nagyobbik fiút hozom szóba, akik az első házasságból születtek volt, s akiket nem láték itthon. Bajos is lett volna itthon látni őket, beszéli anyám, mert csak a kisebbik fityeg még a háznál. Ez is már tizenegy esztendő, jelenleg elküldték nyilván valahová, s ilyenkor estig nemigen kerül elé. Amelyik előtte való, úgy másfél évvel ezelőtt azt is elküldték volt a malomba, s többet nem jött vissza. Azonmódúlag, ahogy volt, egy falás eleség s egy bani nélkül, a rajta levő ruhában elment világgá. Két hét múlva hozta valaki a hírt, hogy Udvarhelyen látta a legényecskét. Valami kötélverőhöz állott bé, de ott sem maradt sokáig, hanem egy borvizes emberhez pártolt, aki kereskedőnek tette meg.

- Kereskedőnek!? - kérdem.

- Annak, szegényt - folytatja anyám. - Egy nagy hordóba borvizet töltenek, s Árpád viszi. Kicsi szekéren s öszvér-lóval így járja a vásárokat, s ami pénzt csinálni tud a borvízből, egy része annak az övé. Tavaly itt is járt a nálunk való vásáron, de haza nem jött a szülői házba. A hordó alatt üldögélt a rúdon, amikor én megláttam; kenyér s egy nagy darab hurka volt a keziben.

Elhallgat anyám, s nem szólok én sem. Árpádot látom, a tizenöt éves fiút, amint a vásártéren a borvizes hordó alatt üldögél; majd alkonyatkor szemébe húzza a sapkáját, és elindítja az öszvért, ki a faluból, ellenkező irányba a szülői házzal. Élesen, szinte lélegzet nélkül figyelem elképzelt arcát, mert tudni szeretném: vajon micsoda fájdalmat hordoz a szívében ez a gyermek, és micsoda gondolatokat a fejében! S milyen lehet az az út, amelyen odáig lehet jutni, ahol már elmúlik az édes pohár: az anya és a szülői ház!

Meg kéne keresnem ezt a fiút, gondolom magamban, de anyám sem tudja, hol találhatnám. Talán a másik, a nagyobbik, tudni fogja.

- Hát Vilmos? - kérdem is.

- Az is világ bolygója - mondja anyám.

S elbeszéli, hogy Vilmos is hasonló módon hagyta volt el a házat. Ott dolgozott a mostohaapja mellett a műhelyben, de örökösen vívtak egymással. Az apja folyton benne lakott a gyermekben, mint inasban; de Vilmos sem akarta meghajtani a nyakát, mivel ott született volt, abban a házban, s az édesapja után a szerszám is mind az övé volt. Ilyenfórmán annyira elteltek méreggel egymás iránt, hogy valamitől tartani kellett. Akkor történt, hogy Vilmost ide az állami iskolába küldte az apja, hogy ott a padokat gyalulja. Úgy elment akkor a gyaluval együtt, ahogy Árpád elment volt a malomba. Egyenesen inasnak állott egy szombatfalvi asztalosnál, s szinte ott halt meg, úgy elbántak véle. Aztán valahogy mégis meggyógyult s felszabadult. Most segédeskedik.

- Mennyi idős? - kérdem.

- Tizenkilenc - mondja anyám.

S már ott vagyunk a kapuban, melyen keresztül nyolc esztendővel ezelőtt új hajlékba vitték Erzsit, a legkisebbik testvéremet. Ahogy bétesszük magunk után ezt a kaput, Árpád és Vilmos kívül maradnak rajta.

Új ház új beszédet termik, s új család új gondokat.

- Hát ezek élhetnek-e? - érdeklődöm anyámtól, ki csak ennyit felel:

- Jóféle ura van.

Nem találjuk itthon ezt a jóféle sógort, éppen fuvarozni jár valami vállalkozónak. Csak estére szokott hazakerülni, mire kisírta magát a szekér, ember és lovak elfáradtak. Csendes, és nem haragszik akkor sem, mint a legtöbb falusi ember, a nehéz napi munka után. A család ilyen,

mondja Erzszi, ahogy a legkisebbik gyermekét az ölében tartja. Jámborságra születtek, s van egy apáca is közülök!

- Üsmeri-e, bátyám? - kérdi.

- Hát hogyne! - mondom. - Amikor diák voltam, s ő növendék, még szénát is takartunk együtt, idehátra Baksafüben. Úgy megvert minket az eső, hogy a ruha összekondorodott rajtunk, akkor.

Anyám boldogan mosolyog, hogy én még ilyenekre is emlékszem.

Szalonnát vesz elő Erzszi, s almával is kínál. A két nagyobbik gyermek úgy nézi a gyümölcsöt, hogy tündöklök a szemük, s majd kiesik. Nem akarok túlságosan gazdáskodni, így a más házánál, de egy almát mégis kettőbe vágok, s odaadom a két gyermeknek. Most már engemet néznek ragyogva, különösen a nagyobbik leányka, Magdó. Olyan szeme van ennek, mint két dió, amit kifényesítettek. Ahogy nézem őt, mintha az édesanyját látnám, ötéves korában. Első vagy második gimnazista voltam, amikor született, s bizony sokat ringattam vakációk alatt. Most itt ül három gyermekkel, s nem tudja, hogy melyiket nézze inkább a három közül.

Én sem tudom.

Mégis a nagyobbikra nyugszik rá mind a kettőnknek a szeme.

- Hát nem köszönöd meg az almát Áron bácsinak? - kérdi az anyja.

Magdó lesütött szemekkel mosolyog.

- Eredj, csókolj kezet neki! - biztatja anyám is.

Magdó ismét gondolkozik, mire Mátyás rászól, a négyesztendős:

- Lódulj, Magdó!

Magdó odajön erre a parancsra, parolát csap a kezembe, majd a hátára csókot, és így szól:

- No!

Magamhoz vonom egészen, s ahogy ott tartom a karom alatt, arra kezdi biztatni az anyja, hogy vigasztaljon engem. Hamarjában nem tudom, hogy mire véljem a dolgot, de kioktatnak szívesen engemet is. Azt mondják, hogy hajtsam a tenyerembe a fejemet, s tegyek úgy, mintha nagyon búsulnék valamiért. Hirtelen és keresés nélkül a nemzetem sorsa jut eszembe, mely nehéz idők felé tart újból. Tenyerembe hajtom hát aggódalmasan a fejemet, mire Magdó a nyakamat átöleli, és mennyei hangon, vagy mint egy lágy szavú galamb, így szól:

- Édes kicsidöm...

Mindenki nevet, olyan jól sikerült a vigasztalás. De a legnagyobb élvezetet mégis Mátyásnak szereztük, a négyesztendősnek. Már nem is egyében, hanem pillangó módjára a szemük csak rajta édeleg, aki nem tudja felejteni a történetet. Buksi szőke fejével mindjárt-mindjárt túr egyet a befejezett játékon, s ilyenkor buffan is hozzá, mint a malac. Ahogy nézem őt s tartom a fülemet is neki, az jut eszembe hirtelen, hogy vajon honnét és miből eredhet az efféle játék. Gondolom, ezt meg is kérdezem, mihelyt a csend egészen megülepszik. De az utolsó pillanatban mégis visszafordul a nyelvem hegyéről a kérdés, s ugyanakkor valami furcsa, törékeny csend terjed bennem széjjel. Nem tudnám okát adni ennek a hirtelen változásnak, csak azt az egyet érzem, hogy hallgatnom talán jobb lesz.

Hallgatok tehát.

De amikor véget vetünk a látogatásnak, s anyámmal ketten kijövünk a kapun: ebben a legnagyobb meghittségben, melyhez hasonló csak ember és föld között lehetséges, mégis megkérdezem:

- Ezt kitől tanulta a gyermek?

- A vigasztalást-e?

- Azt.

Anyám sóhajt, és megcseréli a zsebkendőt: egyik kezéből a másikba teszi. Aztán egy szomorú történetet kezd elmondani, melynek szerencsétlen hőse ide tartozik, ebbe a családba, ahol most látogatóban valónk. Éppen a testvére volt sógornak, az „édes kicsidöm” apjának. A megélhetés dolgában sokat járt együtt a két testvér, főleg erdei munkára. Így esett összel is, hogy egy darab erdőt fogadtak fel, a havason. Elmentek ketten, hogy levágják az erdőt, s el is végezték baj nélkül a munkát. Akkor sógor hazajött, az egyik este, s a testvére ott maradt.

Anyám ismét megcseréli a zsebkendőt, én pedig szorongva gondolom, hogy most, most lesz a baj! S a szorongásom tetején, abban a pillanatban, már ott áll az én életemből is az erdei múlt: rejtelmes, mély éjszakák, melyeket tűz és félelem mellett erdőkben töltöttem.

- Ott maradt, egyedül? - kérdem.

- Az ember sohasem tudja, hogy mire végzi - folytatja anyám. - Mert ha tudná, akkor mind a ketten hazajöttek volna. De úgy beszéltek meg, hogy az egyik jöjjön haza, s hajnalban hajtsa fel a lovakat a szekérral, s a másik pedig örözze addig a fát s a szenet, mert szapora most a tolvaj. Ferencre esett a hazajövés, az Erzsi urára, mert az ő lovai s szekere éppen szabadok voltak. Hát Ferenc haza is jött, s jóformán egy keveset is alig aludt, mert indult vissza a szekérral. Így is már szép reggel lett, mire felérkezett a helyszínre. Csengő volt az egyik lován, s az szólott. Már közel járt a helyhez, ahová igyekezett, mert éppen azon az erdei úton csengetett elé, amelyik kibukik a tisztásra s ott a tisztáson a kicsi major-házra. A Ferenc testvére ebben töltötte éjjeli nyugodalmát, de nem jól. Mert amikor Ferenc odaért, hát a major-házat koromba omolva látja. Mindjárt megállította a lovakat, s maga még kereken járta az enyészett helyet, melynek hammából még szivárgott is vékonyan a füst. Nem tudta elgondolni, hogy mi történhetett, de jó nem, annyi bizonyosnak látszott. Reszketni kezdett a lába, s egy darabig nem tudta, mit csináljon. Aztán kiáltott egyet, hátha valamerről megszólalna a testvére. De nem szólalt meg. Még egyet kiáltott. Akkor sem szólalt meg. Arra elékapott egy rudat, s a hammat túrni kezdte véle. Ott volt. Úgy elégett, hogy csak egy-egy diribdarab fordult ki a csontjából, de a lába feje egészen megmaradt a bakancsban.

Valósággal látom magam előtt a szenes csontokat és a két lábfejet, mit a tűz nem tudott megenni. Egy kicsit küszködnöm kell a szóval, de aztán megkérdezem:

- Hogy történhetett?

- Azt máig nem tudja senki - feleli anyám.

Ahol elmegyünk, egy ember vizet merít a kapun belől a kútjából. Amint megpillantom, szeretnék odakiáltani neki, hogy ügyeljen, nehogy beléessék a kútba. Anyám azonban nem tart ilyentől, hanem hangosan köszön, még vidáman is egy kicsit. Aztán így folytatja a mi beszédünket:

- Amikor Ferenc hazajött onnét, otthon leült a kicsi székre, fejét a tenyerébe hajtotta, s úgy sírt. Egy darabig a többi is véle szenvedett, de aztán szép lassan odament a kicsi lányka hozzá, átölelte a nyakát az apjának, s szépkedves vigasztaló hangon azt mondta neki: „Édes kicsidöm...”

Eddig csak borzongást éreztem, s megriadt bűvást önmagamba, végig a sötét és rejtelmes történet alatt. De most, ahogy odavezeti anyám a négyesztendős leánykát a síró apjához, ahogy egyszerű és bensőséges szavakkal vezeti oda, és hallom a vigasztaló szót, az „édes kicsidöm” gyöngyszemeit: abban a pillanatban megtelik könnyel a szemem.

Félrefordulok, mintha a kaput nézném, mely mohásan beléroggyant az időbe.

- Sok rossz kapu van... - mondom.

Mintának megnéz anyám is egyet, s rögtön így szól:

- A miénket nem győzi le egyik sem.

S ahogy ezt tréfásan kimondja, már vége van a könnyes borulatnak, mely egünket terhelte még az előbb. A gondolat arcunkat változtatja meg, s a hang táncoló lejtése a levegőt.

Enyhülve tekintünk össze.

S ennyi idő alatt, míg a derű felváltja a borút, s e változás kedvében összenézünk: már tovaillant valami, amit ismét nem tudtam megragadni. Valami furcsa, titokzatos szellem talán, mely emberben és tájban egyformán benne van itt. Mely mindig hirtelen csillan fel szóban és levegőben, felhők egén és szemekben. Jön váratlanul, amikor nem gondolja senki; rezdül egyet, mint a láthatatlan kristály, de mire utánakapnál az értelmekkel, már csak állasz tanácstalanul, és látod, hogy minden új színben és új hangulatban veszen körül.

De az okát nem tudod.

Gyermekkoromban soha nem vettem észre ennek a világnak folytonos változását, annyira természete neki. De ahogy járni kezdtem idegen földeket és sokféle idegen várost, s bolyongásaimból haza-hazatértem, egyre jobban kezdtem ámulni ezen a játékon, melyet ember és természet egyaránt játszik. Sokszor láttam embereket, akik keservükben éktelenül káromkodtak, de ahogy javában forrt világ és vér: egyszerre megrezdült a láthatatlan kristály, és minden oda lett, ami zord. Jókedvet is láttam, melyből vér csordult, mire észre lehetett volna venni. S jártam völgyekben és állottam hegyek tetején: s amíg a völgyet néztem, a hegyek felett megváltozott a fény; s amíg a hegyeket néztem, a völgy szint és kedvet cserélt.

Mint anyám, egy kicsit én is ilyen vagyok.

De lám, ilyen a ház is, amelyben születtem, mert ahogy megállunk az úton és kinézek a kicsi utcán, vidáman áll ott fent a ház, mintha kölyök módra, pajkosan nevetné a napot, amely húzódik már erősen lefelé. Most két esztendeje, amikor itthon jártam volt, töprengve ült a diófa mögött.

- Hány éves ez a ház? - kérdem.

- Itt lesz hetven - mondja anyám.

Gondolom, ez mit rejteget vajon, ez a felelet; s meg is kérdezem mindjárt:

- Hát máshol nem annyi volna?

- Nem bizony - válaszol anyám -, mert így hozta volt nagyapád, valahonnét a Küküllő fejiből. Ha ott maradt volna, ott idősebb lenne.

Ez tiszta igaz, gondolom, de nem szólok egy szót sem. Bár az előbb sem szóltam volna, mert így elárultam tudatlanságomat a ház felől, amelyben születtem. Ezt leginkább magam előtt restellem, ami sokkal rosszabb, mintha más előtt restelleném. Pedig úgy tűnik most, titkos pironkodásom alatt, mintha tudtam volna házunk eredetét. Határozottan úgy tűnik, de az esztendő, amik azóta hágtak egymásra bennem, ismeretemet mélybe temették. Nem tudom

kiásni, hogy megállapíthatnám korát és tanító mesterét; de általánosságban annyit mindig tudtam és tudok ma is, hogy fából való épületeket, házat és csúrt, manapság is gyakran hoznak ide lábon. Főleg havasi falvakból, de magából a havasból is. Ott van a dús fenyővilág, hol úgy dolgozhatik az ács, ahogy a mészáros a mészárszékben. Összerója az épületet, aztán szekerekre rakják, és elhosszítják ide, a bükkfa- és cserrefalvába, s itt már gyermekjáték a többi.

- A csúrt is onnét hozták - mondja anyám.

Most látom először, csak levélből tudtam eddig, hogy ősszel tető alá került a csűr. De milyen tető alá! Úgy vöröslök a két összeboruló cserépmező, mintha az egész épület valami rengeteg nagy testből, ami fent tanyázik a magasságban, onnét szakadt volna ki, s éppen ide esett volna kettős szerencsével. Egyrészt, mert ügyesen talpra esett: másrészt, mert éppen öcsémnek esett.

Nagy épület és szép. S az én örömem is ilyen nagy és szép, hiszen faragott fában, óriási gerendákban és vöröslő cserépben egyes betüimet most látom először. Bár többet értek volna betüim, hogy most a csűr egészen bé legyen fejezve. Mert így darabosan áll még egy kicsit, vad természete kiütözik; s az árnyékalja éppenséggel kietlenül tátong, mintha ács után ordítana.

Az udvari kaput, mely rozogaságában győzhetetlenül áll, el is felejtettem megnézni. S most már úgy is marad, nézetlenül, mert Gáspár meghallja lépteinket, s mint valami barlangból, olyanformán búvik elő a csűr kisebbik kapuján.

Odajön hozzám, s ahogy kézfogásban, nézésben és testtartásban megadja nekem a tisztességet, az éppen olyan, mintha két katona testvér találkozónék, kik közül tábornok az egyik.

Aztán megfordul, és ráint a fejével a csűrre:

- Hát ez az! - mondja.

Szótlatlanul nézem az épületet, de most már nagyrészt tisztességből. Mint aki nem más helyen, hanem a templomban imádkozik: olyan zajtalan és merengő ez a mi gazdasági áhítatunk is. Gáspár sem magyaráz semmit, hanem finom ügyelettel mindig ott nézi a csúrt, ahol én. Mintha pillantásaim alá folyton odatenné a maga pillantását, hogy örömem annál puhábban s biztosabban teljesejék. Anyám pedig hol minket ügyel, két fiát; hol pedig az épületre vigyáz, nehogy elfusson szemünk elől.

Végre, amikor úgy látszik, hogy a vizsgálatban kimerültem, megszólal Gáspár:

- Úgy gondoltuk, itt jó helyen lesz.

Benne van ebben a kérdés is, hogy vajon jó helyre építette-e csakugyan; de benne van a csűr végzete is, hogy most már itt állni és rothadni fogsz, ahol vagy. Nem tudok öcsémnek rögtön megfelelni, hanem először megnézem a helyet, ahol állott a régi csűr. Ott fent, keleti égtájon, arccal a ház külső bütüjére. S ez most délen áll, szembe a házzal.

A kert végig kinyíltott a régi helyén, ez az új egy kicsit a szemébe bújt az öreg háznak.

Nem tagadhatom: nekem bizony rosszulesik a pusztaság, amely némán és hatalmas szomorúsággal ül a keleti részen. Szemem és szívem egyaránt szorgosan teszi vissza oda a régi épületet, mely gyermeki létem felejthetetlen hajléka volt. Sok verejték csorgott homlokomról benne, hiszen szénát, búza- és zabkévét sokszor hánytam fel odrába, a vastag deszkapadlóján is elégszer álltam, reggeltől estig, cséppel a kezemben. Akkor még ritka és kedvetlen dolog volt a cséplőgép; s ami volt, az is tüzes volt még akkor: fával fűtötték a kazánját, nyolc ökörrel húzták nagy gazdák udvarára. Nem is a cséplés tartotta meg emlékezetemben a tüzes gépeket, hanem a szilva, amit ilyenkor bátorságosabban szedtünk; s a szilva mellett a tüzes kazánnak két hatalmas gömbje, amely villogva forgott s forgatta képzeletünket; s a nagy acél-

gömbök mellett a jókedvű lányok, kiknek a bátorsága óriási volt nappal, de bezzeg, holdvilágra olyan finomra vékonyodott, mint a húr, amelyen csak muzsikálni lehet.

Néhány pillanatba telik, amíg zörögve vagy sejtelmesen végigfutnak bennem ezek a gondolatok. De odáig csálnak e néhány pillanat alatt is, hogy a mélézés kicsi kedves kapuja már megnyílik előttem. Onnét veszem észre, egy véletlen pillantással, hogy Gáspár várja a feleletet.

- Akárhol van - mondom neki -, csakhogynyire megvan.

Anyám nagy elismeréssel teszi hozzá, hogy ami munkát Gáspár végbevitt ezzel, azt még elgondolni is sok. Mert igaz, hogy kalákában hozták a fának nagyját, de a többi mind a Gáspár dereka s két keze tette, s az a két szegény jármás marha.

- Hát az mint mond, az állomány? - kérdem.

- Még gyenge - mondja Gáspár.

Megindulok az istálló felé, hogy lássam azt is, ha gyenge, ha nem. Gáspár kinyitja az ajtót, s bémegyünk mind a ketten. Éppen esznek a tehének, lustán és fanyalogva. Kettő van, de húsban és formában egyaránt mutatósak. Tiszta, fehér fajta mind a kettő, de ez jó is, mert a tarkát sohasem szerettem, s apám bé sem kötötte volna. Pedig tejet sokat ad, azt mondják. Úgy látom, ez is fejős az egyik, de a borjú, amelyik ott áll mellette, a tejhez egy kicsit nagynak tetszik.

- Tán nem szopik? - kérdem.

- Az igen - mondja Gáspár. - Mindent csinál.

Nevetve magyarázza, hogy milyen életes állat: a szopás mellett mindent megennék a világon, a minap egy zsebkendőt is békapott. Nekem is nevetnem kell rajta, nagy puha szemekkel úgy néz reám. A szarva már jól kibökte magát, az orra feketén csillog, s egy vastag szalmaszál kiáll a zápja alól, s úgy tartja, mintha málnaszörpöt akarna szipni véle. Mondom is Gáspárnak, hogy menjen s hozzon egy pohárral. De Gáspár tett helyett elkacagja a dolgot, odamegy, és megveregeti szeretettel a nyakát. Én is megsimogatnám, de félrebújik előlem, s az anyja pedig zordul tekint rám, s olyan hangot ad, mintha valami nagybögő mordulna meg.

- Szereti! - mondja Gáspár.

Ha nem tekintene olyan nagyba engem az öcsém, most egy kicsit döfelném a borjút s nagybögöztelném az anyját, de így le kell mondanom a játékról. Inkább a pajtát vizsgálom, a hírlást s a gerendázatot, a jászlot és könyöklőt. Kifogástalan minden, sőt módosnak is tetszik. Külön rekesz is van a belső sarokban, hol a szerszámok állanak és az itatócseber. Középen egy ablak, mely a haladást leginkább mutatja, hiszen apám idejében és a régi pajtában efféle ablak nem volt. Télen, amikor nemcsak a külső, cifrára faragott szellős ajtót tettük bé, hanem a melegítő belsőt is: akkor sűrű sötétben háltak a marhák. Most esetleg a holdat is láthatják a kicsi ablakon keresztül, ha véletlenül odakerül a hold, s ők valami gondjukon kérődzve töprengenek.

S ahogy vizsgálódom, mezei virágot fedezek fel, kis csokorba összekötve és felszúrva a gerendába, közel az ablakhoz. Jobban megnézem a virágot, hogy vajon nem ismerem-e. Bizony, sokszor láttam érett füvekben, nyár derekán, de nem a faluhoz közeli kaszálókon, hanem távol. Erős szára van a virágnak, s a szár tetején több ágacska nyílik. Minden ágacskának gömb van a tetején, maga a virág. A színe most is olyan friss és hatásos, mintha lábön állana, illatos földön, testvérei között. Finom kék ez a szín, nem kacagó, hanem csak mosolygó kék.

Nézem, s a neve nem jut eszembe.

- Ez miféle virág? - kérdem.

- Ördöglőtte fű - mondja Gáspár.

Ha engemet lőnének meg, úgy sem tudtam volna megtalálni ezt a nevet, pedig csak fél kellett volna bukkantanom emlékezetemből. De íme, úgy jártam ezzel is, mint a házunk születésének körülményeivel: rétegek takarták, melyek alatt elevenen eltemetve feküdt. Szomorú dolog ilyen gyarlónak és változékonyak lenni, amilyen én vagyok. S hozzá még igazságtalannak is önmagam iránt, csak hogy kedvezhessek kicsinyes emberi természetemnek. Mert ezt a gyarlóságot, melynek jegyében elmém elveszít régi dolgokat és kedves virágneveket, sokszor egészségnek neveztem önmagamban és azt mondogattam: múzeum talán az agyvelő, hogy limlomokat gyűjtsön össze, s azokkal töltse meg a helyet, amely friss dolgokra szomjazik mindig?! Nem múzeum, véltem ilyenkor. De ebben a percben nem vélem. Inkább a tévedés válik bizonyossá, mely okoskodásom egyetlen biztos eredménye. Vagy nem tévedés talán, hogy mohón igyekeztem megtanulni új szavakat és divatos fogalmakat, s azokért régi szavakat és melegítő fogalmakat adtam cserébe a feledésnek? Itt van például ez a virág, melynek „ördöglőtte fű” a neve. Micsoda pajkos képzelet van ebben a névben, s mint a csillagocska az éjt, úgy jelez egy világot, melyben látható és láthatatlan lények egyaránt élnek. S én nem vigyáztam arra, hogy megtartsam magamnak, hanem kidobtam lelkem vázájából, s helyébe új szót ültettem. Talán azt a szót éppen, hogy „horogkereszt”.

Kérdem hát magamtól: helyes, hogy effélet cselekszem?

Bizony nem.

S lehetetlen, hogy ez a döntésem ne legyen helyénvaló. Igazságnak kell lennie, amely minden időkből változatlan, hiszen ezen a helyen, honnét először indult pillantásom a csillagok felé, s hol gyermeki sírásom eltemetve fekszik a levegőben: ezen a helyen csak igazság születhetik, szívben és elmében egyaránt.

S ez így is van.

Gyere hát vissza, ördöglőtte fű! Hadd tegyelek lelkem vázájába ismét, hogy erős szárad hitem karója legyen, és szelíd kék színed zászlómnak színe.

Lám, ez a helyes, hiszen máris csupa mosoly az arcom.

Odafordulok Gáspárhoz, és úgy mondom neki:

- Olyan oldalas helyeken termik ez, ugye?

- Szelíd oldalas helyeken - mondja az öcsém. - S minden virágot úgy szeret, hogy maga köré gyűjti, ahány fajta csak van. Emiatt aztán, ha megyen az ember nyáron a kaszálókon s valahol füvet lát, amely csupa-csupa virág: akkor tudni lehet, hogy ez az ördöglőtte fű sereget gyűjtött.

Különösen hangzik, amit az öcsém mond; s olyanforma gondolatot támaszt bennem, hogy sereget nem gyűjt céltalanul még egy virág sem. Vagy fél egyedül, vagy akar valamit azzal a sereggel. De vajon mit akarhat? Jó volna ennek titkára jönni, csillan meg bennem a vágy; s abban a pillanatban mintha egy finom, illatos szál a vágyamat összekötné a virág nevével. Igen, gondolom, itt van a titok. Mert valamikor az történhetett, hogy az ördög meglátta ezt a virágot, s nagyon felgerjedett, főleg a színe miatt, amit nálunkfelé Szűzmária-kéknek is neveznek. S úgy lehetett, hogy nem tudta letaposni erős szára miatt, hanem a puskájával célba vette kék színű, szelíd fejét, s meglőtte. De Isten csodát tett, s az ijedtségen kívül egyéb baja a virágnak nem történt. Azért gyűjt hát azóta sereget magának, hogy az ördögöt, ha ismét jönne,

együttesen meggyőzhessék, mint ahogy a méhek is sokan jól el tudnak bánni a félelmetes nagy medvével.

Nem tudom, van-e valami, aminek jobban tudnék örvedeni, mint ennek a felfedezésnek. S hát amikor egy további körülmény, mint a harmat, úgy üdíti fel még jobban igazamat és teszi csillogóvá! Ez a harmat beszédünkből hull, és egy kérdéssel indul:

- S ezt mért tettétek ide, ezt a virágot?

- Anyám tette - mondja Gáspár.

Bölcsen és kedvesen nevet hozzá, mintha mondaná: anyámat is meg kell érteni.

- S mért tette? - kérdem.

- A boszorkányok ellen.

Mint egy játékot, úgy magyarázza, hogy ez az ördöglötte fű nagy bátorsággal ügyel a pajtában. Nem eresztí bé a boszorkányokat, akik valamiféle képben járogatnak, hogy elvegyék vagy megmérgezzék a tehénnek a tejét.

Ha anyám itt volna, bizonyosan bővebben elmondaná most, amit tudni lehet a dolgról. De elment bé a házba, nyilván rendezgeti a szobáját, s tesz-vesz a friss anya helyett is, hogy én mindent rendben lássak, amikor békerülök a házba. Azonban hova is kéne többet tudnom erről a virágról, mint amit idáig tudok! Hiszen nyilvánvaló, hogy akit az ördög más lövéssel sem tudott legyőzni, bátorságosan csak az állhat őrt a gyermekek eledele felett. Mert attól félnek a boszorkányok, s félhetnek is minden bizonnyal.

- No, ezzel is többet tudunk! - mondom Gáspárnak.

Aztán megfordulok, s ahogy átlépek a küszöböt, már megrebbe a szemem, hogy madár módjára szálljon a szabad ég alatt, ahová akar. De nem repül messze, mert éppen a házra száll, melynek arca arcommal borul össze. Meg kell állnom hirtelen, annyira meglep a változás, melyet mostanában szenvedett ez a ház. Pedig az előbb is láttam, amikor bémentem a „győzedelmes” kapun. De akkor úgy hatott rám, mint szívem régi ismerőse, ki két esztendő után valamicskét egyszerűsödött. Most azonban, így egészen szembe és hirtelen, fájdalmasan s megcsónkított arccal tekintett reám.

Rosszulesik és fáj.

S elgondolom: milyen gyanakvás nélkül üztem magam, hogy jöjje ide és itthon lehessek, mert azt hittem, kitérek így a rongáló és háborító időből. De sem a bőriből, sem az időből nem bújhatik ki az ember. A bőriből, melyre les az idő; s az időből, amelyre mi is lesünk.

Most meg is fogtam.

Szemrehányással kérdezem tőle, hogy mért csúfította el házunk arcukat. Hova tette a régi feljártót, melynek szépen boruló zsindeyes teteje és nemes fényű karfája volt! S öt lépcsője: öreg, nagy kövekből, melyek két szélükön mohával voltak teli, mintha hűségükben szőnyeggé akartak volna átváltozni. A négy közül három évszakban, de kivált nyáron, sokszor ültem ezeken a grádicsokon, mint valami biztonságos őrhelyen, honnét félkörbe vehette a vidéket és a világot a szem: délt egészen s felét nyugatnak és keletnek. Szép időben ide villogott a lég, mely a sükői határ felett és végig a Nyikó unitárius völgyén futkorászó ezüstporral volt teli. A készülő vihart is szemlélni lehetett innét, s kifogni veszteség nélkül morgását a felhőknek, melyek dél és nyugat között gyúródtak előre, mint tatárok légi oszlopai valami szoroson. Ha megérkezett a szél s hátán az illat, már néztük a templomot, s a fülünket is tartottuk a konduló harangnak.

De legszebb volt itt időzni langyos, kora estén, ha megtértünk a napi munkából. Apám haladott mindig elől, felment a grádicson, és a tágas ereszen helyére akasztotta a kaszát vagy a fejszét. Akkor rendesen körülnézett, mint aki várába tér; majd szokása szerint leült egy kicsi székre a nagy sütőkemence elé, mely ott domborodott a szabad tűzhely és a kék virágos csempék mögött. Leült, és cigarettára gyújtott. Ha úgy tartotta kedve, nem az ereszen ült le, hanem a grádics valamelyik kövére. Itt is rágyújtott. Mindig hetes dohányt használt, amit a világerért belé nem tett volna valami szelencébe, hanem bolti papiros-tokjában hordozta. Ha égett valahol a tűz, gyúfához nem folyamodott soha: pusztá kézzel bakszenet vett a tűzből, azt a markában rázva a kályha tetejére tette, s odahajolva gyújtotta meg a cigarettát. Ebben a percben is elevenen látom, amint hallgatagon ott ül az ereszen, s az arca megenyhül a dohányfüstben. Pedig ha élne, akkor sem ülhetne ott, mivel elrontották a tágas ereszt: a feljárót lebontották zsindeyes tetejével s karfájával együtt; kidobták a cserepest és a sütőkemencét belőle, s béalazták a két ajtót is, mely halványkék színű volt. Egyik a mi szobánkba nyílt, a balfelöli; s a másik a nagyanyám szobájába. Most lakószobává alakult az eresz is, melyben anyám húzódik meg, egyedül. A másik két hajlékhoz új ajtót vágtak a tornácból, öcsémeknek s nagyanyámnak.

Apám meghalt, majd új asszony jött a házhoz: a tekintély temetőben fekszik, az élők elkülönültek. Egyenjogúság és demokrácia ütötte fel a tanyáját. Eltűnt az eresz, mely ősi és oly hangulatos formájában a családi közösség bölcsője volt, s rideg és egy kicsit vásári lett a ház arculata. A bomlás is megkezdődött, de gyöngéden úgy nevezzük ezt, hogy mindenki a maga gazdája lett. Külön főznek, külön tervelnek. De együtt villonganak. Nagyanyám, ki asszonynak hetven évet töltött ebben a házban, az idő és a lélek jussán uralkodik most is. Igende új erő tört be a házba, az ifjú asszony, ki örökös és nyílt lázadásban van, s az uralmat egészen akarja, csorba nélkül. S ott áll anyám e harc közepett, szegény: hallgat, békít; s éjjel és nappal a hajót vigyazza, hogy munkájával és derűjével bétömje a rést, ha leselkedő viharok reccsentenek valahol egyet.

Egész élete ez volt.

Most is úgy jelenik meg a tornácban, mintha olajág helyett nesztelenül hozta volna a galamb. Mosolyogva néz le két fiára, akik ott állunk az udvaron, közel a tornácban. Majd csendesen szól és házba hivul, ahol az aprólékos szemlélődés után meg lehet pihenni.

- Rég nem jártam itthon - mondom neki.

Csak akkor eszmélek rá, a kimondott szavak után, hogy valójában nem is az időről, hanem a változásról szóltam, mely a házban esett. Különös, hogy anyám ezt meg is érti, bizonyára nem a szóból, hanem a tekintetemből.

- A békesség kedvéért csináltuk - mondja.

Több szó most nem esik erről. Én nem kérdezek, s anyám nem magyaráz. Mind a ketten érezzük, hogy nem a három frissen vágott ajtó a fontos, hanem csak az az egyetlen és soha be nem falazható ajtó, amelyen keresztül az egymás szívébe s onnét az örök együvé tartozásba tudunk belépni. De idő sem volna arra, hogy magyarázkodjunk, mert ahogy fellépek anyám mellé a tornácba, már megnyílik bal szélén az ajtó, s elébukkan a Gáspár kicsi leánykája, a napnak és a holdnak tudósa. Alig lépeget néhányat felém, a nyitva hagyott ajtón egy erős asszonyi hang csapódik ki:

- Tessék befáradni!

Megismerem, hogy a Gáspár felesége szólott; s odalépek az ajtóhoz. Az ágyban fekszik a fiatalasszony, s mellette a csecsemő leányka.

- Hogy van, Erzszi? - kérdem.

- Hát itt az ágyban fekszem - mondja.

- Nem baj, ilyen dologban.

- Muszáj, ha már így van.

Gáspár is, anyám is ott állnak a hátam mögött, de egy szóval sem biztatnak, hogy lépjek bé a küszöbön. De nem is ösztökélhetnek, mert valami különös, bálványféle dolog a gyermekágyas asszony, s aki bémegy hozzá: egyedül maga lássa, mit csinál. Erzsi azonban a hiedelemnek is csak úgy veti alá magát, mint másnak. Felül egy kicsit az ágyban, s mintha valami mulasztást akarna pótolni, gyorsan úgy szól:

- Mondám-e, hogy Isten hozta nálunk?!

- Igen - felelem.

Így megy ez itthon: félig játék, félig forma a szó, s így együttvéve mégis borzasztó komolyan esik. Ha kedve és ideje van az embernek, nagyon mulatságos; különben pedig jó torna a türelemnek. Nekem nemcsak időm és kedvem van most, hanem bátorságom is volna, hogy belépjek a gyermekágyas asszonyhoz. De akkor megnyílik jobb szélen is az ajtó, s nagyanyám ereszkedik ki rajta. Vigyázattal jön, fogja a tornác fáját. De még elég jól lát, mert szeme az arcomat rögtön megkapja, még az ajtóból. Ahogy elejébe sietek, öröm és sírás között mosolyog rám, s csak ennyit mond:

- Hát hazajött!?

Rám kúszik a kérdés, mint valami régi, legrégebb hazai növény, mely talán utoljára virágot szeretne hajtani nekem. A másik üdvözlés is ott zöldell még fülemben, az a másik, hogy „Isten hozta nálunk”. Igen, gondolom, a nagyanyám szava régi és ismert: ehhez hazajöttem. A fiatalasszonyé azonban már új idők termése: ehhez az Isten hozott, de már nem haza, hanem nálunk.

- Hát tessék bójöni! - mutat nagyanyám a szobája felé.

Ugyanakkor anyám is megfogja a karomat, és simogatva hivul a maga hajlékába.

Két ajtó nyílik egyszerre nekem, s a harmadik már nyitva volt azelőtt is. Mind a háromnak rajtam függ a lakója, és a szemükkel szinte esedeznek, mert ki-ki úgy szeretné, hogy az ő szobájába lépjek bé először. Akár a hídnál, amikor jöttünk a szekérral, most is választanom kell a három út között. S ahogy más vándorok, akiket a nagyvilágban mindenfelé elhordoz a mese forgószele, úgy én is a közepső utat választom. Ráteszem hát az anyám vállára a kezemet, és így szólok neki:

- Az anya az első, ugye?

- Az első s az utolsó - mondja anyám.

A vállamig ér a feje, s nagyon keze ügyében van, hogy megölelje a derekamat. Látom rajta, hogy nemcsak a szeretet mozdulata ez most, hanem a háláé is. Kívánsága szerint elsőnek lépem át a szobája küszöbét, aztán ő jön utánam, majd csendesen és elgondolkozva Gáspár.

Nagyanyám künn áll, nem használ neki semmi hívás.

A szoba kicsi, benne csak a megnyugvás nagy. De ha kicsi is, van benne minden, ami szükséges falun. Itt látom a négy lábú füttőt, amit még gyerekkoromban vett volt apám. Kecses lábain úgy áll, mint valami fekete állat. Két nagy szemével, hol a karikái vannak, ámulva tekint rám, mintha felismerné bennem a régi hajnalok hősét, aki az ágyból mindjárt felugrott az apai szóra, és nagy szakértelemmel tüzet tett. Látok egy bérámázott okmányt is a falon s az okmány

sarkában, az üveg alatt, fiatal diáknak lapul a képe. Róla szól az okmány, s azt tanúsítja, hogy a Mária-Kongregáció tagjai sorába vette, éppen amikor kitört a világháború. A hittan tanára és egy nyolcadik gimnázista írta alá: ma az egyik plébános, és a másik jegyző, székely faluban mind a ketten. A diák pedig itt áll, és meleg szemekkel nézi az okiratot, melyet a legyek éppen úgy nem tudnak megközelíteni, mint ahogy az ember-legyek nem magát a férfiúvá érett diákot.

Anyám nem zavar, hadd nézhessem a képet, de a végén azt mondja:

- Ez mindig itthon van.

Leülök a kanapéra, s beszélgetni kezdünk. Az én életem folyásáról, aztán a Gáspár nehéz és szakadatlan iparkodásáról, majd az anyám sorsáról. Akkor mondom neki, hogy vigasztaljam egy kicsit:

- Hagyja el, addig is nehéz volt, amíg élt apám.

Sóhajt édesanyám, és így szól:

- Eleget keserített, de legalább volt valakim.

Eddig hallgatott nagyanyám, bár elejétől fogva ott állott, künn a nyitott ajtóban, hegyezett fülekkel. De most, amikor boldogult fiáról keserítő minőségben szólott anyám, hangot ad ő is.

- Bár most is keserítene! - mondja.

Bizony, az jó volna, gondoljuk a csendben, de nem felel senki. Pedig éle van a szónak, mint ahogy egész életében az volt minden szavának; s feddés benne és jelzés egy emberi természetről, melynek hordozója szereti alább nyomni mindenkinek a fejét, legalább egy arasszal. Amint hallom ezt a hangot és a szemem ismét rápihen az éles öreg arcra, egyszerre különös indulatot érzek. Szeretnék felugrani és az öregasszonyt magammal vinni a szobájába, s ott kikérdezni őt életről-halálról. Ha nem is lázadás, de valami izgalmas berzenkedés van ebben a mohóságban, amely lelkemre tört. Falusi ember számára ismeretlen érzés lehet, s a városinak észrevétlen. Így, kipattanó és küszködő indulat formájában, csak afféle emberrel történhetik meg, amilyen én vagyok: kinek lelki és vérbeli alapzata a falu, de a tákolmány, mely ezen az alapzaton épül, már betűből és tusakodásból van. A nyugalom világát hirdeti az alapzat; s a rövid iparkodását, ami felette van. Igen, a városiak kutató ingere berzentett fel a falusi megnyugvás ellen, mely egyének titkát sohasem fürkészi és nem magyarázza. Éppen úgy, ahogy az élet titokzatos folyását vagy a halált sem babrálja értelmével. Eddigelé csak villanásokat észleltem a talpazat és a tákolmány között, mely bizonytalanul áll felette. De ebben a percben nyersen és világosan döbbenek rá, hogy valójában csak megszállottak műve a sok isten és a sok vallás, amely tagolja az emberi világot. Mert a világos értelem csak két istent és két vallást adhatna az emberiségnek: egyiket a falunak, a másikat pedig a városnak. Ennek a kettőnek, amelyek úgy állnak egymás mellett, mint a növény és a gép.

Hirtelen magamnak is feltűnik, hogy miket gondolok; s már ítélkezném is felette, de abban a pillanatban egy fát lát a képzeletem. Olyan élesen látja, mintha testi szemekkel látnám. Susog a fa, és a szélben bátran hajladozik, erejében bízva. A tetejébe kelepet kötözött valaki, s a megáramlott légben kattogva és futamokban szól a kelepe.

Igen, én vagyok ez a fa!

Még erősen és vidáman állok a szélben, s fent a törzsem tetejében mulatságosan zakatol a kelepe, melyet a „művelődés” kötözött rám.

Furcsa.

Ilyenkor vigyorog az ember, mert a vidámság és a fájdalom egyszerre jelentkeznek.

Felállok a padról és szólok nagyanyámnak, hogy bémegek egy kicsit őhöz is. Nagyon jólesik neki a figyelem, s ahogy bémegetünk a szobájába, szorgoskodva töröli a széket. Pedig nem lehet poros, rend és tisztaság van az ódon szobában. Nem is csodálom, hiszen ő mindig ilyen volt: rendben, szóban és szokásban szigorú. Csak akkor ereszkedik le a kanapéra, amikor én is elfoglalom helyemet a széken. Az ablakból ráesik éppen a fény, s meglepődve látom, hogy mennyire megnyúlt az álla, s hogy milyen nagyon megsugorodott a szeme.

- Hány éves, nanyó? - kérdem.

- Kilencvennégy - mondja, és mosolyog saját magán. Majd ő is megtudakolja tőlem:

- Hát maga?

- Miért magáz engem, hiszen az unokája vagyok! - mondom neki.

- Az igaz - feleli -, de maga sokat tanult.

Gondolom, vajon kezdjem-e magyarázni, hogy a „tanulás” alatt most is az a legényke van, aki egy-egy eldugott almáért szívesen vágott fát neki. Bizonyára nem sokra mennék vele, s különben is hadd szóljon úgy, ahogy neki esik jól. Elhagyom hát a magyarázkodást, inkább életem egyik-másik körülményébe avatom belé, mert azokat szeretné tudni. Majd ő kezd beszélni Gáspár fiáról, ki apám után való volt s jogász korában meghalt. Micsoda deli fiú volt, amikor jött itt ki az utcán! Egyenes tartású, szép és vidám. S amikor beteg lett, mennyit hordozták mindenfelé a fürdőkre, de hát az Isten nem akarta, hogy éljen.

A könny elnémítja egy kis ideig.

- Az emberek virága volt... - mondja azután.

Többet nem beszél róla, hanem magát készíti, hogy a fia után megbékélve mehessen, ha eljön az óra. Eléggé biztatom, hogy ne búsuljon, mert biztosan megéri a százat, de annyit már nem tanultam, hogy ő ezt elhiggye nekem. Az őrangyal emlegeti, kivel már megegyezett. Úgy szól az egyezés, hogy az őrangyal ügyeljen rá, amíg él; s halála után legyen a teste ajándékul az őrangyalé. Nem lehet tudni, hogy miért és miképpen tervezte ki magában ezt az alkut, de bizonyára úgy okoskodott, hogy a test se maradjon gazdátlanul, ha már a lélek mindenképpen Isten gondjába esik.

- Aludni tud-e? - kérdem.

- Csak bóbiskolok - mondja.

Hunyorogva néz felém, s a fején a kendőt is igazgatja, mintha a látását az zavarná. Mohón figyelem a mozdulatait, fejének ingását, arcát és kezeit. S nem tagadhatom önmagam előtt, hogy még sohasem láttam embert, aki ennyire érett lett volna a halálra. Borzongató és izgalmas érzés nézni s hallani valakit, aki ilyen érett állapotban éppen a hullás előtt van. Ha valaki, akkor ő elég közelről láthatja a halált, s bizonyára bölcseknél is illetékesebb arra, hogy egyet és mást tudasson velünk az emberi végzet felől. Kérdéseket szeretnék feltenni neki, de félek, hogy megzavarom gyenge világát élte gyertyájának. Izgalmasan válogatom magamban a szavakat, majd azt kérdezem tőle:

- Foglalkozik-e sokat a halállal?

Kesernyésen nevet az öregasszony, majd így szól:

- Jó volna, ha csak foglalkoznám, de benne vagyok!...

Gondolom, ha már idáig jutottunk, akkor felteszek még egy kérdést.

- S mit tud róla?

- Mit tudhassak! - mondja. - Testemet elvesztem, azt az egyet tudom...

Benne van a hangjában, hogy ezt nemcsak tudja, hanem már lélekben oda is adta. Lemondott róla mind az ideig, amíg elkövetkezik a feltámadás. A hit már nem gyógyír neki, hanem a bizonyosság képében áll. Nem ő rendezi magát a halálba és a halál után, hanem a hit rendezi őt.

Igen, átadta neki az uralmat.

Hiába tusakodom s szüretelem le egy perc alatt a mélység és magosság szöllejét, mert jobbat és helyesebbet az örök elrendezésre nézve én sem tudnék kitalálni, pedig tudományomat nagyanyám magázva tiszteli.

Nincs más hátra, legyünk jók és vidámak, amíg a világ s a szerencse engedi nekünk. Lám, az én arcom már csupa derű, s egész lényemen úgy látszik a könnyű és tiszta jókedv, hogy még nagyanyám is észreveszi a rossz szemével.

- Maga legalább szép és erős - mondja örömmel.

Odajön hozzám, s a vállamon megsimogatja a ruhát. Éppen akkor lépik bé a Gáspár tudós leánykája, s köntösét húzogatva így szól:

- Anyám azt mondta, hogy jöjjön nálunk is!

Nagyanyám nevet a gyermekek, majd a fejére teszi a kezét, s azt mondja:

- Ez is férjhez megy egyszer, azt még ha megérhetném...

Nevetve megyünk ki a szobából, én és a leányka, mintha kérdés sem férne ahhoz, hogy az esküvőn is együtt leszünk, mind a hárman. Jobbat nem is vihetnénk Gáspárékhoz, mint éppen a jókedvet, mert anyám ott is derűben tartja a szobát, s mint két folyó amikor összeömlik, úgy adódik a dolog. Az asztal is terítve áll, s onnét az ágyból, a csecsemő mellől, harsányan osztogatja az utasításokat a fiatalasszony. Egyrészt Gáspárnak, hogy ültessen engem az asztal mellé; s másrészt anyámnak, hogy mi mindent rakjon elé.

Csak ketten ülünk az étel mellett, Gáspár és én. A gyermek csak akkor kerülhet oda, ha felnőtt; s az asszony akkor, ha egyéb dolga nincsen. Itt a gyermekek kicsik, anyámnak dolga van, s Erzsi tilalomban. Egyedül nagyanyám ülhetne még mellénk, mert időközben béereszkedett a szobába. De hiába biztatjuk az öregasszonyt, odáig már nem vetemedik, hogy az Erzsi asztalához üljön. Inkább a beszédet figyeli, hogy vajon igaz-e, amiket mondanak nekem.

- Hát itt általában mikor szoktak enni? - kérdem.

- Amikor éhesek vagyunk - mondja Erzsi.

- Amikor van - javítja anyám.

Az öregasszony felülről inti le mind a kettőt:

- Ne vétkezzetek, mert eddig még volt!

Gáspárral ketten szótlánul derülünk a tányér felett; majd amikor lejár a beszéd, amit az asszonyok felöntöttek; ismét közrebocsátok egy kérdést:

- Együtt szoktak-e főzni hárman?

- Egy házban - mondja anyám, és nevet.

Nagyanyám úgy jelenti ki, mintha valami törvény szövegét olvasná:

- Erzsi magának, Márta is magának, s nekem senki.

Úgy veszem észre, hogy az öreg és a fiatal asszony között kifeszült a húr, s amit játszani szeretnének rajta, nem hallgató vagy andalgó dallam az. Most szeretné elmondani ki-ki a magáét, hiszen végre itt ülök én, aki családi körünkön belül az egyetlen igazságos bíró lehetek. Ismerem azonban őket és az állapotot egyaránt, s így szükségtelennek látom, hogy elévönják a harci kocsikat. Így is meg tudom mondani, amit harci zaj után mondani tudnék. Így szólok tehát:

- A békétlenség miatt mindenki szenved: aki felidézi, s a többiek is. Okos ember nem csinálja tehát. Belátónak és türelmesnek kell lenni, mert az élet rendjét senki nem tudja úgysem felforgatni. Aki megöregszik, kíméletet érdemel; aki pedig fiatal, az érhet még jobb időket.

Erre Gáspár is felüti a zászlót, és így szól:

- Mondom én is eleget!...

A szót csend követi, melyben nagyanyám és a gyermekágyas asszony nagy igyekezettel emésztik a nehéz bölcsességet. Én pedig jó érzéssel gondolok arra, hogy kicsi bajon már néhány szóval is mily sokat lehet segíteni. Ha jól ítélem meg az állapotot, most könnyen eltalálhatnám a szerencsés igét is, melyben a lelkek nemes vidámsággal tudnának ölelkezni. De mielőtt ez megtörténhetnék, kinyílik az ajtó, és Anna nővérem ereszkedik bé rajta, két gyermekével együtt. Egy kicsit elmaradva, sógor is vonul utánuk. S egyszerre nagy üdvözlések merítik el a csendet, s bokrosan lepnek el mindent a kérdések, mintha esztendőik óta nem láttuk volna egymást. Erzsi húgom is megjön az urával és három gyermekével, majd későbbecske nagy sebesen Ágnes.

Ilyenformán most már mind együtt vagyunk, akik a család legbelső körében élünk; s mint nehezen áttelelt madarak, úgy bújunk a régi fészekben össze. Megtelik kimondott és ki nem mondott szavainkkal a szoba, melyben életünket kezdtük, mi gyermekek; s értelmünk és csontjaink kifejlődtek. Ahányan vagyunk, óriási hangszernek a húrozatát adjuk. De még inkább lehet, hogy a nemzet forrásai között kicsi, tiszta forrás vagyunk, melynek vizébe székely tündérek már rengeteg ideje járnak fürödni.

Sok beszéd közben ilyenek jutnak eszembe, s bár a család mostoha sorsa miatt izzik bennem a békétlenség, idővel mégis hála gyűl szívemben, hogy e forrásnak cseppje lehetek, s a világ előtt néha játékosan csilloghatok is, a tündérek kedve vagy bánata szerint.

Mint bennem, a Gáspár öcsém égboltja alatt is úgy rezdülhet a szellő, mert váratlanul odaszól tudós leánykájának, hogy énekeljen valamit. A gyermek zavartan sütögeti ide-oda a fejét, majd próbálgatni kezdi az éneket, de nemigen tud a dallam nyomára akadni. A harcot azonban nem adja fel, hanem segítségül hívja az Erzsi húgom leánykáját, aki egyidős véle.

Pajkosan vihognak ketten.

- Üljenek a bölcsőbe, s úgy! - rendeli el Gáspár.

Csakugyan ott áll üresen a bölcső, mert az újszülött még mindig az anyja mellett fekszik az ágyban. Gyorsan megnézi a két leányka a bölcsőt, s már benne is van mind a kettő: megfogják a karját, aztán egymásra tekintenek, hogy a rengetést egyszerre kezdjék. Jobban nem is lehetne, úgy indítanak, s az éneket is hiba nélkül csendítik meg.

A sárga lábú gólyáról dalolnak.

Könnyed örömmel nézem és hallgatom őket, majd az jut eszembe, hogy a zengedezésnek ezt a módját nekem is meg kéne próbálni. Igen, abba a nagy bölcsőbe kellene ülnöm, amelyben magyarok jó sorsát ringatták valaha. Hátha akkor én is jobban tudnék énekelni a nagy magyar családnak: a mainak, a jövőendő fiaknak és unokáknak!

Mint a szivárvány a folyó vizét, úgy issza ez a gondolatom az időt. Színei csak akkor bomlanak meg az én szivárványomnak, amikor késő este kilépünk a kapun, hogy Ágnessel ketten hazatérjünk. Egy kicsit még otthon is bölcsőnek tűnik a magos ágy, melyben nyugalmam fölött nászát tölti álom és valóság.

Az öröm s a bánat, mint nap és hold, úgy boronganak azután is; közben pedig észrevétlenül közelítünk húsvét felé. Az idő együtt küszködik a néppel, de egészen kiverődni nem tud egyik sem.

Így kezdődik a nagyhét.

Mint jó katolikusok, bételünk egészen az emlékezéssel, hogy valamikor a Szentföldön milyen nagy és különös események történtek ezen a héten; s valósággal óvakodunk attól, hogy most is feljegyezhető események történjenek. De amit előírt a sors, nem zámul az meg óvakodásban sem.

Főleg nagyszeredán tapasztalom ezt.

Akkor este, mint általában máskor is, néhány rokon és szomszéd ül együtt az Ágnesék hajlékában. Anyám valami okból későn érkezik, s látom az arcán, hogy bujkáló ború van rajta. Várok egy ideig, hátha magától szólana borúja miatt, de mivel nem akar szólni, megkérdezem:

- Hát mi újság?

- Nagy nincs semmiből - mondja anyám. - Sem a jóból, sem a rosszból.

Egyszerre csend keletkezik a szobában, s egyik-másik gyanúsan pillogtat. Majd Gáspár öcsém mosolyogni kezd, s anyám felé így szól:

- Hát magának nem elég nagy, ami ma délután történt?

- Ma délután? - kérdezem én.

- Igen.

- S micsoda?

- A fenyőfa koporsóval!

Egyszerre mindenki megbolydul a fenyőfa koporsóra: ki nevet, ki rőffent egyet, ki pedig legyint.

- A bíró feszül! - mondja valaki.

Ebből még nem sokat értek ugyan, de a képzeletem előtt már ott áll a bíró, akit csak futva láttam egyszer, amióta itthon vagyok. Nagyanyám felől rokonom vér szerint is. De lélekben és természetben már apámnak idegen volt, s javítani öcsém sem tudott a dolgon. Különben nagygazda és érdekes személy ez a bíró; közel jár már a hatvanhoz, de termete most is erőben feszül, s két bikaszemével dölyfösen szokott nézni.

A vén oroszlán lehet ilyen, más nyugtalanító állatok között.

- Hát mit követett el a bíró? - kérdem a gyülekezettől.

Csúfondárosan nevetnek ismét.

Engem pedig feszít az indulat, hogy milyen nehezen adják a szót. Pedig megszokhattam volna, hogy itt, ezek között az emberek között, így szokott ez lenni: nagy készülődéssel ássák a történetnek az ágyat, ahogy a folyónak is küszködve és kavarogva ássa a medrét a víz. Aztán végre járható lesz a meder, s elindul benne a szó. S el a szóban a bíró is, maga. Kifordul

kevélyen a kapun, nem sokkal délebbé után, s elindul felfelé az úton. Még a kérdőnek sem mondja, hova megy, de ügyelik az asszonyok és a gyermekek: s hát azasztalos sógorom háza előtt megáll.

- Itthon vagy-e, Albert? - kiált bé az ablakon.

Sókor kinyitja az egyik szárnyat, s így szól:

- Én itthon, hát mért?

- No, tégy le mindent a kezedből - folytatja a bíró -, s csinálj hamar egy fenyőfa koporsót.

- Azt kinek? - kérdi sógor.

- Azt anyámnak - mondja a bíró.

Többet nem szól egyet sem, hanem megfordul és elmegy. De a hír még őt is megelőzi, úgy fut végig a falun: halálán van a szegény öregasszony! Pedig beteg sem volt, csak kilencven esztendő. Mire hazaér a bíró, már nagyanyám is tudja a szomorú hírt. Megrettenve pislog belé a levegőbe, hogy szegény barátnéja dől a koporsóba, pedig nálánál mennyivel fiatalabb! Reszket a keze, ahogy imádságra összeteríti, de nem leli nyugtát az imádság után sem. Megtapogatja az ágyat, s öreg bútorait, mintha védelmüket kérné a halál ellen, mely térben és időben egyaránt itt jár a közelében. Aztán olyan nyugtalanság vesz erőt rajta, hogy kijön a szobából, és gyámol nélkül indul a szomszédba. Gondolja, búcsút veszen szegény barátnéjától, ha ugyan még életben talál lenni. Ahogy bétopog a szobába, hát a bíró anyja egyedül üldögél a kályha mellett. Megtapogatja őt is nagyanyám, hogy vajon jól látja-e, amit lát; majd azután így szól:

- Te Zsuzsi, micsinálsz?

- Üldögélek - feleli Zsuzsi néni.

- Azt mondják, halsz meg.

- Monhassák is.

Nagyanyám is melléje ül, s így folytatja:

- A fiad megrendelte a koporsót.

- Örökké mindenről gondoskodik - feleli Zsuzsi néni.

Tovább nem fűzhetik a szót, mert a bíró belépik a szobába. Megtekinti a két öregasszonyt, s azután odamegy az ablakhoz. Összebújva nagy asszonysereget lát odakünn az úton, kinyitja tehát az ablakot, s öblösen odakiált:

- Mit pletykáltok, te! Olyan nagy csordában!

Még bé sem teszi jóformán az ablakot, már megcsattan a kapu, s egy asszony jön befelé rajta. Majd fent a tornácban gyorsan és sugdosva kezdi beszélni, hogy mit pletykálnak az asszonyok. A bíró figyelmesen tartja a begyit, hogy ömöljék belé a szó. Igen, a fenyőfa koporsót beszélik! Hogy micsoda ember az ilyen, aki nagygazda létére fenyőfából csináltat koporsót az édesanyjának! Egy ilyen tisztas asszonynak, aki egész életében csak dolgozott, s lelke volt a háznak. Ki vagyona után is legkevesebb cserefa koporsót érdemelt volna! Hát ember az ilyen, aki fenyőfával akar túlesni a gyászra?

A bíró kiveresedve hallgatja a szavakat, majd a végén összehúzza a szemöldökét, és megkérdezi:

- Ezt beszéltek?

- Ezt mind.

Akkor meghordozza nehéz fejét, és így folytatja:

- Mondd meg nekik, hogy felakasztatom őket! Mindegyiket. S onnét aztán nézhetik, az akasztófáról, hogy milyen koporsóban temettem el anyámat, s hogy miképpen! Mert ők olyant nem láttak, amióta élnek. Mondd meg nekik!

Az asszony elmegy, Zsuzsi néni pedig az ágyba fekszik.

S pénteken reggel már mondja Ágnes a gyászhiót, hogy meghalt szegény. Miközben tiszta szívből sajnálkozunk rajta és kívánjuk neki a csendes örök nyugodalmat, éppen látogatók érkeznek nálunk a házhoz. Ezek is a szegény megboldogultnak szentelik figyelmüket és minden szavukat. Az egyik nagy dicsérettel állapítja meg, hogy milyen szép napon hala meg Zsuzsi néni: nagypénteken! Nem irigyli azonban a szószóló a szerencsét, mert sajnálkozva teszi hozzá:

- Igaz, hogy csak kelepelnek neki, nem harangoznak.

A másik látogató nem becsüli ennyire le a kelepelést, mert azt mondja, hogy Jézusnak sem harangoznak, hanem csak kelepelnek. Márpedig ha Jézusnak jó, akkor Zsuzsi néninek is jó lesz. Innét más vallásokra megy át a beszéd, mivel azokban a vallásokban nem így van, hanem nagypénteken is harangoznak a halottnak.

- A miénk is szólna, ha húznák! - csendül védelmünkre egy hang.

A halotti szokások felől teszek fel egy-egy kérdést, hadd lássam, változtak-e gyermekkorom óta ezek a szokások. S meglepődve hallom, hogy halottkém nincsen mostan; s megritkult az olyan ember is, aki felöltöztette a halottat. Egyszerűen úgy járnak el, hogy a jegyzőnél bejelentik a megholtat, aztán negyvennyolc óráig tartják, s aki fel nem serken addig, azt vizsgálat és kétkedés nélkül eltemetik. Ilyen errefelé a törvény. S mivel az öltöztetők is kimentek a divatból, már tudják a betegek, hogy lehetőleg még életükben felöltözzenek a hosszú útra.

Milyen egyformák életben s halálban!

Valami súlyosan nyom, lelkem háborog, s magányba vonulok. Ahogy gondolkozom egyedül, két nagypénteki szó jut eszembe: epe és ecet. Hosszabb időre azonban nem bújhatok magamba, mert egyre hozzák a halottas ház felől a híreket. Hallom, hogy egyre-másra gyűlnek Zsuzsi nénihez az asszonyok, megszállják feketén a házat, és sírnak.

Így kívánja a tisztesség is.

De a bíró nem ügyeli az asszonyokat, hanem átalereszti nekik a házat és a halottat, hadd sírjanak, amíg győzik; s rágjanak, akit akarnak. Megbántva és háborogva csak egyet ismer: megmutatni a világnak, hogy milyen virrasztót és milyen temetést rendez ő! Hadd szállja meg a némaság az asszonyok nyelvét, s hadd lepje bé őket az ámulat, mint a rothadó leveleket a fagy!...

Maga elé rendeli mind a két szolgáját.

- Fuss hamar a paphoz! - parancsolja a kisebbiknek. - S mondd meg neki, hogy zúgassa a kelepeket. Ha elhasadnak vagy elkopnak, másikat veszen a bíró. S mondd meg azt is neki, hogy kerítsen még két másik papot maga mellé, mert hármában kell anyámat temetni. S amibe belékerül: az az én bajom, ne törődjék véle. Értetted-e?

- Igen - mondja a szolga.

- Repülj!

Megszöki magát a kisebbik szolga, a nagyobbik pedig várja a szót.

- Hamar a két lovat! - parancsolja ennek a bírónak. - Béfogni a nagy kocsiszekér elejébe. De sebesen, mert megyünk a városba koporsót venni, egyebet is.

Egy félóra múlva csattogva viszi a két ló a szekeret. A bírónak egyedül ül a szolga mögött, bekecsben és nagy fekete kalapban. Tompa szemekkel az eget nézi, s jóformán arra sem vet ügyet, aki köszön. Estefelé, amikor megérkezik, nagy cserefa koporsó fekszik a szekér derekában, s fojtott fényében úgy uralkodik, ahogy emberben maga teszi, a bírónak. Aranybetűkkel a Zsuzsi néni neve is ki van rakva a koporsón: egyik oldalon a leányos neve, s a másikon az ura után való. S a koporsó körül, mintha sárgára cifrázott forgácsokkal volna teliöntve a szekér dereka, úgy áll színültig a rengeteg sósperec. És elől, a szolga mellett, illendő zsinóros fekete ruhában ott ül a városi halottas huszár.

Nagy zörgéssel fordul be az udvarra a szekér, és a ház előtt megáll. Mindenki odacsődül, aki felragadt az úton: hadd lássa, micsoda portékát és micsoda nagy fekete urat hozott a bírónak.

Leugrik a gazda, s a fejével mozdítva egyet, úgy veti oda a báméskodóknak:

- Vettem egy urat is!

Aztán megparancsolja a halottas huszárnak, hogy vétesse le a koporsót, s utána lásson más dolgához. Csinálja meg a ravatalt, s fektesse fel a halottat, ott van a házban. Az asszonyokkal pedig kosarakat hozat, hogy azokba belégyűjtsék a rengeteg sósperecet; majd rámutat egy fekete ládára, hogy fel kell nyitani azt is.

- Mi van benne? - kérdi egy rokon.

- Gyászleplek - mondja a bírónak.

Kiveszik a fekete lepleket, s a kaput és a tornácot mind béteregetik azokkal. Még a kerítésre s az ölfák tetejére is vetnek egyet-egyet. S egyszerre úgy megfeketedik az egész udvar, hogy az emberek elégtlenül mondogatják:

- No, gyászolhatunk...

A koporsót béviszik négyen a házba, az asszonyok pedig töltik sóspereccel a kosarakat. Mint a sáskák, a gyermekek úgy sereglenek. Egy-egy perecet odahajít nekik a bírónak. A többit felviszik az asszonyok a házba, s nekilátnak, hogy a nagyobbik szobában, az esti torozásra, megterítsék az asztalokat. Jelenleg itt fekszik még a halott is az ágyban, ahogy elérte a vég, abban az állapotban. A természetes halotti huszár azonban ölbe veszi és a kert felőli külső szobába átalviszi szépen. A megboldogult után az ágyat is eltakarítják, s így sokat tágul a hely.

Lassan leereszkedik az este. A lámpákat meggyújtják, a virrasztók gyülekeznek. Nagy ládákkal sört hoznak a szolgák, és az üvegeket durroztatni kezdik. Sűrűn kirakják a dugottakat az asztalra, s az asszonyok átveszik a tisztet.

- Üljön mindenki az asztalhoz! - hangzik egyre a szó.

A férfiak engedetlenül, sűrű csomókban állanak, s eresztik a füstöt. Pedig dagad a felhívás rohamosan, s élesednek az asszonyok. Aztán az egyik átalveszi a parancsnokságot, és a többinek odakiáltja:

- Kezdjétek lenyomni őket!

S csakugyan: ki-ki megragad egy-egy férfit, s lenyomja az asztal mellé. Majd amikor mindenki ül már, valaki megkopogtatja az asztalt. Mintha tarajos hullámok futnának sziklák alá, a kopogtatásra úgy bújik el gyors hullámokban a zaj. S a viharzás kiürült medrében már komoly

gyásszal és arcra szállott lélekkel ül a sok darabos férfiú, amikor feláll a kopogtató, és lehajtott fejjel mondja:

- Imádkozzunk a megholt lelkiért!

Egyszerre mindenki feláll és lehajtja a fejét, mintha az imádság balsamos ködébe mártaná belé; a kopogtató pedig mondani kezdi:

- Isten, ki teremtetted a mennyet és a földet: kérünk Téged, hogy megholt testvérünknek adj békességes nyugodalmat a földben, és majdan a végső ítéletnél légy irgalommal hozzá. Egyben kérünk Téged, hogy bocsásd meg a mi bűneinket, és töltsd meg lelkünket a Te kegyelmeddel. Mert csak így válhatunk Előtted kedvesekké, kiknek imádságára érvényesen Elődbe juthat, amiképpen jusson ezen jelenvaló is, megholt testvérünknek lelki üdvösségiért. Ámen.

Erre leülnek csendesen ismét, és elfújnak egy halottas éneket. De ahogy elhangzik az ének utolsó szava, mindjárt meghervad arcukon a gyász, és e földi életnek ereje visszaveszi helyét.

- Nyúljatok hozzá! - kiáltja az étek mestere.

Ropogni kezdenek a perecek; de inkább csak tördösik, mint eszik, mert ahogy az egyik mondja: zajt lehet verni ezzel a perezcel, éhséget azonban nem.

Egy-két üveg után ismét következik egy halottas ének, de azután egyre sűrűsödni kezdenek az üvegek és gyérülni a halottas dallamok. Az öreg énekvezető is lassan igája alá kerül az itálnak, s a hangot egy fiatal férfiú veszi magához, ki legjobb daloló volt legénynek is a faluban. Ennek vezetése mellett sem fújnak azonban csak kettőt, mert olyanformán kezd kanyarogni az ének, hogy immár nóta lett belőle.

- Jobb lesz, ha elhagyjuk máról - ajánlja is egy jámbor öreg.

- S a bérukkolásnál majd folytatjuk! - mondja a szomszéd.

Meg is egyeznek, hogy immár nem fújnak több éneket, csak holnap este. Hanem kártyát szednek elé, s játszodni kezdenek. S ahogy jobban és jobban melegednek a kártyába belé, a kedv és a tréfa is úgy kezd vastagodni.

- Egyhamar nem is temetjük el! - találja ki az egyik.

- Azt nem - fűzi a másik. - Amíg ilyen hűvös idők járnak, addig bátran lehet tartani.

Egy fürge kicsi ember ül az asztal végén, s hegyes hangon még feljebb csavarintja a szót:

- Melegben se muszáj! Mert reggel levisszük a pincébe, s este felhozzuk.

Igen, ragaszkodnak a halotthoz, mert ezt a kicsi jólétet neki köszönik. S ebben a ragaszkodásban hajnalig töltik az időt. Csak akkor kezdik hagyogatni el a házat. Virradatkor már csak a közeli rokonok vannak jelen, majd azok is megbújnak valahol, hogy szundítsanak egy kicsit.

Csak a halottas huszár, akit „megvett” a bíró, csak az látja egyedül, hogy a halott feje fölött milyen üdén kél fel a tavaszi nap.

Negyedik rész

Itt élned és halnod kell

Magam is még javában alszom, amikor felkél a nap. Pedig amióta itthon vagyok, már annyira visszaédesedtem a természethez, hogy véle együtt hunyok és ébredek; sőt egyre gyakrabban fordul kedélye szerint az én kedélyem is, mintha nem ura volnék neki, hanem majma.

Éppen erre ébredek, a „majom” hangzatára.

Felütöm a fejemet és zavartan figyelek, mert nem tudom eldönteni hirtelen, hogy hallottam-e félálomban ezt a szót, vagy magam gondoltam. Valahol gyermek sír az úton, három ablakon fény ömlik a szobába, s künn a tornácban beszéd folyik. Gondolom, beszólítom Ágnes, hogy jelentést tegyen, ha valami az éjjel vagy most reggel történt volna a faluban. De nem is kell szólítani, mert mialatt rendezkedem, hogy egy napot ismét lábon töltsék, rám nyitja a tornác felőli ajtót, s azt kérdi:

- Bátyám, majmot látott-e?

Egy vonása sem rezdül, olyan komoly Ágnesnek az arca. Az idegen mérget venne rá, arcának láttára, hogy a feltámadás nagy ünnepére egy majommal meggazdagodtunk. Én azonban ismerem Ágnes és magamat egyaránt, s ilyenformán nagyon jól tudom, hogy a tréfát így csináljuk mi.

- Hol fogtad? - kérdem.

- Én az oltár előtt - feleli Ágnes.

Ennyiből már tudom, hogy sógor jött haza az erdei munkából. Mindjárt látni szeretném, mert jóízű és megnyerő ember sógor, szálában is ügyes, mulatni és klárinéton játszani egyaránt jól tud. Indulok is már, hogy üdvözöljem és megkérdezzem az egészsége felől, s hát abban a percben megjelenik az ajtóban, az Ágnes háta mögött. Egyszerre kezdünk nevetni mind a hárman, mert a ház ura csakugyan olyanforma, mint a majom. Jól megnőtt haja-szakálla; s foltokban lebbendezik a munkásruha rajta.

Tréfálgozik ő is, de a tréfája mögött ott izzik a keserűség, mint a parázs.

- Megírhasza sógor úr - mondja nekem -, hogy milyen életünk van.

Ágnes ezt nem hagyja helyben, hanem így szól:

- Menj el, itt se mindenkinek van ilyen!

- Nem, a papnak! - mondja sógor.

Ennyivel meg is szűnik a vita, mert Ágnes a borbélyhoz küldi az urát. Amikor elmegy, csodálkozva kérdezem meg, hogy már itt is van borbély, itt a faluban? Hiszen életemben olyant nem hallottam, hogy Farkaslakán borbély és fodrász ütött volna tanyát. Ellenben minden szomszédságnak volt ennek előtte egy hajnyírója, s az egész falunak egy foghúzója. Gyermekkoromban az én hajamat is egy ilyen ember vágta, vasárnap reggel, nemcsak ingyen, hanem még a gondolata nélkül is a fizetésnek. Egy fogamtól is itt búcsúztam volt el, cserefa csutakon ülve.

- Hát ezek nincsenek meg? - kérdem.

- Megvan - mondja Ágnes.

- A foghúzó ember most is működik, de aki a maga haját nyírogatta diákkorában, az éppen a minap meghalt.

- Hát most borbélynak hívják a hajnyírókat? - faggatom tovább.

Nem tudom, hogy miért, de Ágnes nevet ezen. Majd mint egy tudatlan gyermeknek, úgy kezdi magyarázni nekem, hogy most a törvény nagyba tekinti az ipart, s így bétiltotta a hajvágó falusi embereket, s jött egy valódi borbély.

- S ahhoz járnak? - kérdem.

Ismét nevet Ágnes.

- Ahhoz nem, ahhoz az egyhez.

Így tudom meg, hogy búsul a borbély és szidja a falusiakat; s közben mindennap készül el a faluból. Mert a törvény megvan ugyan, de pénzt nem adtak a törvény mellé, elfelejtették. Ilyenformán maradt minden a régiben, csak éppen a működést egy kicsit dugni kell.

Oktatásra most több ideje Ágnesnek nincsen, mert megkelt a kalácstészta, s éppen meghevült a kemence is: bé kell vetni. Egyedül maradván őrzöm tovább a gondolatot, amely a fejemben döngicsélve ide és oda száll, mint a méh. Aztán bérepül egy kasba, melyre rá van írva: „Önellátás.” Most már én is magyarázhatnám Ágnesnek ezt a rossz szót és az egész divatos elméletet, ami mögötte van. Elmondhatnám neki, hogy amire küszködő népcsoportok és megszorult nemzetek mostanában oly nagyon törekednek, a falu azt is kitalálta és meg is valósította, amennyire csak lehet. Nyomon követhetjük, akár ketten is, hogy a nép zökkenő nélkül és mily hajlékonyan alkalmazkodott az időhöz. Nemcsak élelmét termeli ki, hanem iparosa és kereskedője magának, ha a szükség úgy hozza magával. Érzéke és egészsége emberi módon oldja meg a kérdéseket, melyeket a „szakértők” fajvédelem hangzata alatt törvényekkel szabályoznak. S ha igaz, hogy fajtát, osztályt és egyént megítélhetsz az eszközök után, melyeket önvédelmi harcában használ, akkor a falut nemesnek tarthatod. Idegen fajtát például, ki közjük téved vagy furakodik, nem vernek meg a falusiak. Igen könnyű és nemtelen volna a harcnak ez a formája, hiszen az erők nem egyenlők. S vérnek és bicskának is van erkölcsé, mely szigorúan kötelez mindenkit, aki a közösségnek tagja. Igen, egy cigány megteheti, vagy valami jöttment, hogy megdúljon és megverjen például egy zsidót, aki boltot tart a faluban, vagy italt mér vigadó s máskor kesergő embereknek. De soha nem hallottam, s elképzelni sem igen tudom, hogy falusi székely efféle cselekedjék. Ha mégis tenne ilyent, elárulná a vér és verekedés erkölcsét, amiért megvetés jár. Más eszközökkel azonban megvívja a harcot: az idegen élelmessége ellen ő lesz még élelmesebb, szorgalmát pedig a magáéval múlja felül.

Erről jut eszembe, hogy itt a mi falunkban is volt két zsidó család. Szép boltja volt az egyiknek, csengetős ajtóval; s a másik korcsomát tartott a falu házában.

Most nincsenek meg.

Gondolom, ezt megtudakolom Ágnestől; s ki is megyek rögtön a sütőházba.

- Te Ágnes, mi lett a két zsidóval? - kérdem.

- Elmentek - mondja.

- S azok mért?

- Kihervadtak a faluból.

Röviden mind a kettőnek elmondja idevaló történetét. Nem voltak rossz emberek, sem Ábrahám, sem a másik. Kinek pénze nem volt, hitelben is adtak annak. A boltos nagy családdal élt, s a korcsmárosnak is volt egy leánya. De ezek a korcsmárosok sok ijedelmen mentek

keresztül, mert amikor a legények tördösték az üvegeket s egymásnak bolondultak, akkor az öreg korcsmáros félelmében mindig reszketett, s a leány sírt. Aztán az emberek hazajöttek a háborúból, s egyik-másik úgy kitudósodott, különösen a fogságbeliek, hogy kezdtek boltokat nyitogatni. Nagyobb zsidók lettek az igazi zsidóknál, s így az utóbbiak hervadni kezdtek. Elsőbben Ábrahám ment el, mindjárt a béke-kitörésnél; a korcsmáros pedig csak egynehány esztendeje, de az későn is jött ide. Most az italmérést Magyari Ferenc folytatja, az Ábrahám helyin pedig Jakab Lajosnak van nagy boltja; s ezen a kettőn kívül Demény Gábor és Demény János is kereskedést nyitott, s ott van még a szövetkezet!

Rám néz Ágnes, és nyomatékosan azt mondja:

- Van kereskedelem!

Nem szóltam eddig egy szót sem, pedig nagyjából ismerem, amiket elmondott a húgom. Az új kereskedők közül Jakab Lajossal s Demény Jánossal egy osztályban is jártam az elemi iskolában; Gábor egy esztendővel kisebb volt. Beszéd alatt azonban megfordult a fejemben a gondolat, hogy vajon nem nyitottam volna-e magam is boltot, ha véletlenül nem kerülök a gimnáziumba? Úgy hiszem, nem. De megkérdezem Ágnestől:

- Ha nem adnak vala iskolára, talán most én is boltos volnék.

Ágnes nevet.

- Maga nem! - mondja.

- S miért, te?

- Boltos csak abból lesz, aki a pénzt erősen szereti.

Ebből nem háramlik dicséret reám, úgy mondja. S egyszerre különös indulat kél fel bennem is, mert húsz esztendőn keresztül ezzel a lappangó és szemérmes váddal sokszor találkoztam. Apám volt az első, aki az ószövetség hangján bolygatta meg ezt a kérdést. Mindjárt érettségi után volt, egy tavaszvégi éjszakán. Ittasan jött haza, s én álomból ébredve hallgattam zord magyarázatát arról, hogy egy kitanult diáknak gyúrni kell haza a pénzt. Nem hiszem, hogy egy korona is lett volna a zsebemben akkor, de a szívem teli volt eszményekkel, melyeket Homérosz, Petőfi és Vörösmarty tüzeltek; és teli volt hő vággyal, hogy hazámnak, ezekben a háborús időkben, miképpen szolgálhatnék. Keserűen fogadtam el a lehetetlent, hogy apámnak pénzt nem tudok szerezni; s hogy ezt a hiányt és apámnak kárát bensőmben pótolhassam, önként ajánlottam fel magamat a hazának. Aztán, hogy telt az idő, a nevemet itt-ott ismerni kezdték, s a faluba is elvetődött egy-egy olyan újság és nadrágos ember, aki rosszat nem mondott rólam. De a lappangó és szemérmes vád tovább tartotta magát: nevezetes embernek ne legyen pénze?! Nehéz ezt megérteni. Valahol hiba van; s az öcsém azt gondolja, hogy bennem. Mert most a napokban is tréfásan valami affélet mondott, hogy ő nem így csinálná, hanem addig s addig forgatná valahogy a dolgot, amíg sok pénz főne ki belőle.

Igaza van Ágnesnek: boltos sohasem lett volna belőlem.

- Ha valaki ír egy szép könyvet, az nem ér többet egy boltnál? - kérdem.

Ahogy kiszólom, már magam is érzem, hogy milyen gyermekes, amit mondtam. S nem is alkalmas arra, hogy a szellemi javak templomába csaljon valakit, akinek minden napját az egyszerű létfenntartás gondjai ködösítik bé. Inkább egy olyan könyvet kellett volna emlegetnem, amely többet jövedelmezett az Ábrahám boltjánál is. De várjunk, mert ez sem lett volna jó. Hiszen azzal magam adtam volna az Ágnes szájába a kérdést, hogy miért nem írtam akkor olyant!

- Látod-e - folytatom gyorsan a rábeszélést -: te sem mered mondani, hogy egy szép könyv kevesebbet ér a boltnál!

Erre már Ágnes is kimondja, amit gondolt:

- Érhet, de nem becsülik az emberek.

Most kéne folytatnom, hogy ez igaz, igende nem a könyvírást kell abbahagyni, hanem az embereket szükséges megváltoztatni. De éppen akkor megérkezik sógor a „borbély”-tól. Tavaszi kedvvel simogatja megszépített állát, s egy-egy mozdulattal a bajuszát is, amit szintén megtérengetett a mester. Legalább tíz esztendővel fiatalabb, mint ezelőtt egy órával, „majom” korában. Észreveszi mindjárt, hogy nem lehet kicsi dolog, amin a fejünket törjük, s megkérdezi:

- Tán éppen háborúról beszélgetnek?

- Mi éppen arról - mondom. - De nem olyan háborúról, amit puskával folytatnak, hanem olyanról, amit könyvekkel vívnak.

Sógor afféle ember, aki nehezen akadékoskodik és könnyen lelkesedik; s amellet a szellemi természetű dolgokat úgy szereti, mint a gyermek a cukrot.

- Olyan háborúba én is elmennék! - mondja.

Ágnes azzal inti le, hogy ott is tisztiszolga lenne sógor, mint a puskás háborúban, de ezzel csak vigasságot szerez nekem s az urának egyaránt. Mert egymás után hordjuk rakásba az ilyen tisztiszolga könnyű és kellemes kötelességeit: ceruzát hegyezni, pennát és írógépet takarítani, könyveket porolni s nem utolsósorban jó történeteket beszélni el a „tiszt” úrnak, hogy az megírhasssa a népnek.

Sógor jelentkezik is mindjárt, hogy a legényem aztán ő lesz. S meg is kezdi rögtön a szolgálatot, mert azt mondja, hogy az első történetet most el is beszéli, hadd okuljon belőle az asszonyi nép.

- No, halljuk! - biztatom.

- Egyszer - kezdi sógor -, amikor mi Ágnessel még fiatal házasok voltunk, s szegény apósom is még javában élt, valahogy erősen összevesztünk ketten, mármint Ágnes velem. Szép őszi éjszaka volt, olyan tiszta, mint a hideg forrás. Mivel Ágnes akaratos természetű s hirtelen is egy kicsit, kiugrott a házból, hogy ő most elhagy engem örökre, s megyen haza a szülői házhoz. Jól van, menjen! S ment is. Igende éppen akkor az Ágnes anyja is valahogy erősen összeveszett az urával, s úgyszintén kilibbent otthon a házból, hogy ő most örökre elmegyek s itt fog élni nálunk. S ahogy elindultak ketten egymás tudta nélkül, de egyik a másikhoz, az út felerészin összetalálkoztak. Kérdezi az anyja:

„Te hova mész, Ágnes?”

„Én magukhoz, hát maga?”

„Én is hozzátok.”

„S maga mért jön hozzánk?”

„Erősen összeveszttem apáddal. Hát te?”

„Én is össze az urammal.”

Erre anyám felnézett a csillagos égre, egy kicsit elgondolkozott, s azt mondta Ágnesnek: „Ejszen forduljunk meg, s ki-ki menjen a maga házába vissza!” Így fordulának meg nagy sóhajtással - fejezi bé sógor a történetet.

A tanulság vidáman ömlik a napfényen széjjel, még az Ágnes arcán is ott bujkál az elismerés és a történet igaz mivolta. De minderről nem szól semmit, hanem nagyot ugrik a beszéddel, s azt mondja:

- Hol a bárány?

Csakugyan, most jut eszembe, hogy még nem vettünk húsvéti bárányt. Ránézek sógorra, mert az efféle vásárban ő a mester. Olyanformán beszél azonban, hogy ebben a faluban nemigen lehet már jó bárányt alkalmas árban vásárolni. Éppen most mondá Gáspár bácsi, a mészáros, hogy itt minden eladó báránynak gazdája került. Csak ebben az egy faluban kétszázat ölnek le ma délután.

- Kétszázat? - ámulok el.

Hamarjában kiszámítjuk, hogy ez átlagosan negyvenezer lej, amit az ünnepek alkalmával csak húsrá költ a falu; s ki azt is, hogy minden nyolc emberre jut egy bárány. Hát mégis van pénz, de honnét!?

- A föld fenekitől - mondja sógor.

Ágnes pedig egy kicsit csúfondárosan veti oda, hogy itt mindenki megbolondulna, ebben a faluban, ha nem vehetne bárányt. Fel sem tudna támadni senki bárány nélkül! Inkább adósságot csinálnak, vagy a bőrük alól kerekítik ki a pénzt, de húst enni muszáj! Húsvétkor különösen. Igende máskor sem ereszkednek el a farkaslakiak, ünneptelen időkben, mert hetenkint legalább tizenötezer lejt költenek húsrá. Két mészárszék van, idevaló falusi emberé mind a kettő. Táplálkozni kell a népnek, mert amióta létezik a világ, annyit nem kellett dolgozni soha, mint most a románok világa alatt. Az állami adót még ki lehetne valahogy szorítani, de a pótdó kiveszi az emberből a zsírt, s a töméntelen közmunka!

- Mégis élünk... - mondja sógor.

Mint aki jár sziklás helyen s egyszerre kincset talál, én is úgy érzem, hogy beszédünkben megtaláltuk a kincset. Ebben a két szóban találtuk meg: „mégis élünk!” Nehéz időkben hősöknek szava ez, mely az erőnek és a bizalomnak a fáján termett. Elgondolom: micsoda föld lehet, amely úgy elfogja ezt a fát, és úgy táplálja gazdag gyökereit, hogy zöldje nem sápad el! Csak vér, verejték és porladó rengeteg ős tehet ilyen termővé földet... Nem is tudja az ember, hogy minek keresse inkább a titkát: annak-e, hogy miképpen győzi hajnaltól sötétig férfiak és asszonyok a munkát, vagy pedig annak, hogy soha fel nem tör mégis a kérdés:

- Miért? Mi célra?

Hiszen a polgárságban mindegyre felcsap ez a kérdés, s a kitörés helyén önkéntes halottak fekszenek, mint ledőlt felkiáltójelek a kérdés után.

Tusakodom egy kicsit, de aztán mégis megtudakolom:

- Történt-e itt nálunk, sógor, hogy valaki elpusztította volna magát?

- Milyen okból? - kérdi.

- Hogy nehéz az élet.

Rázza a fejét, hogy ilyenre nem emlékszik; Ágnes pedig kacagásra fakad mindjárt. Nem tudom, mit gondoljak nyugtalanító nevetése felől, de úgy tetszik, hogy ezt a gondolatomat is olyan furcsának és idétlennek tartja, mint amikor egymás mellé tettem a szép könyvet és a boltot.

- Te mit nevetsz úgy? - fordulok feléje.

Nem jut egyhamar szóhoz, de aztán rám veti nagy barna, csillogó szemét, és a kerti fák felé mutogatva mondja:

- Holnap mind fűtyöghetnénk akkor...

Sógornak is tetszik a pokoli kép, mit Ágnes furcsa kacagása után varázsolt a kerti fákra. Annyira tetszik, hogy még a lábát is széjjelveti, hogy szemléltetőbben tudja magyarázni:

- Nézze csak, sógor úr: itt is egy, ezen a fán!... Ott is egy, azon a fán!... A szomszéd kertben kettő, három; s a másikban öt-hat! Mind a nehéz élet miatt nyúlt meg a nyakuk, de most a fuvalom szépen legezei őket...

Egyszerre megrezdül a fejem-vállam, a borzongástól. Sógor megsajnál rögtön, s mint egy dermedező gyermeknek a varázsszót, az ijesztő mese végén, úgy mondja nekem:

- Bár élni tudjunk, sógor úr... A halálhoz mód kell!

Ennél igazabb szót mondani sem tudott volna, biztosan érzem. Mert a halálhoz, itt nálunk, csakugyan mód kell. Férjhez menni még lehet kicsivel is, de kerüljön kétszer annyiba, a sok ajándékkal és a menyasszonytáncban megtérül az is. Ellenben föld alá menni nagy út: olcsón nem lehet e nagy útra elereszteni az embert! Különben itt a példa is, csak a tegnapi történet.

- Hallotta-e, sógor - mondom -, hogy a nép megellenezte tegnap az olcsó temetést?

- Igazuk volt - feleli sógorom.

Ennél beljebb azonban nem hatolhatunk az ügybe, mert a húsvéti jelszót kihirdeti Ágnes ismét: hol a bárány! Sógor ugrik egyet, megszépített arcához illő ruhát vesz, majd a csűrkerthen keresztül elmegy az országút felé ki. Egy félóra múlva szép kövér bárányt hoz az ölében. Mint a puha, tömött fekete rügy: olyan a gyapja. Valami kecseti embertől vette, akit az úton akasztott meg, városba menet. Azoktól lehet venni, mert jó reformátusok a kecsetiesek: nem esznek sok húst. S tovább az unitárius vidéken még annyit sem, három-négy falunak ha van egyetlen mészárosboltja.

- Jobb is - mondom -, hadd tegyék inkább félre a pénzt.

- Úgy félreteszik - feleli sógor -, hogy többet sohasem kapják meg.

Félbehagyjuk az unitáriusokat, s inkább a bárányt kezdjük nézegetni. A kosok nemébe tartozik, már kigömbölyödött a kicsi és erőszakos fején a szarva. Az orra és a szeme feketén csillog, ahogy bizalmatlanul, de vitézi módra ügyelget minket.

Egyszerre Pilátus jut eszembe, aki mosta kezeit.

E bárány dolgában mosom én is.

- Ki öli meg? - kérdem.

- Ezt én - mondja sógor.

Szégyen és izgalom kél bennem; s mintha hallanám, hogy kérdi tőlem a bárány: keresztények vagytok? Hiszen Heródes pogány volt, és ti az ő példáját követitek! Nem a Krisztusét, aki a nyakára nyugtatva hordott engem!

Így beszél a bárány, s nekem felelni kell. De felelhetek-e egyebet, mint azt, hogy az én keresztény hitem szerint csak az olyan élet szent, amely lelket hordoz. És az csakugyan szent?!

Háborgást érzek lelkemben.

Ide-oda sunyítok, majd megkérdezem sógortól:

- Nem sajnálja megölni?

- Nem nézek a szemibe! - mondja sógor.

Félrefordulok, és szó nélkül kimegyek a kertbe. De ahogy vizsgálom a bomló cseresznyefát s utána az almafa rügyeit, egyszerre eszembe jut, hogy a napokban mit mondott a szomszédos gazda.

- Milyen termés lesz? - kérdeztem tőle.

- Nem valami jó - mondta -, mert a legtöbb almafa bitangot virágzik.

Ez jut eszembe.

Gyorsan a tető felé indulok, ahol nincsen almafa, s ahova nem hallatszik a bárány utolsó kiáltása sem. Itt leülök egy vadvackorfa alá, és az emberi életről gondolkozom, keresvén az útvesztők között az igazság útját. Úgy bizsereg a fejem, mint a boly, melyben hangyák helyett gondolatok akarnak rendszert építeni. Egyszerre szarkamadár repül el felettem, s valahogy a szellemet röppenti eszembe, aki lakott volt efféle madárban is. A következő pillanatban már a növendék Jégtörő Mátyás áll előttem, a szellem emberi gazdája, s a nazarénussal beszélget. Éppen arról folyik a szó, hogy vajon ember tudhatja-e, hol van és hol nincs igazság. Úgy véli az öreg nazarénus, hogy ember nem, de a hit igen! Valahogy így lesz, gondolja kicsi Mátyás, de még oltoványnak érzi a maga hitét, aminek minden szélre hajladozni kell, hogy a végén erős és nagy fává nőhessen.

- Menj tehát és hajladozzál! - mondja neki a nazarénus.

Neki mondja?

Nem.

Nekem szól ez a tanács.

Hajladoznom kell hát Krisztus és Pilátus között, a Heródes csecsemői és a húsvéti bárányok között, nemkülönben a kereszténység eszméje és mai állapota között. Így talán nagy és nemes fává nőhetek valamikor, amely nem fog már hajladozni, sem meddőt virágozni.

Percek alatt kitavasodik a reményem, hogy ez így is lesz. Felkelhetek hát a vackorfa alól, ahol valami eredményre mégis jutottam, s mehetek hazafelé. Nagy kerülővel teszem meg az utat, s otthon gondosan kerülöm, hogy a bárány szóba jöjjön ismét. Hadd beszéljünk inkább vidám régi dolgokat, sőt azt sem bánom, ha némi politikát. Jóféle magyar embernek ebből is kell egy kicsi, bár általában és feltűnő módon tilos itt nálunk. De így ebéd után s bizalmas családi körben, ha jól fogom fel, egyenesen honpolgári kötelesség, hiszen megszűntek a pártok, ahol virágzott ez a gond.

- Alakul a világ - mondom.

- Igen, megindult volt - feleli sógor.

Nézzük egymást, s úgy folytatjuk; majd az arcomon mosoly jelenik meg.

- Úgy kéne hát! - helyesli sógor.

S ezzel már el is végeztük, amit ebben a dologban szóval végezni lehet. Még csak azt akarom megkérdezni, hogy az erdei munka alatt, amikor hetekig éjjel-nappal egymás között vannak, szoktak-e effélékről beszélgetni.

- Politikáról-e? - mondja sógor.

- Arról.

- Nemigen - feleli.

Hallom, valaki nagy megfontolással jön felfelé a grádicson. Arra nézünk, s hát a Gáspár öcsém komoly feje bukkan elé az ajtóban. Mondom neki, hogy éppen jókor jöttél, mire udvariasan és egy kicsit rejtelmesen mosolyog. Ahogy kezét szoríthatunk mi ketten, s ők is ketten, már viszem is őket a másik szobába, ahol én ütöttem vendégtanyát. Itt mégsem vagyunk senkinek láb alatt, s nyugodalmasabban tudunk beszélgetni is. Azt kérdi Gáspár, amint leülhet mindjárt, hogy mi hasznát vehetjük neki, ha már olyan jókor talált jönni. Mondom, hogy sógorral ketten megbeszéltük a világ folyását, s most éppen az erdei munkásoknál tartunk.

- Azt kérdezte sógor úr - szól belé a házigazda -, hogy mi politizálunk-e, amikor együtt vagyunk az erdőn.

Gáspár egy furcsa fejmozdulattal elneveti magát.

- Itt nálunk más beosztás van - mondja.

- Milyen?

- Olyan - feleli Gáspár -, hogy mi dolgozunk, s más politizál.

Gondolom, innét a sík mezőről visszaszorítom Gáspárt az erdőre, de mindjárt kiderül, hogy ő nem is ment el onnét. Ott dolgoztak, mondja, vagy tízen, s egyszer egy napon két csendőr ereszkedett hozzájuk. Felszólította őket a két csendőr, hogy vegyék elé a személyazonossági bizonyítványt. Ilyen bizonyítványa csak neki volt egyedül; s no még egy öregnek is, de az nem az övé volt. Hanem egy másik emberé, aki szöke. Előbb az öregét nézték meg a csendőrök, de ahogy nézi az egyik, egyszerre a szemibe tekint az öregnek, s azt mondja: magának barna szeme van, vén csaló! Abban a helyben félreállították az öreget, s nézni kezdik az enyimet. Abban nem kaptak semmi hibát, az igaz, de a többinek nem volt bizonyítványa, sem igazi, sem hamis.

- Mért nincs? - kérdezi a csendőr.

- Azért nincs - mondja az egyik -, mert mi tévedésbe estünk.

- Miféle tévedésbe?

- Azt gondoltuk, hogy fát vágni jövünk; de most látjuk, hogy szavazásra.

Erre megharagudtak a csendőrök, folytatja Gáspár, s az egészet el akarták kíséni. Végül valahogy mégis megkegyelmeztek, de az öreget úgy elvitték, hogy négy nap múlva érkezett haza, mivel egyik órs a másiknak adogatta.

- Hát az erdőfa is így van - mondja Gáspár.

Mulat rajta, s én dohánnal kínálok, hogy eresse füstbe az egészet.

Sógor is rágyújt, majd meglepő kérdéssel fordul az öcsém felé:

- Az iskolában milyen tanuló voltál, Gáspár?

- Nem a legjobb - feleli öcsém.

- S annyiszor írtak-e fel, mint most a csendőrök?

- Nem.

Sógor nevetve csapja hozzá:

- No, ezen nem sokat gondolkoztál!

Olyan jól telik az időnk, hogy kár volna otthagyni az erdőt. De most már a munka, az életmód s a kereset felől szeretnék egyet és mást megtudni. Nem nagy kívánság, azt mondja sógor, s mindjárt el is beszéli ezt az utolsó erdei működését. Először azonban alapot vet neki, s a farkaslaki nép helyzetét magyarázza, ha esetleg nem tudnám. Az élelmet nagyjából megtermi ez a föld, de a pénzt, adóra s a ház szükségéire, csakis fából tudja kiszorítani az idevaló ember. Még a nagyobb gazdák is. Különösen ősz közepétől tavasz közepéig mindenki a fán van rajta, mint a harkály. S mivel annyi erdeje csak igen-igen kevésnek van, hogy a magáét pusztíthassa, idegenbe járnak erdei munkára. Vállalkozóknak.

- Így történt most is - folytatja sógor. - Ezelőtt öt héttel elindultunk nyolcan. Idevaló szenesek hozták a hírt, hogy a szederjési erdőbe munkás kéne; s egy újabb fordulatnál már a vállalkozó üzente is a szenesektől, hogy mehetünk. Így aztán nyolcunkat feltarisnyáltak az asszonyok, s elindultunk gyalog. Negyven kilométer volt. Ott a helyszínen két pártra szakadtunk, mert egy kalibában nem fértünk volna el. Ez volt az első, két kalibát csináltunk. A vállalkozó megmutogatta az erdőt, aztán neki mi a fának. Amikor négy hét múlva számadást csináltunk, még ezer lej kereset sem jutott egyre, csak kilencszázhatvan. Ez mennyi napjára? Ugye, csak harminckét lej?

Számítgatjuk magunkban, hátha több jönne ki.

- Az annyi - mondom.

Ebből még élmezteék magukat, s dohányt vettek. Gyenge mesterség, akármennyit gondolkozunk rajta.

- Ki volt a vállalkozó? - kérdem.

- Zsidó ember - mondja sógor.

Mégis furcsa, gondolom magamban, hogy ilyen ügyes és értelmes férfiak, mint ez a sógor, ne tudjanak többre menni ennél! Tűrhetetlen dolog. De hol kéne megfogni vajon, hogy segíteni lehessen? Talán szervezkedni kéne, s megállapítani a bért. Sógor azonban legyint, hogy a nép nem olyan. Hát akkor álljon össze nyolc-tíz falusi ember, s legyenek ők a vállalkozók, együtt.

- Azt még úgy sem lehet - mondja Gáspár.

- Mért ne lehetne? - kérdem.

Nagy szakértelemmel magyarázza az öcsém, hogy micsoda utánjárás és mennyi kérvényezés kell, amíg vágatási engedélyt lehet szerezni. Érteni kell jól a román írást, s érteni kell a hatóságokat. Kanyarog sokat az út, amíg ledőlhet az első fa. Az ilyen kanyargást csak az urak értik, s aztán az úr az urat jobban megsegíti, ha zsidó, ha más.

Indulat nélkül s mint a törvény szövege, olyan szárazon kopognak a szavai, ahogy az eredményre tér és mondja:

- Mi pedig csak magunkra vagyunk hagyatva: dolgozunk, adót fizetünk, állami iskolát építünk, vasárnap templomba járunk, s egyszer-egyszer szavazunk. Ennyi az egész.

Lehajtott fejjel, csendben ülünk, mintha a keresztet tettük volna fel a falu tetejébe. A sors mélyén egyek vagyunk. S tudom azt is, hogy elsőnek sógor fog megszólalni, mert benne van a legtöbb világiasság és bizakodás.

- Ne búsulj, Gáspár! - emeli is fel a fejét. - Mert ha nem búsulsz, mondok egy jó hírt.

Úgy áll az öcsém feje, mint a kalász.

- A szederjesi erdőben - mondja sógor - ezen az utolsó héten minden éjjel szólott a rigó.

Mi azonban nem szólunk, mert mindent vártunk volna, csak éppen ezt nem. De amikor sógor megmagyarázza, hogy a rigók éjjeli éneke jobb sorsot jelent a népnek, akkor Gáspár is nagy madárpárti lesz egyszerre. Sőt a barátságát az összes állatokra kiterjeszti, különösen az őzet és a mókust dicséri szerfelett. Nyilvánvaló, hogy ez a kettő meg is érdemli a dicséretet, bár a gazdasághoz egyik sem teszen hozzá, hanem csak elvesz belőle. Nem csoda tehát, ha tudni szeretném barátságának okát.

- S mért szereted éppen ezeket? - kérdem.

- Örökké megvidámítanak, ha látom - mondja Gáspár.

Máris megvidámították, pedig csak beszél róluk. Ritkán is láttam ilyennek, mert túlzott szemérmességgel az érzelmeit mindig titkolni szokta, mint általában az egész család, a miénk. De most elveszti természetének fékjét, s olyanokat mond, hogy legénykorában mindig őzet vagy mókust szeretett volna kedvesének fogni; s ez a vágyakozása most is megvan, csakhogy nem a kedvesének fogná jelenleg, hanem a kicsi leánykának.

- A tudósnak-e? - kérdem.

- Annak.

- Úgy látszik - mondom neki -, hogy sokért nem adnád ezt a leánykát.

- Nem én, egész Molduváért - feleli.

Hirtelen meglep, hogy éppen Moldovát említi, de akkor jut eszembe: hiszen ott katonáskodott! Többször beszélte nekem, hogy tiszt legénye volt, mint a székely fiúk általában. Mert eszesek ezek, megbízhatók és tiszták. Valósággal kormányozta ő is a családot, mely a főhadnagy mellett a fiatalasszonyból és az anyósból állott. Most is bölcs derűvel emlékezik, hogy milyen lappangás volt a két asszony között, örökösen. Én azonban nem ezen derülök, hanem a Gáspár okos politikáján, melyet a két nővel folytatott, akárcsak Bethlen Gábor a némettel és a törökkel hajdan. S közben ott volt maga Erdély, a főhadnagy képében, kinek a talpát néha és nagy szakértelemmel vakarni kellett.

Így folyik megdagadva jókedvünk folyója, amikor új patak ömlik belé. Öreg már ez a patak, sok időt látott itt a havasok alatt.

János bácsi, a szomszédból.

Nem kell sok biztatás neki sem: füstre kap hamar. Aztán nagy ünnepélyességgel jelenti ki, hogy micsoda évfordulót ünnepel a mai napon. Ötven esztendeje éppen, hogy a szuszt ki akarták venni belőle a farkaslakiak. A dolog úgy volt ugyanis, beszél a maga történelmét, hogy ő árva fiú volt, itt a szomszéd faluban. Isten úgy akarta azonban, hogy szolgállegénynek ide kerüljön Farkaslakára, egy nagygazdához. Megszerették s olyanformán tartották, mint családból valót. Ő is azt gondolta, hogy itt nem volna helytelen megfogantozni, mivel egy ügyes leány is van s nagy gazdaság. Addig s addig, hogy kiszolgálta a katonaságot, s a leányt is megígérték neki. Igende erre úgy megbolydultak az idevaló legények, hogy nagypénteken éjjel fejszével reámentek. Ott folyt le a csata a tornácban; s az volt a szerencse, hogy az egyik kezével a leg-

alsó ruháját kellett tartania, mivel az ágyból szöktették fel. Ha az a keze is szabad lett volna, ott a hajnal valakit halva kapott volna. Így csak a tornácot vágták össze, azután pedig elfutottak.

- S többet nem jöttek vissza? - kérdem.

- Nem - feleli János bácsi -, mert én megmondtam, hogy aki ide még egyszer bójó, az élve a gombot nem viszi ki.

Rebbenve nézi a füstöt, mintha egy-egy fa volna minden elmúlott esztendő s ő egymás után azokra szállana. Aztán az igazságot, tömörítve, így mondja:

- Megszolgáltam a birtokot. Mert mindenért meg kell fizetni: pénzzel vagy türelemmel.

Ezt sógor és Gáspár is fennszóval osztja; s úgy osztanám én is, ha némaságba nem húznának a gondolataim. De a történet, amelyet elbeszél János bácsi, újult erővel a sebeket juttatja eszembe, miket a nemzetem manapság lázasan hordoz. Utána azonban hálával és bizakodással gondolok a népre, amely ezer esztendőn keresztül védte földjét és őrizte lányait. Együttesen és faluk szerint is, külön. Csak az a réteg, amely a nép felett áll és állítólag vezérli őt: csak az nem védte gazdaságát és az nem őrizte lányát. Bizony két utat járt a kétféle magyarság, s akik most ennek az eredményét látjuk, félelem és kétség kínoz minket, hogy mit hoz a jövő. Sokan keressük, nyíltan és titokban, a megtisztulás útját; s annyit máris biztosan tudunk, hogy a kétféle magyarság közül helyesebben a nép cselekedett. Pedig őt nem tanították történetírók, mint az úri magyaroakat; sem filozófusok és más tudósok.

Mit csináljunk tehát?

Gondolom, forduljunk vissza a néphez, és tanuljuk meg tőle, ami jó. S ami jót tanulunk, tömjük bé azzal a szakadékot; amely sötéten tátong a két magyar közt. Jobb, ha ezenmódúlag mi csináljuk ezt, mint hogy álorcás idegenek mérges jelszavakat ültessenek a szakadékba. Pedig ma ez történik. S holnap talán már holttestek hullanak a két magyar közé, s akkor temető fogja elválasztani azokat, akiknek jó és közös sors szerint egymáshoz kéne tartozniok.

A bölcs és igaz nemzetet áhítjuk, amelynek címere a nép. S lehetetlen, hogy oly sokan hiába áhítanak, gondolom magamban; és akkor egyszerre eszembe jut, hogy holnap a feltámadás ünnepe lesz.

- Ugye, Gáspár, holnap elmegyünk a templomba? - kérdem.

- Oda eccer el! - mondja Gáspár.

János bácsi is csatlakozik a szándékával, pedig az ő számára megnyúlt erősen a templomig az út. De hát mégis oda megyen el inkább, mint a temetésre, ámbár azt is érdemes volna megtekinteni. Amint mondja, akkor jut eszembe: csakugyan, holnap temetik Zsuzsi nénit! Három pap ereszti útra, s kijön a nagy gyász kocsi is a városból. Mindenki ajzza már magát, olyan nagy lesz a látvány.

Csak én vagyok egyedül, aki most sem a három papon s a gyász kocsin ámulok, hanem a hozzátartozóknak s másoknak nyugalmán, amely halottkém vagy orvosi vizsgálat nélkül is rendületlen. Bezzeg az senkinek sem jutott eszébe, hogy jó volna megnézni a holtat, csupán a fenyőfa koporsó helyett kívánt módosabbat a nép. Ezt nem tudom elhallgatni, hanem szóvá teszem, ebben a mostani összezelegedésben. De kicsibe veszik, amit mondom.

- Kerülgetni lehetne a holtat - szolt az öreg. - Nem árt, s nem is használ.

Gáspár nevetve újságolja, hogy jó jó, de azért ma hajnalban nagy ijedtség színtere volt a bírő háza. Vagyis az történt, hogy amikor elszéledtek a virrasztók, egy kicsi szenderedésre meg-

bújtak a háziak is meg az a néhány rokon is, aki ott maradt. Két hosszú pad van a ravatal mellett, s arra a kettőre egy-egy öregasszony jutott. Hát oda lefeküdt a kettő. Az úr pedig, vagyis a halottas huszár, csak úgy ültében szunnyadozott a pad végén. Egyszer azonban arra riadt fel, hogy valaki leszökött a ravatalról, s a földön nagyot suppan. No, erre megszökte magát az úr, mint a nyúl, s padokon s székeken keresztül menekülni kezdett kifelé. A külső szobában ledöntött két embert is, úgy került ki a tornácba, s még ott is futott.

- Hát mi történt? - kérdem.

- Az egyik vénasszony leesett a padról - feleli Gáspár.

Sógor is tud egy esetet, amikor Malomfalván a halott felült a ravatalon. De úgy meg volt szeppenve, hogy azt sem tudta, mit kérdezzon hamarjában a gyászolóktól.

- Én se tudnám, azt az egyet - mondja János bácsi.

Így telik estefeléig az idő, s akkor Gáspár készülődni kezd haza, hogy a teheneket megitassa. Mivel János bácsinak is efféle gondjai vannak, magam is Gáspár mellé csatlakozom. Megyek véle át a szülői házba, hátha a nyugalमत ott ismét megtalálnám. Mert furcsa nyugtalanság bizserget, néha meg is mar. Pedig nevettem is sokat, amióta itt ülünk négyen, csak éppen a nemzeti gondot és a szakadékot nem tudom felejtani. Mint vergődő gyermek, anyámat kívánom látni, hiszen ő olyan bölcsen és megnyugtatólag tud szólni, hogy lelki és szívbéli vihar egyaránt lecsendesedik szavára.

Indulunk is Gáspárral ketten.

Kimegyünk a kapun, és szótlán állunk az útba. Öcsém ünnepi tisztelettel egyengeti lépteinket, s tőlem várja a szót, hogy bármiben eligazíthasson, amiben lehetséges. Az erdei munkások sorsa gomolyog az eszemben, s hirtelen azt gondolom, hogy valami ügyvédet kéne szerezni, aki megcsinálná az engedély-írásokat, s eljárná a hivatalokat. Akkor talán csoportokba állhatnának, mint vállalkozók.

Mondom is ezt Gáspárnak, de ő hiábavalónak tartja.

- Az élet nem engedi meg - magyarázza -, hogy úgy lehessen, ahogy lenni kéne. Hanem kétfelé küszködünk: az urak egyfelé, s mi falusiak másfelé. A nép jó része már nem is jár magyar ügyvédekhez, hanem inkább románhoz megyen, aki mégis sikeresebben tudja forgatni a dolgot. S nem drágábban, egy szikrával sem!

Nem tudom, mit mondjak neki, mert küszködnek csakugyan a magyar ügyvédek is. S nem volna helyénvaló, ha éppen Gáspár előtt fejtegetném, hogy a vezető réteg azért küszködik ilyen nagyon, mert elszakadt a néptől. A felfogást kéne megváltoztatni, hogy javulhasson mind a kettőnek a sorsa.

- Már jövögetnek - mondom - az ügyvédekben is a fiatalabbak, s akkor másképpen lesz.

Éppen akkor béköszön öcsém egy kapun, s ahogy arra tekintek, hát fent a tornácban egy sárga bőrű vénember áll, botra támaszkodva. De nagyon bugyután áll, s nem is köszön vissza nekünk.

- Ismeri-e, bátyám? - kérdi Gáspár.

- Hogyne! - mondom. - Apámnak nagy vetélytársa volt.

S megtudakolom, ha már olyan sárgán és bugyután állott, hogy mi baja van az öregnek. Úgy mondja Gáspár, hogy a roszaság győzte le: nem tud semmit felfogni, sem cselekedni magától. Ha nem ügyelnek, önmagát is összegazolja, mint a kicsi gyermek. De van egy pálcája, s azzal jókat szokott a feleségére sújtani, ha elérheti. Ezt az egyet tudja.

- Vénkori hülyeség az ilyen - oktatom Gáspárt.

De arra gondolok rögtön, hogy ennyire megöregedtem, s falusi emberben efféle beteget még nem láttam soha. Mondom is öcsémnek, hogy az úriembereknél elég rendes betegség ez a vénkori hülyeség, de falusiban csodálom.

- Van még egy! - szaporítja Gáspár.

- S mitől kapják? - tudakolom.

- Az a másik a szerelemből kapta.

- Ühüm, fajtalan volt.

Öcsém nevetve billenti helyre, hogy éppen ellenkezőleg. Nem volt az fajtalan, szegény. Csak szerelmes volt, de elválasztották tőle az asszonyt, s bújában kapta a csendes megzavarodást. Látom, ez nem igazi; azért a másikkra térek vissza. Így derül ki, hogy a forrást, melyben az öreg bugyutasága rák módjára lappang, valahol a csíki határszélen kell keresni, Békás tájékán, a kalugyer-barátoknál. Ott járt ugyanis esztendőkkel ezelőtt, a kalugyer-barátoknál, s valami ügyében imádkoztatott velök. Úgy látszik azonban, hogy abban az ügyben nem az öregnek volt igaza, mert az átok őt fogta meg.

Csodálkozva kérdem:

- S az ilyenben hisznek az emberek?

- A többség igen - mondja Gáspár.

Ha valakinek ádáz haragosa van, vagy nagy kárt teszen neki egy ismeretlen, akkor már fut a kalugyerekhez, s átkoztat azokkal. Hol az egyiket, hol a másikat meg is fogja az átok. Emiatt aztán fél a nép, s aki kárt csinált, hamar jóváteszi, nehogy utolérje a büntetés.

Azt szeretném tudni, hogy ő hitelt ad-e ezeknek, mire azt mondja:

- Én se hitelt, se pénzt.

Az új nemzedékbe tartozik Gáspár: tárgyilagos, józan; sőt kimért. S mégsem színtelen, vagy éppen hüvös. A nemes előzékenység és a szigorú forma, melyet érintkezésben és mozdulatokban ösztönösen használ, valami elszegényedett kínai herceget juttat eszembe folyton. Pedig ilyent nem is láttam soha. S ha apámmal vetem össze, a természet rejtelméin ámulok, mert az apám zord havasi természetéből és forró záporából semmi sincs benne s mégis ugyanaz, hiába. Vagy itt vagyok én: hallgatag és kényuraságra hajlamos, mint apám; s másrészt mezei virágok módjára tarkít az anyám derűje és játékos képzelete. A kettő együtt egészen más embert ad, mint az öcsém; s mégis ugyanaz.

Tudósnak való, mint mókusnak a mogyoró.

Félig-meddig szóba is buggyan ez a gondolatom, mert Gáspár rám néz, hogy mondtam-e valamit. Könnyű elütni azonban a dolgot, mert éppen megérkezünk a szülői ház udvarára. Öcsém a csűr felé megy, én pedig anyámhoz, bé a házba. Javában süt-főz kicsi birodalmában, bár a gyermekei vetekednek érte, hogy az ünnepek alatt melyikhez menjen ebédre s vacsorára. Nem tudja, hova ültessen, hogy jobb legyen. Odaülök a kongregációs okmány árnyékába, ahova rendszeren szoktam. S ahogy nézem őt szeretőmunkájában s a tűznél meg is fiatalodva, nemzeti gondjaim lassú mozdulatokkal és lustán a mélybe úsznak, mint tengerben a nagy halak. S felettük nyugalom terjed el. Egyenesen oktalannak tűnik, hogy bármit is szóljak anyámnak, ami gondot foganhatna benne.

Így szerzek örömet magamnak, s tartom meg az övét.

De este, amikor ágyba kerülök, elég későn: alig hallható nessel a sötétből sompolyogni kezdenek felém a kérdések ismét. Először apró kicsikék jönnek, s azok is puhán, szörnyű ártatlanul. Aztán nagyobbak, s egy-egy nagy is, míg végre odáig jutok, hogy a délután még jobb volt.

Csak repdes az álom, szememet fészek gyanánt hiába kínálom neki.

Már közel járhat az éjfél is, amikor éneket hallok messziről. Éppen az ablak alatt viszen el az út, s azon közeledik lassan az énekes. Nem tejjel él már, hangján és énekhordozásán egyaránt érzik. De igen a szövegen is, mert azt fűjja, hogy „Bánat, bánat: csokros bánat! Mért raktál szívemre várat? Mért nem raktad olyan helyre, honnét madár sem jön erre?!”

Egyszerre felkapom a fejemet, s úgy mondom magamnak:

- Az apám nótája volt!

De ő nem ilyen megadással énekelte, hanem ingerkedve, mintha a lába előtt kutya helyett sárkány heverészett volna.

Milyen borzasztó, hogy meghalt!

Ilyen mértéktelenül sohasem kívántam, hogy éljen, mint most. S már tizenegy esztendeje, hogy meghalt: mindegyik esztendőre egy kőműves jut az épülő várból, mit szívemre rak ez a nóta...

Úgy érzem, mintha ezekkel a kőművesekkel zálogot adtam volna, vagy vámot fizettem volna, hogy utána átmehessek a sorompón. S ott túl ne tudjak önmagamról semmit, csak ráébredjek egyszer a reggeli fényre.

Ma különösen ragyog a nap. Ilyen szép húsvétra nemigen emlékszem, de különben az úgy szokott lenni, hogy húsvétban is mindig az élő a legszebb.

S hát még, amikor megesszük reggelire a báránytokányt!

Mindenki, bent a házakban s künn az úton, a lelki ünnepnek s a testi jólétnek az igézetében várja a harangszót és a szentmise közeledtét. Még Ágnes is félretette a rendszabályokat, melyekkel máskor sűrűn szegélyezi sógornak az útját. Még azt sem tudjuk róla ebben a percben, hogy hol jár; hamar kiderül azonban, hogy a szolgálatot teljesíti, amelyet oldalom mellett vállalt a puskamentes háborúban. Vagyis az élet folyását figyeli künn az emberek között, s az eseményeket gyűjti.

Amikor megjön, azt mondja:

- Az asszonyok erősen háborúznak.

Ez azt jelenti, hogy tegnap sokan jártak a városba, s onnét az urak közül félős híreket hoztak a világ állapota felől. Ezek a hírek bolygatták meg az asszonyi népet, amelyik nem nyughatik, hanem ijedtében festegeti az ördögöt.

- Hagyni kell őket - mondom. - Úgysem az asszonyokon múlik a háború.

Sógor azonban nem veszi kicsibe az asszonyi népet, mert azt mondja, hogy a háború óta már senki sem bír velők, különösen a városokban. Már ott nyüzsögnek, ahol a férfiak, s hogy egyebet ne mondjon, most is hallott egy olyan hírt, amelyiken el kell gondolkozni.

- No! - mondom.

- Igaz lehet-e - folytatja sógor -, hogy az amerikai elnök helyett a felesége kormányoz?

- Ezt ki mondta? - kérdem.

- Azt beszélük.

Bár nem egészen a mi ügyünk az amerikai, nekem egy kicsit mégis szakmámba vág, mert három esztendő töltem ott. De egy kicsi nem sok, annyit sem tudok erről a dologról. Mégis élénken rázom a fejemet, mert nem szeretném, hogy igaz legyen.

- Lehetetlen! - mondom.

Sógor helyesel, s így szól:

- Az hát.

Miután így egyértelműleg eldöntöttük a kérdést, ő kimegy a tornácba, mintha az eredményt ki akarná hirdetni a népnek. De egy kicsi idő múlva visszajön, s azt mondja nekem, hogy menjek. Nem kérdelem, hova, hanem indulok utána. Elvezet egészen a torrác végibe, honnét a völgy felett pompásan lehet látni az egész keleti határt. Most búza van ezen a határon, s a föld, mindenütt végig, üdén tündöklök a zöld szín árnyalataiban. Néhol csak lehelet a zöld, de más kövérebb helyen sötét és sűrű. A levegő pedig csillámlik a föld felett.

Sógor kinyújtja a jobb karját, s úgy mutat a határnak egy pontjára. S közben azt kérdi, hogy van-e jó szemem. Erre összefut a szemöldököm, s olyan lesz a két szemem is, mint a tengerészeké: kicsi és biztos, amire mindig gyermekesen vágytam.

- Van! - mondom.

Messze, egészen a határ tetejében, kicsi sereget látok. Zászló lobog a kicsi sereg élén: akkorácska innét, mint a madár szárnya csupán.

- A határkerülők! - szólok örömmel.

- Azok - mondja sógor.

Ha olyan fülem volna, mint a lónak, most az ájtatos sereg énekét is hallanám bizonyosan. De mivel nem hallom, magam kezdem fűjni, itt a tornácban, ahogy tudom: „Hogy a földnek bő gyümölcsét adjad, áldjad és megtartsad: kérünk Téged, hallgass meg minket!...”

- Ezt fűjják, ugye? - kérdelem.

- Ezt, a nyulaknak - mondja.

S ahogy ott állok, egy régi húsvét jut eszembe, a háború első húsvétja, tizenötben. Az ötödik gimnáziumba jártam éppen, s a székely harisnya-viseletet akkor tettem le, húsvét napján reggel. Szép barna öltönyt kaptam a helyébe, zöld pontokkal volt teli hintve. Nagy napom volt egyébként is az a húsvét, mert a határkerülőknek én voltam a vezére. Amikor kerülés közben a szomszéd falu csapatával találkoztunk, s meghajtottuk egymás előtt a zászlóinkat, én feleltem meg a másik falu szónokának. S amikor visszaérkeztünk a faluba, s a pap előnkbe jött az otthon maradt emberekkel, akkor is én mondtam a beszédet. Ott állottunk az országúton, egy úti kereszt mellett, s az egész falu színe előtt kellett bébizonyítanom, hogy nemhiába vesztegettem könyvekre és tandíjra a pénzt. De tudtam én jól, mibe fogtam belé: s már azelőtt egy héttel megírtam a beszédet. Négy hosszú oldalra terjedt, árkus-papiroson. S öt napig tanultam otthon a kertben, a zsenge fűvön sétálgatva, a szilvafák alatt. Főleg a háborús hősokról írtam, akik védték a határt és a búzavetést, s akiknek vére megszentelte mind a kettőt. Egy szót se vétettem el, olyan jól elmondtam a beszédet. Csak éppen azt számítottam ki rosszul, hogy mikor sírjanak az emberek, mert a csitítástól még messze voltam, az írás szerint, amikor egyremásra bőgni kezdtek az asszonyok.

A retorika tudománya, mit az ötödikben tanultunk, a gyakorlatban nem ütött bé.

Többet nem is folyamodtam hozzá soha.

Kérdés azonban, hogy a jövőben nem fogok-e mégis, hiszen ha efféle iskolás szabályok szerint valaha bőgetni tudtam a népet, egyszer talán megpróbálhatom, hogy meg is örvendeztessem őt.

Lám, már fogalmazom is az új szónoklatot, de mielőtt eljutnék a velejéig, megérkezik Gáspár öcsém, hogy a megállapodás szerint együtt menjünk az ünnepi misére. Szép és gondos öltözetében olyan, mint egy vőlegény. Igaz, elég fiatal is hozzá. Bémegyünk ketten a szobába, hol körben a falakon az Ágnes zöld ágacskái pajkosan örvendenek nekünk. Gáspár leteszi a kalapját, de csak akkor ül le, amikor én is leereszkedem az egyik kicsi barna székre. Nagyon szeretem ezeket a kicsi barna székeket, mert nemcsak alkalmasak a célra, hanem mellett vidámak és játékosak is, mint általában a házak és az idevaló táj. Különös dolog, de ebben a percben ők ébresztik bennem az első fájó érzést, a holnapi búcsú és elválás miatt. Aztán az öcsém komoly arcát nézem, amelyen a természet nyugalma ül a tatáros bajusz körül. Úgy érzem, ebben a meghitt együttlétben neki is meg kéne mondanom, hogy holnap visszamegyek Kolozsvár városába. Nehéz szívvel teszem, de ha valaki, úgy mégis ő fogja legjobban megérteni, hogy a katonának őrhelyére vissza kell menni.

Gáspár komolyan tekint szemembe, s arcának nyugalma néhány pillanatra megkomorul. Aztán így szól:

- Bátyám tudja, mi a teendő.

Ahogy mondja, olyan íze van annak, hogy régi székely harcosok jutnak eszembe, akik tábortűznél ülnek. Ritkán esik a szó, de akkor sors épül vagy dől el benne.

- Anyámnak ne mondd meg - szólok.

- Jobb is - válaszol.

Néhány mondatban azt a kívánságomat közlöm vele, hogy legyen őrizője az anyám életének, védője és gondozója neki, hadd tölthesse csendes nyugalomban hátralévő életét. Aztán a gazdaságról ejtünk szavakat, majd annak a gondolatnak kedveskedünk, hogy jó volna, ha én is valami házacskát akasztanék magamnak itthon.

- Bizony jó volna... - mondom.

S a beszéd jut eszembe, amit Ágnessel folytattam a szép könyvekről és a boltról. Akaratos ujjakkal végigsimítom a homlokomat, s éppen akkor békén sógor is a szobába. Azt mondja, hogy indulhatnánk is szép lassan a templom felé, ha ott akarunk lenni, amikor a határkerülőket fogadja a pap.

Hogyne akarnánk!

Kicsi idő múlva már megyünk is hárman, lassan és tartós vidámsággal, szigorúan asszonyok nélkül. Künn az úton sem ereszkedhetik hozzánk asszonyi nép, hanem amelyik jön, illően köszön és kikerülve előz meg minket. Lent a híd mellett egy közepes korú férfiú áll a kapuban. Vár valakit. Sógor odaszól neki, hogy a tartozásból nem tudna-e megadni száz lejt. Annyit nem, de húsz lejt odanyújt. Sóváran vet még egy pillantást a pénzre, s azt mondja sógornak:

- Osztán ne gyűjtsd meg a pénzt, mert bézárnak!

- Nem vagyok korondi! - nevet sógor.

Megkérdezem, hogy ez miféle rejtelmes beszéd, mire sógor elteszi a pénzt, és azt mondja:

- Lakott fenn a korondi hegyben egy öregember s neki a felesége. Mind a ketten bolondultak a pénz után, kivált ha aranyból volt. Valahogy gyűjtöttek is egy fazékkal, még a békevilágban. S eltették a pincébe, mint a murkot. Volt nekik egy növendék szolgájuk, aki meggyanította a fazakat, s el is beszélte két embernek. Nem sok idő múlva gondolja a korondi ember, hogy ő megnézi az aranyakat, de nem kapja a fazakat. Híjj, a kutyamindenit: el hamar a csendőrökhöz! Elé a kicsi szolgát, s az szegény úgy megijedett, hogy megmondta a két aranyos embert.

Itt sógor megáll, átalnéz Gáspárra, s ketten kacagni kezdenek.

- Ebben nem látok semmit - mondom.

- Nem, nem... - helytelenkedik sógor. - De a vége! Mert a két tolvajt már eleresztették, ellenben a pénztulajdonos most is a börtönben ül.

- Ugyanbiza mért? - kérdem.

- Azért - mondja sógor -, mert a pénzt összegyűjtötte fazékba, s kivonta a forgalomból.

Most már nincs különbség közöttünk, mert én is mulatok a dolgon. Pedig nem is olyan mulatságos, különösen a szegény korondi embernek. De hát mit tegyünk? Valóban csak nevetni tudunk, mert ha például oktatni akarnók ennek alapján a népet, akkor mit mondhatnánk? Ugye, csak azt, hogy senki ne gyűjtse fazékba az aranyat, s ne vonja ki a forgalomból a pénzt, mert lesújtanak az olyanra! Ha valaki bolondnak akar látszani, akkor manapság ennél jobbat nem is hirdethetne! Hiszen az egész székely nép között csak ez az egyetlen korondi volt, aki kivonhatta pénzét a forgalomból. A többinek éppen az a baja, hogy egy-egy kicsit szeretne kifogni a forgatagból, mint valami örvényből a halat.

S gyengén ereszt a halászat.

Így tusakodtam az arannyal s az árnyékával, miközben Gáspár észreveszi, hogy messze a hátunk mögött ereszkednek a határkerülők. Tudjuk, hogy melyik úti keresztnél lesz a fogadásuk, s arrafelé vesszük az irányt. Amikor megérkeztünk oda, a kereszt tövében meghúzódunk. Rajtunk kívül is már vannak számosan. Nagy köszönések esnek, s egyik-másikat én is megkérdem az egészsége felől. Rokon is akad közöttük, s úgyszintén olyanok, akik apámnak voltak barátai. S igen sokan nekem, gyermekkoromban. Ennyi összefűződés mellett beszéd dolgában nemigen szorulunk meg, de ahogy javában repdesnek közöttünk a szavak, egyszerre megszólalnak a harangok. Az ének pedig kétfelől hallatszik fel: tova a kerülők ereszkednek örvendezve, itt előttünk pedig templomi ruhában a pap vezeti a fogadó sereget.

Össze is érnek nemsokára.

Már jól lehet látni, hogy a kerülők élén nagy feszületet emel egy ember. Búzakoszorú és óriási fonott perccel csüng a kereszt tetejéből, leér a Krisztus lábáig is mind a kettő. A három zászlót is zöldbe borították a sok búzakoszorúval, s két leány még a kezében is lógat néhányat.

A két sereg találkozik, és a lobogókat földig hajtják egymás előtt. Ezt az alkalmat hamar a lányok is megragadják, s a gazdátlan koszorúkat a zászlók rúdjának tetejébe akasztják, hogy ne dísztelenkedjenek az itthoniak se.

Jól sikerült.

A lobogók magasba emelkednek, és előlép a madárlátta szónok, hogy elmondja: hol jártak, mit láttak, s milyen a vetés. Nekihuzakodik, s úgy kezdi a beszédet. Hallgatjuk mind, s hallgatja a pap is. Az emberek arca enyhe, mint a meleg kenyér; a papé pedig komoly, mint a hivatalfőnöké. S mellette már nemcsak komoly a magos, öreg kántor, hanem egyenesen zord. Sok gyermeke van, nem rossz ember maga sem: jobb sorsot érdemelne tehát. Mert ahogy itt

áll, hosszú sovány testével és kicsi arcával, csizmában és szegényesen, hajítófának tűnik egészen, amely itt akadt meg, ebben a faluban.

A szószóló kimondja az áment, és megcsókolja a kicsi feszületet, amelyet odatart neki a pap. Erre a figyelem feljebb emelkedik egy fokkal, s egészen a pap felé fordul. Magam is, mint a készséges termőföld, odaadással hallgatom a szavait. Mindjárt a határkerüléssel kezdi, s dicséri ezt a szokást, melyet őseinktől örököltünk. Majd határozottan jelenti ki a határról visszatért népnek:

- Jól tettétek, amit most tettetek!

Egy gazda, aki mellettem áll, odasúgja nekem:

- Csak azt nem tettük jól, amit az iskola ügyében tettünk.

Nem szólok semmit erre, de a tekintetem rögtön az iskolára tapad, amely nem messze van innét, s szemben majdnem. Háromemeletes, nagy veres épület. Béillenék gimnáziumnak is, nemcsak állami elemi iskolának. Eszméje az ádáz harcból született, mely a pap és a bíró között dül. Felekezetit kellett volna építeni, de amikor erről tanakodtak, ők ketten összevesztek. A bíró nem jár templomba azóta, elhagyta vallásunkat, és erejét a barátsággra építette, melyet a román urakkal mértéktelenül kezdett szőni. Így épült négy esztendeig az állami iskola, kevés állami segítséggel, de sok póttadóval és erőszakos közmunkával.

Ki tudja: talán az Isten próbálta meg véle a falut...

Mert igaz, hogy most románul tanítják benne a farkaslaki gyermekeket, akik a nevüket sem tudják jól leírni magyarul; de bennem erős a hit, hogy rövidesen és közös békével magyarra fordul itt is a szó.

Éppen ezen a mai napon ne hinne az ember?!

Lám, hitben és örvendezésben hömpölyög a nép is a templom felé; s ott mise végén arról beszél a pap is, hogy hinni kell! Nem úgy, mint Mária és Mária Magdolna, akik arról beszéltek, hogy ki fogja elhengeríteni a sírról a követ, mivel ők bé akarják balzsammal kenni a Jézus testét?! S nem is úgy, mint az apostolok, kiknek az ajtón keresztül, nyitás nélkül, megjelent a feltámadt Krisztus; s ők mégsem hittek benne, csak amikor kenyeret és mézet evett előttük!

Azóta hinni kell, mert lehet.

Látom, a nép tud is hinni, mert ahogy templomból jövet özönlik széjjel az utakon, csak derűt, jobbulást és jót beszél. S azt beszélünk mi is, ahogy rokonokkal megbővülve mendegélünk hazafelé.

Vidámabban ebédet sem ettünk soha.

S utána úgy eltelik az idő, hogy mind csodálkozva emeljük fel a fejünket, amikor temetésre harangoznak.

- Bátyám, eljön-e? - kérdi Gáspár.

- Hogyne! - mondom.

Éppen akkor érkezünk a bíró háza elé, amikor az óriási halottas kocsi is jön a város felől. Düledezik a rossz falusi úton, s a nyomában omlik a nép, mert mindenki látni akarja, hogy mit rendezett a bíró. Hamarosan megjön a három pap is, ahogy az üzenet szólott volt; s mind a hárman béöltöznek a temetésre, ami húzza sokáig az időt.

Ott állok künn a tornác mellett, öcsémmel és egyikét rokonnal. S amikor hallom, hogy végre szegeznek bent a koporsót, mondom magamban; no, mindjárt látni fogom én is a bírót, aki olyan volt mindig, mint egy vadkirály. Nem tagadhatom, tetszik nekem, hogy valaki ennyire erős legyen, s ne tudja megtörni semmi. De ahogy lehozzák a koporsót az udvarra, s ott mögöttem megpillantom a bírót, döbbenve húzódok magamba.

Mert felére fonnyadva és nyomorultul áll a dölyfös ember.

Úgy érzem, rögtön sírni kezdek.

De ő még nálamnál is többet és emberibbet érezhet, mert ahogy megmozdul a koporsóval a halottas kocsi, gyámoltalanul lendül a két karja előre, és elcsukló hangon, mélyen a porból nyög fel mindenki előtt.

Az édesanyját szólítja, aki utolsó útjára már elindult.

Elfordulok, és a nagy székely kaput nézem, amely gyászleplekbe öltözve feketén meredezik.

- A temetőbe kimenjünk-e? - kérdi öcsém.

Halkan csak annyit mondom neki, hogy ő menjen. Aztán megfordulok, és egyedül felfelé indulok az úton. De hazamenni sincsen kedvem. Talán a mezőre, ahol egyedül lehetek; a rügyező fák és madarak között.

Ez jó.

Már le is ereszkedett az este, amikor hazavetődöm. Sógor nincsen itthon, valahol a korcsmában ünnepel, a többi erdei munkásokkal, húsz lejjel a zsebében. Ágnes is nyájba készül. Egyedül anyám üldögél mellettem, de amikor hazakisérem a buvákoló holdvilágon, akkor sem merem megmondani neki, hogy útra indulok holnap délben.

- Hol van sógor? - kérdem Ágnestől reggel.

Azt mondja, már egy órája is van, hogy elment. Mit akarnék véle?

- Szekeret kéne fogadni - szólok csendesen.

Ágnes csodálkozva tekint rám, majd elfordul, és nehezen csak ennyit felel:

- Azt lehet kapni.

S ahogy ott állunk beszéd nélkül, hirtelen az anyám arca jelenik meg előttem, majd a Gáspáré utána. Aztán a többi testvérek jönnek csillanással, és a sor végén a föld s az örök béke nyugalmaival megjelenik apám.

Rögtön hátamra vetem a kabátomat, hogy induljak a temetőbe. Sógor akkor érkezik éppen. Nagy bokor virágot tart az ölében, fái és földi virágokat vegyesen. Mosolyogva felém nyújtja, és így szól:

- Sógor urat üdvözli a tavasz!

Ölembe veszem a virágokat, és úgy viszem a temetőbe. Messze bent van az apám sírja, együtt a nemzetség régi halottaival, kiknek elejét még akkor temették ide, amikor felütötték a temetőt. Nagy kereszt van az apám sírja felett, barnul már erősen a cserefája, s igen a bádóg is felette. Magán a hompon kizöldült már a fű, egy-egy kövér ibolya is duzzad rajta. Mellette a testvéreim feküsznek, hatan. Majd nagyapám és az ő fiai. Tovább dédapám nyugszik, és az ősök számosan.

Ölemből odateszem a virágokat az apám sírjára, hadd üdvözölje őt is a tavasz, amelyet annyit és oly nehezen várt örökké. Aztán mozdulatlanul nézem a földet, és az jut eszembe, hogy valamikor én is itt fogok feküdni.

Most csend van, és heven süt a nap. Fénye zuhog a hatalmas temetőre, és a bádog, a sok kereszt tetején, ezer csillámban veri vissza. S e káprázatban, az apám és az ősök sírjánál, vajon feltehetem-e a kérdést:

- A miénk ez?

Nem tehetem fel, mert ez kérdés nélkül a miénk. Miénk a fény, amit lelkünkbe fogadunk; s a föld, amelyen élünk és meghalunk.

.oOo.